

დემოკრატია და ქართული კულტურა

თბილისი
2011

დემოკრატია და ქართული კულტურა

ავტორები: ლევან ბერძენიშვილი
ზურაბ ბრაგვაძე
ფრიდონ საყვარელიძე

DEMOCRACY AND GEORGIAN CULTURE

Authors: Levan Berdzenishvili
Zurab Bragvadze
Fridon Sakvarelidze

გამოცემის მთავარი რედაქტორი: ლევან ბერძენიშვილი
Editor in chief: Levan Berdzenishvili

გამოცემულია ფონდ – ღია საზოგადოება - საქართველოს
ფინანსური მხარდაჭერით

Published with the financial support of the Open Society Georgian
Foundation (OSGF)

ფონდი
ღია საზოგადოება – საქართველო

რესპუბლიკური
ინსტიტუტი

დაიბეჭდა საგამომცემლო შირმა შპს „ტრიპლაში“
თბილისი, ჟღენტის ქუჩა 33, დირექტორი ზ. ჭელიძე

ტირაჟი 1200 ცალი

© რესპუბლიკური ინსტიტუტი, თბილისი, საქართველო
Republican Institute, Tbilisi, Georgia

შესავალი

დღეს, როდესაც საქართველო გაეროს და ევროსაბჭოს წევრი დამოუკიდებელი ქვეყანაა, როდესაც მტკიცედ გვაქვს გაცხადებული ჯერსი ევროატლანტიკურ სტრუქტურებში ინტეგრირების აუცილებლობის შესახებ, თავისთავად იგულისხმება, რომ უპირობოდ ვაღიარებთ დასავლურ ღირებულებებს, რომ ჩვენთვის დემოკრატია, ლიბერალიზმი და ადამიანის უფლებები წარუვალა ფასეულობებია. არადა საქართველოში, ზემოთ ჩამოთვლილი ცნებები საზოგადოების მხოლოდ მცირე ნაწილისთვის თუ წარმოადგენს ჭეშმარიტ ღირებულებებს და ქართული კულტურის განუყოფელ ნაწილს. საზოგადოების მნიშვნელოვანი ნაწილი კი, ჩვენდა სამწუხაროდ, მიიჩნევს რომ ეს ცნებები არ არის ეროვნული შინაარსის და უცხოა ქართული კულტურისათვის. ისინი მიიჩნევა გარედან თავსმოხვევულად და ზმირ შემთხვევებში არა თუ მათი განხორციელებისკენ მიმართული კონკრეტული ღონისძიება, არამედ მათი ხსენებაც კი საზოგადოების არცთუ მცირე ნაწილის გაღიზიანებას და ზოგჯერ აგრესიასაც კი იწვევს.

წინამდებარე წიგნის გამოცემის მიზანიც სწორედ საზოგადოებრივი ცნობიერების ამაღლების სურვილია ამ მიმართულებით. მნიშვნელოვანია, აგრეთვე საზოგადოებაში ქართული კულტურისათვის დამახასიათებელი ბუნებრივი ღირებულებების განვითარება. გარდა ამისა, აუცილებლად მიგვაჩნია საზოგადოებისათვის იმის ჩვენება, რომ, რომ დასავლური ღირებულებები სრულიადაც არ არის უცხო ქართული კულტურისათვის, რომ ამ ცნებებსა და ეროვნულ ღირებულებებს შორის კონფლიქტი არ არსებობს. მეტიც, შეიძლება ითქვას, რომ ზოგიერთი მათგანი საქართველოში უძველესი დროიდან ითვლებოდა ქართული კულტურის ორგანულ, განუყოფელ ნაწილად. სწორედ ამაზე მეტყველებს წინამდებარე კრებულში მოთავსებული წერილები ქართულ ლიტერატურაში, საქართველოს ისტორიასა და ქართული სამართლის ძეგლებში არსებული დემოკრატიული და ლიბერალური ღირებულებების შესახებ.

მოხარული ვიქნებით, თუ წინამდებარე კრებული თავის მოკრძალებულ მიზანს შეასრულებს.

დემოკრატიული ღირებულებები
საქართველოს ისტორიაში

ზურაბ ბრატვაძე

საქართველოს ისტორია მსოფლიო ისტორიის შემადგენელი ნაწილია. საუკუნეების მანძილზე საქართველოს ურთიერთობა ჰქონდა მაშინდელი მსოფლიოს მოწინავე ცივილიზაციებთან. ამ ურთიერთობების შედეგად ყალიბდებოდა და ვითარდებოდა ქვეყნის თავისებური იერ-სახე, რაზეც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა ევროპისა თუ აზიის წიაღში აღმოცენებული პროგრესული მიმართულებების ქართულ ყაიდაზე გადმოტანა და ქართულ სინამდვილესთან მისადაგება.

როდესაც ისეთი ფუნდამენტური საკითხის ირგვლივ ემსჯელობთ, როგორიცაა დემოკრატიული ღირებულებები საქართველოს ისტორიაში, აუცილებლად უნდა გავითვალისწინოთ, რომ კლასიკური ფორმით დემოკრაციამ ჩვენში დამკვიდრება დაიწყო XIX–XX საუკუნის მიჯნიდან (როდესაც შეიქმნა პირველი პოლიტიკური პარტიები და სხვადასხვა საზოგადოებრივი, არასამთავრობო ორგანიზაციები) და ამ პროცესშიც განუზომელი იყო უდიდესი მოღვაწის ილია ჭავჭავაძის როლი. მისმა თეორიული ხასიათის ნაშრომებმა და საზოგადოებრივ-პოლიტიკურმა მოღვაწეობამ მნიშვნელოვანწილად განაპირობა რომ რუსეთის იმპერიის კოლონიური, ორ ნაწილად (თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიებად)

გაყოფილი ტერიტორია მომსადებელი შეხვდა იმ კატაკლიზმებს, რასაც ადგილი ჰქონდა 1917-18 წლების რუსეთის იმპერიაში და არა მარტო დამოუკიდებლობა მოიპოვა, არამედ, რაც ყველაზე არსებითია, აღიდგინა ძალით წართმეული თუნებით დათმობილი სახელმწიფოებრიობა. არც ის რეალობა გვეჩვენება მეორეხარისხოვან მოვლენად, რომ 1918 წლის 26 მაისს დაბადებულ საქართველოს ოფიციალურად ერქვა დემოკრატიული რესპუბლიკა. ამ საკითხს ქვემოთ კვლავ დაუბრუნდებით, ახლა კი საჭიროდ მივიჩნევთ მოკლედ მიმოვიხილოთ ნაშრომის სათაურში წამოჭრილი პრობლემა და თვალი გავადევნოთ იმ ხანგრძლივ, რთულ და, ამჟამად დროს, საინტერესო პროცესს, თუ როგორ მივიდა საქართველო დემოკრატიულ რესპუბლიკამდე.

სპეციალურ სამეცნიერო თუ პოპულარულ ლიტერატურაში დემოკრატია განიმარტება როგორც ხალხის მმართველობა.

მაგრამ ამ მარტივი დეფინიციის უკან დგას მთელი რიგი წყება პრობლემებისა, რომლის გარეშე ესა თუ ის სახელმწიფო ან საზოგადოება ვერ ჩაითვლება დემოკრატიული ღირებულებების მატარებლად. როგორც წესი, დემოკრატიას თან ახლავს რამდენიმე პრინციპი, რომლებიც ჯერ კიდევ ანტიკურ ეპოქაში მიიჩნეოდა საზოგადოების განვითარების

მთავარ მამოძრავებელ ძალად. ანტიკური ხანის ბერძნული პოლისების უმრავლესობაც სწორედ ამ პრინციპებზე იყო მოწყობილი და გულახდილად რომ ვაღიაროთ, დღესაც ბევრი არაფერი შეცვლილა დემოკრატიული პრინციპების ატიკური გაგებისაგან. რა თქმა უნდა, ქვემოთ ჩამოთვლილი პრინციპები თუ ღირებულებები არ იყო მხოლოდ ათენის, რომის, ბიზანტიის

ან რომელიმე სხვა ქვეყნის პრეროგატივა და იგი გარკვეული დოზით ახასიათებდა ანტიკური თუ შუა საუკუნეების თითქმის ყველა ევროპულ სახელმწიფოს.

დემოკრატიის უამრავი პრინციპებიდან ყველაზე უმთავრესი მაინც არის შემდეგი: ხელისუფლების დანაწილება, წარმომადგენლობითი სახელისუფლებო ორგანოები, გამოსატვისა და სიტყვის თავისუფლება, არჩევნები, თანასწორობის პრინციპზე დამყარებული კანონმდებლობა.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჩვენი მიზანია ვაჩვენოთ, რამდენად იყო დაცული ძველ საქართველოში ეს უმთავრესი ღირებულებები და ამისთვის აუცილებელია მოვიხმოთ და განვიხილოთ შესაბამისი მაგალითები.

ხელისუფლების დანაწილების პრინციპი ყველაზე არქაულია სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიაში. იგი ჯერ კიდევ ძველი შუმერიდან და ეგვიპტიდან იღებს სათავეს. ხელისუფლების დიფერენცირება დამახასიათებელია დღემდე არსებული ყველა დიდი თუ მცირე სახელმწიფოსთვის. ბუნებრივია, ამ მხრივ გამონაკლისი არც საქართველოა. როგორც ჩვენამდე მოღწეული უძველესი წერილობითი წყაროები (ლეონტი მროველი, „მოქცევაი ქართლისაი“) გვამცნობენ, ქართლის სამეფოს შექმნისთანავე მეფე ფარნავაზის ერთ-ერთი პირველი რეფორმა სწორედ ცენტრალური და ადგილობრივი ხელისუფლების გამიჯვნა იყო. „*განაწესნა ერისთავნი რვანი და სპასპეტი*“.

ამ წერილობით გადმოცემებს ერთგვარად ავსებს არმაზისხევში აღმოჩენილი ეპიგრაფიკული ძეგლების მონაცემები. ამ მხრივ ყველაზე ხელშესახები მასალა მოგვცა

II საუკუნით დათარიღებულმა ბილინგვამ, რომელიც უფრო ცნობილია „სერაფიტას ეპიტაფიის“ სახელით. ბერძნულ და არამეულ პარალელურ ტექსტებში მტკიცდება „ქართლის ცხოვრებისეული“ ევრსია ანტიკური ეპოქის ქართლის სამეფოში ცენტრალური და ადგილობრივი სახელისუფლებო იერარქიის არსებობის შესახებ. ხელისუფლების სათავეში ცხადია, იდგა მეფე, რომელსაც ჰყავდა მოადგილე, რომელიც „სერაფიტას ეპიტაფიის“ მიხედვით მოიხსენიება, როგორც სპასპეტი. სპასპეტს ექვემდებარებოდა ეზოსმოძღვარი, იგივე ეპიტროპოსი, რომელიც სამეფო მეურნეობას განაგებდა. ამის გარდა არსებობდნენ ცალკეული ოლქების (საერისთაოების) მმართველები, ერისთავები. მათ ძველი ქართული და ბერძნულ-სომხური წყაროები პიტიახშებად იხსენიებენ. საინტერესოა, რომ საერისთაო (საპიტიახშო) სახელმწიფოს ზოგად პრინციპზე შექმნილი ტერიტორიულ ერთეულს წარმოადგენდა. ერისთავი (პიტიახში), ერთი მხრივ, ექვემდებარებოდა მეფეს და სპასპეტს, მაგრამ, თავის მხრივ, მასაც ჰყავდა დაქვემდებარებული სამოხელეო აპარატი. ესენი იყვნენ სპასალარები, ათასისთავები და ციხისთავები. გარდა ამისა, ყველა ერისთავი (პიტიახში) ერთნაირი უფლებით არ სარგებლობდა. იმავე „სერაფიტას ეპიტაფიასა“ და „ქართლის ცხოვრებაში“ მოიხსენიებიან როგორც დიდი, ასევე—მცირე პიტიახშები.

ანტიკური ეპოქის მმართველობის სისტემა თითქმის არ შეცვლილა შუა საუკუნეებში. მთელი ამ პერიოდის განმავლობაში ქვეყანას მართავდა დესპოტური უფლებებით აღჭურვილი მეფე, რომელიც საკუთარ ხელისუფლებას ახორციელებდა კარგად აწყობილი სახელმწიფო აპარატის

მეშვეობით. საქართველოს ისტორიაში ძნელად, ან თითქმის არ იძებნება დემოკრატი მონარქის მაგალითი. იყვნენ მეფეები, რომლებიც თითქოს ცდილობდნენ რაღაც დემოკრატიულის მსგავსი რეფორმების გატარებას, მაგრამ მათი გაგებით დემოკრატია ძალიან შორს დგას დემოკრატიის კლასიკური გასაგებისაგან. ვახტანგ VI-ის საკანონმდებლო მოღვაწეობა ამ მხრივ შეიძლება გამონაკლისად მიგვეჩნია, მაგრამ მის მიერ შექმნილი კანონები მაინც საზოგადოების წარჩინებული ფენების ინტერესების დაცვას ემსახურებოდა და ნაკლებად იყო გათვალისწინებული ზოგადად ხალხის, ერის უფლებები. სრულიადაც არ გვსურს აღნიშნული მსჯელობა მავანმა მარქსისტული პოზიციისადმი ხარკის მოხდად ჩაგვითვალოს. საკმარისია ვახტანგ VI-ის კანონთა წიგნის წაკითხვა, რომ ანალოგიური წარმოდგენა თვალსაჩინო იქნება. თუმცა, ამის მიუხედავად, რა თქმა უნდა, ეს ფაქტი უდავოდ პროგრესული ნაბიჯი იყო შუა საუკუნეების საქართველოს დესპოტური მმართველობის ფონზე.

დემოკრატიის ძალზე მცირე დოზით გამოვლინების თვალსაჩინო ნიმუშია დავით აღმაშენებლის მიერ უმაღლესი სასამართლო ინსტანციის, სააჯო კარის შექმნა.

საქართველოს რეფორმატორ პოლიტიკოსთა შორის, ჯერ-ჯერობით მაინც, ყველაზე დიდ ინტერესს იწვევს დავით IV-ის მოღვაწეობა. ახლა არ შეუუდგებით მის მიერ განხორციელებული ყველა რეფორმის მნიშვნელობის შეფასებას. ჩვენი ინტერესი მხოლოდ სასამართლო რეფორმით შემოიფარგლება. წერილობითი წყაროები ადასტურებენ, რომ ქართულ სამეფო კარზე დავით IV-ის პერიოდამდეც არსებობდა სასამართლო,

სადაც ყველა საქმის გარჩევა იყო მეფის პრეროგატივა. დავით აღმაშენებელი პირველი ქართველი პოლიტიკოსია, რომელმაც ერთმანეთისაგან გამოიჯნა სასამართლო და აღმასრულებელი ხელისუფლება, შექმნა რა უმაღლესი სააპელაციო სასამართლო „სააჯო კარი“, რომლის მუშაობის წარმართვაც მწიგნობართუხუცესს დაევალა.

„სააჯო კარი“ ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს შინაგანი წესრიგის დაცვის უმთავრესი სადარაჯო იყო. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი გადმოგვცემს, რომ მის მიზანს წარმოადგენდა მომჩივანთა, დაჭირებულთა და მიმძლავრებულთა განკითხვა და კურნება. ხშირი იყო შემთხვევები, როდესაც „სააჯო კარი“ იხილავდა ადამიანის უფლებების დარღვევის ისეთ შემთხვევებს, როგორიცაა დიდაზნაურთა, დიდ მოხელე ერისთავთა, გადასახადების ამკრეფთა თვითნებობა და ძალადობა. ასევე ხშირი იყო შემთხვევები, როდესაც „სააჯო კარის“ მეშვეობით საზოგადოების დაბალი ფენის წარმომადგენლები პოულობდნენ და იცავდნენ საკუთარ ადამიანურ უფლებებს. შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ „სააჯო კარის“ შექმნის აუცილებლობაც სწორედ იმ გარემოებით იყო ნაკარნახევი, რომ ადამიანის უფლებები მაქსიმალურად ყოფილიყო დაცული სახელმწიფოს მხრიდან, რადგან მეფემდე მისვლის საშუალება, ბუნებრივია, საზოგადოების მხოლოდ წარჩინებულ ნაწილს ხელეწიფებოდა. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოდ გადმოგვცემს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი: „სლგათა შინა თვისთა სამეფოთასა და სიმრავლითა სპათათა და სიმალითა სლავისასა ვერ აღვილად მიემთხუეოდიან მომჩივანი და დაჭირებულნი და მიმძლავრებულნი და ვისაც

ესაჭიროებოდა განკითხვა და შეწყვენა მეფობრივი, ნუჟუჟუ და ვინმე ადვიდის ბორცუსა ზედა რასამე, გზისა მახლობელსა, ანუ კლდესა, გინა თუ ხესა, ვითარცა ზაქე. უკეთ თუ ოდენ ეპოვის ესევეთარი რამე და მუნით საცნაურ ყვეს ჭრტინვა თვისი“

დავით აღმაშენებლის შემდგომ პერიოდში საკმაოდ გამწვავდა შიდა პოლიტიკური ვითარება. ამ მომენტს მყარი ბიძგი მისცა ჯერ დემეტრე I-მა, როდესაც ტახტის მემკვიდრედ გამოაცხადა არა უფროსი შვილი დავითი, არამედ უმცროსი – გიორგი, რითაც დაარღვია მეფედ კურთხევის ტრადიციული წესი, ხოლო შემდეგ თვით გიორგი III-მ, რომელმაც, შეიძლება ითქვას, ტახტი წაართვა საკუთარ ძმისშვილ დემნას, რომელიც დავით V-ის გარდაცვალების შემდეგ მეფობის კანონიერ პრეტენდენტად ითვლებოდა. გიორგი III ტახტზე რეგენტობის უფლებით ავიდა. ეს ცხადია, გულისხმობდა დემნას სრულწლოვნად გახდომისთანავე ამ უკანასკნელის გამეფებას. მაგრამ გაირკვა, რომ გიორგი არ აპირებდა გადადგომას და ტახტის დაბრუნებას კანონიერი მემკვიდრისათვის, რასაც მოჰყვა დემნას მომხრეთა დიდი აჯანყება. აჯანყების მეთაური, ამირსპასალარი ივანე ორბელი სამართლიანად ასაბუთებდა, რომ გიორგი უზურპატორი იყო და ერთადერთ კანონიერ მემკვიდრეს დემნა წარმოადგენდა. ბრძოლა, როგორც ცნობილია, გიორგის გამარჯვებით დასრულდა და საქართველოში დემნას მომხრეთა უმაგალითო დევნა დაიწყო. თვით უფლისწულს თვალები დათხარეს და დაასაჭურისეს, რის შედეგადაც იგი ჭკუიდან შეიშალა და გარდაიცვალა, ივანე ორბელი და მისი

ოჯახი სიკედილით დასაჯეს, ორბელთა მთელ საგვარეულოს ქონება ჩამოართვეს და ქვეყნიდან გააძევეს.

ასეთ პოლიტიკურ ბატალიებს ცხადია, არ შეეძლო არ გაემწვაებინა სამოქალაქო დაპირისპირება და გაამწვავა კიდევ. საქართველოს მთელი ისტორიის განმავლობაში შიდა სახელმწიფო დაპირისპირებას ისეთი მასშტაბი არასოდეს მიუღია, როგორც გიორგი მესამისა და განსაკუთრებით თამარის მეფობაში.

სწორედ ამ პროცესის განმუხტვასა და სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის მოწესრიგებას ისახავდა მიზნად ის დიდი და უმაგალითო მოძრაობა, რომელიც ყუთლუ არსლანის დასის სახელითაა ცნობილი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ყუთლუ არსლანისა და მისი მომხრეების სოციალური დეტერმინაციისა და მათი პოლიტიკური მოთხოვნების შესახებ არაერთგვაროვანი და, ხშირ შემთხვევაში, ურთიერთსაწინააღმდეგო შეხედულებებია გამოთქმული.

ყუთლუ არსლანის უმთავრესი მოთხოვნა, რომ სახელმწიფოს მართვის პროცესში მონაწილეობის უფლება ჰქონოდათ საზოგადოების სხვადასხვა ფენების წარმომადგენ-ლებს, რომლებსაც უნდა შეექმნათ არჩევითობის პრინციპზე დამყარებული ორგანო, კარავი, რა თქმა უნდა, საფუძველშივე მიუღებელი იყო აბსოლუტური მონარქიზმის პირობებში და სრულიად ბუნებრივია, რომ თამარი და ზოგადად, სამეფო კარი ამ მოთხოვნის დაკმაყოფილების შემთხვევაში ხედავდნენ აბსოლუტიზმის დასასრულის დასაწყისს. საქართველოს ისტორიიდან ვიცით, რომ არჩევითობის უფლება სულაც არ

იყო უცხო მოვლენა ქართული რეალობისათვის (ამ საკითხს ქვემოთ შევეხებით), მაგრამ ყუთლუს პროგრამა აშკარად ზღუდავდა მეფის განუსაზღვრელ უფლებებს და მას უტოვებდა მხოლოდ აღმასრულებელ ხელისუფლებას, თანაც მეფე არ უნდა დასწრებოდა კარავის სხდომებს და არ უნდა ჩარეულიყო მის საქმიანობაში. ამასთან, წამყვან სახელმწიფო თანამდებობებზე კანდიდატურები კარავს უნდა განეხილა და დაენიშნა, ხოლო მეფეს კი უნდა დაემტკიცებინა ისინი. ყუთლუ არსლანი იმედოვნებდა, რომ სახელმწიფოს მართვის ასეთი მოდელის შემთხვევაში თავიდან იქნებოდა აცილებული ჯერ კიდევ დემეტრე I-ის დროს დაწყებული საზოგადოების გათიშვისა და დაპირისპირების შემდგომი გაღრმავების საფრთხე.

ყუთლუ არსლანის მომხრედ გამოდიოდა როგორც არისტოკრატია, ასევე დაბალი სოციალური წრის წარმომადგენლებიც. ყოველ შემთხვევაში, თამარის ისტორიკოსები აღნიშნავენ, რომ ყუთლუს მხარს უჭერდა ლაშქარიც. კარავის არჩევის მომხრეთა გამოსვლა იმ პერიოდში მოხდა, როდესაც დაპირისპირება საზოგადოების მაღალ და დაბალ ფენებს შორის უკიდურესად გამწვავდა. ცნობილია, რომ გიორგი III-მ დემნას აჯანყების შემდეგ მაღალ თანამდებობაზე დანიშნა უგვარო, არა არისტოკრატული წარმომავლობის პიროვნებები (ამირსპასალარი ყუბასარი, მსახურთუხუცესი აფრიდონი), რომლებიც თამარის დროს დიდგვაროვანთა დარტყმის ობიექტები გახდნენ. სწორედ მათი ზეწოლის შედეგად თამარმა თანამდებობი დაატოვებინა ყუბასარსა და აფრიდონს და ვერ შეძლო მათი უფლებების დაცვა. ასეთ სიტუაციაში ყუთლუ არსლანისა და მისი მომხრეების მიზნევა მდაბიოთა წრიდან

გამოსულ ადამიანებად ცოტა საექვოა, რადგან ყუთლუ ამ დროს მეჭურჭლეთუხუცესი იყო და დიდგვაროვნები მის გადაყენებას არ მოითხოვდნენ. ე. ი. ირკვევა, რომ ისიც მათი წრის ადამიანი იყო.

XII ს-ის 80-იანი წლების საქართველოში დაიკარგა ისტორიული შანსი. ყუთლუ არსლანის პროგრამის განხორციელების შემთხვევაში საქართველო ხდებოდა იმ ეპოქის ერთადერთი ქვეყანა, სადაც შეიქმნებოდა პირველი საყოველთაოდ არჩევითი საკანონმდებლო ორგანო, ხოლო ეს ვითარება შუა საუკუნეების პარტიკულარიზმის პირობებში, ქვეყანას შეუქმნიდა განვითარების მანამდე არნახულ შესაძლებლობებს. ყოველშემთხვევაში, შემდგომდროინდელმა ისტორიულმა რეალობამ თვალნათლივ აჩვენა, რომ ერთი შეხედვით დიდების ზენიტში მყოფმა ქვეყანამ ვერავითარი, მეტიც, ოდნავი წინააღმდეგობაც ვერ გაუწია. მონღოლებს და მათ ფაქტობრივად, უბრძოლველად დანებდა. ამ ვითარებაში სულაც არ იყო მეორეხარისხოვანი მომენტი ქვეყნის შიდა დაპირისპირება, რომლის თავიდან ასაცილებლად ვერც თამარმა, ვერც გიორგი-ლამამ და ვერც რუსუდანმა კმედითი ნაბიჯები ვერ გადადგეს. ყუთლუ არსლანის პროგრამის განხორციელება, ჩვენი აზრით, თავისთავად მოხსნიდა ამ პრობლემას, რადგან კარავი დააკმაყოფილებდა საზოგადოების ყველა ფენის წარმომადგენელთა პოლიტიკურ თუ პიროვნულ ამბიციებს.

ყუთლუ არსლანისეული კარავი წარმოადგენდა XII საუკუნის მიწურულის ევროპაში ერთადერთ წარმომადგენლობით ორგანოს, რომელიც არჩეული იქნებოდა დემოკრატიულ საფუძველზე, რამეთუ მის მუშაობაში მონაწილეობა უნდა

მიეღო და ქვეყნის ბედი გადაეწყვიტა არა მხოლოდ არისტოკრატიას, არამედ – საზოგადოების დაბალი ფენების წარმომადგენლებსაც. სწორედ ამ ფაქტის დასტურია ის რეალობა, რომ ყუთლუ არსლანს მხარს უჭერდნენ როგორც ატრისტოკრატები, ასევე დაბალი სოციალური წრის წარმომადგენლებიც. თამარის ისტორიკოსი, რომლის მიზანი სრულებითაც არ არის ყუთლუ არსლანის მოღვაწეობის დადებით კონტექსტში წარმონეხა, მაინც ვერ გაურბის იმ რეალობის აღწერას, როგორ შეერეს პირი ყუთლუს მომხრეებმა და როგორ მტკიცედ მოითხოვდნენ მის გათავისუფლებას პატიმრობიდან. ცნობილია, რომ თამარის ბრძანებით, ყუთლუ დაპატიმრებული იქნა და სწორედ მაშინ აისხეს იარაღი მისმა მომხრეებმა და ისნის სასახლეზე გალაშქრება გადაწყვიტეს, თუ სამეფო კარი მათ ლიდერს არ გაათავისუფლებდა. შეიძლება თუ არა ეს მოვლენა ჩაითვალოს შუა საუკუნეების საქართველოში დემოკრატიის ერთ-ერთი უმთავრესი პრინციპის, გამოხატვის უფლების გამოვლენად, ამის განსჯა მკითხველისთვის მიგვიჩნდება. ამ ისტორიაში ერთი რამ კი უდავო და უეჭველია. თამარის ისტორიკოსის მსგავსად XX საუკუნის არაერთი ისტორიკოსიც ცდილობდა ყუთლუ არსლანი წარმოეჩინა საზოგადოების დაბალი სოციალური წრის, მდაბიოთა წარმომადგენლად, მაგრამ ფაქტია, რაც არ უნდა ეაუკაცი და გულადი ადამიანები ყოფილიყვნენ მდაბიონი, ისინი მაინც ვერ გაბედავდნენ მეფესთან და სამეფო კართან ღიად იარაღით დაპირისპირებას, თუ არ ექნებოდათ არისტოკრატის და მათ შორის, სახელმწიფო მოხელეთა მხარდაჭერა და თანადგომა. ყუთლუ არსლანი, როგორც ვიცით, მეჭურჭლეთუხუ-

ცესი, ანუ სახელმწიფო ხაზინის გამგებელი იყო და რა გასაკვირია, მომხრეები ჰყოლოდა უმაღლეს სახელმწიფო აპარატშიც. ამიტომ როდესაც ყუთლუ არსლანისა და მისი მომხრეების სოციალური დეფინიციის განხილვაზე მიდგება საქმე, ბევრი ნიუანსია გასათვალისწინებელი. თითქმის ვერაფრით მტკიცდება ყუთლუს წარმოჩენა დაბალი სოციალური წრის წარმომადგენლად და კარგად ჩანს, რომ მას მომხრეები ყველგან ჰყავდა. არსებობს კიდევ ერთი არსებითი გარემოება. შუა საუკუნეების პირობებში ასეთი პროგრესული აზრი შეუძლებელია განეწილიყო საზოგადოების დაბალ ფენებში. ყუთლუ არსლანი იყო არა მარტო გაბედული და პროგრესული პოლიტიკოსი, არამედ—თავისი დროის დიდი მოაზროვნე და ამ კუთხით მას XII საუკუნის მთელ ევროპაში ანალოგი არ მოეძებნება. მან პირველმა ევროპელ სახელმწიფო მოღვაწეთა შორის დაინახა, რომ სახელმწიფოს განვითარების მომავალი მხოლოდ დემოკრატიული რეფორმების გზით არის შესაძლებელი (რაც შემდეგდროინდელმა მსოფლიო ისტორიამ აბსოლუტურად დაადასტურა).

კარავის შექმნის იდეა საქართველოში 1184 წელს გაჩნდა და იმავე წელს კრახით დასრულდა. სამწუხაროდ, ყუთლუ არსლანის შემდეგდროინდელი ბედი უცნობია. წერილობითი წყაროები ამის შესახებ არაფერს გადმოგვცემენ. ისიც სამწუხარო რეალობაა, რომ XII საუკუნის „ოქროს ხანის“, საქართველო მზად არ აღმოჩნდა ასეთი პროგრესული და სახელმწიფოს განვითარების ერთად—ერთი სწორი იდეის მისაღებად. არადა, ამ იდეის გამარჯვების შემთხვევაში საქართველო ხდებოდა ევროპის პირველი საპარლამენტო

სახელმწიფო, რადგან მსოფლიოს უძველესი, ინგლისის პარლამენტი ამ მოვლენიდან საკმაოდ მოგვიანებით, 1265 წელს შეიკრიბა. ისიც კარგადაა ცნობილი, რომ შუა საუკუნეების ევროპის სახელმწიფოებმა სწორედ დემოკრატიულად არჩეული საკანონმდებლო ორგანოების მეშვეობით აიცილეს თავიდან სამოქალაქო დაპირისპირებები და შექმნეს სამართლებრივად მოწესრიგებული საზოგადოებრივი ურთიერთობები (ინგლისი, გენერალური შტატები საფრანგეთში, რესპუბლიკური საბჭოები გენუასა და ფლორენციაში და სხვ.). მიუხედავად იმისა, რომ თამარის ეპოქის საქართველო მზად არ აღმოჩნდა ასეთი პროგრესული ნაბიჯისათვის, ამ პერიოდში მაინც განხორციელდა ისეთი ღონისძიება, რომლითაც საქართველო ამაყად უსწორებს მხარს იმ დროის მოწინავე ევროპულ ქვეყნებს და ჩვენი აზრით, დემოკრატიისა და ადამიანის უფლებების დაცვის თვალსაზრისით ეს იყო ყველაზე დიდი მიღწევა, რომლითაც შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიამ თამამად შეიძლება იამაყოს. მხედველობაში გვაქვს XII ს-ის 80-იან წლებში სიკედილით დასჯის გაუქმება. ამ დროისათვის სიკედილით დასჯასთან ერთად გაუქმებულია დამასახიჩრებელი და ადამიანის ღირსების დამამცირებელი სასჯელებიც. ბასილი ეზოსმოძღვარი გადმოგვცემს: „მოწყალებითა იესო ღმრთისა მსგავსითა და სამართლისა მისისა მიბაძვითა დღეთა შინა თამარისათა არაეინ გამოჩნდა მომძლავრებული მეცნიერებათა მისითა, არცა ეინ დასჯილი, თეთ არცა ვის ღირსს სიკუდილისასა და არცა პატივისასა მიეხადა თანაზადები, არცა ეინ ბრძანებითა მისითა ასომოკვეთილ იქმნა, არცა სიბრძავით დაისაჯა.“

შუა საუკუნეების მსოფლიო ისტორიაში საქართველო, ბიზანტიის შემდგომ, მეორე ქვეყანაა, სადაც არათუ სიკვდილით დასჯა გაუქმდა, არამედ აიკრძალა ადამიანის დამასახიზრებელი და ღირსების შემლახავი სასჯელები.

დავებრუნდეთ ისევ სახელმწიფოს პოლიტიკური მართვის პრობლემებს. XI საუკუნეში საქართველოში შეიქმნა მეფის კარზე არსებული სათათბირო ორგანო, დარბაზი. იგი, ბუნებრივია, არ იყო არც საკანონმდებლო და მით უმეტეს, არც არჩევითი ინსტიტუცია. თვით ტერმინი „დარბაზი“ წარმოიშვა XI საუკუნეში. ეს სწორედ ის პერიოდი იყო, როდესაც სხვადასხვა ქართული მიწების გაერთიანების შედეგად ჩამოყალიბდა ერთიანი ფეოდალური მონარქია, რომლის სათავეში იდგა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ფაქტიურად შეუზღუდავი უფლებების მქონე, დესპოტი მეფე. ქვეყნის ერთ პოლიტიკურ ორგანიზმად გაერთიანებამ დღის წესრიგში დააყენა მართვა-გამგეობისა და ცენტრალური ხელისუფლების დახვეწის საკითხი. სწორედ აღნიშნული გარემოება განაპირობებდა ამ ორგანოს შექმნის აუცილებლობას. დარბაზი არ იყო მუდმივმოქმედი. მისი მოწვევა ხდებოდა გარემოებების შესაბამისად, მნიშვნელოვანი სახელმწიფო საქმეებისა თუ ცერემონიალური სახის საკითხების გადასაწყვეტად და როგორც ირკვევა, მისი ფუნქციაც ერთობ შეზღუდული იყო. დარბაზის ფუნქციის გაზრდა ისევ და ისევ ყუთლუ არსლანის სახელთანაა დაკავშირებული. მისი პოლიტიკური პროგრამის გაცხადების შემდეგ სამეფო ხელისუფლება მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ საჭირო იყო რაღაცის შეცვლა, რაღაც რეფორმის განხორციელება და ეს პოლიტიკური ბატალიები

სასიკეთოდ აისახა დარბაზის ბედზე. 1184 წლის შემდეგ დარბაზმა გარკვეული რეფორმა განიცადა. არისტოკრატიაში მიაღწია მეფის ხელისუფლების გარკვეულ შეზღუდვას და დარბაზის ძალაუფლების გაზრდას. ამიერიდან მეფე ყველა მნიშვნელოვან საკითხს მხოლოდ დარბაზთან შეთანხმებითა და მისი თანხმობით წყვეტდა.

უკვე აღინიშნა, რომ დარბაზი იკრიბებოდა მეფის თავმჯდომარეობით. დარბაზის ყოველი შეკრებისას მკაცრად იყო დაცული მყარი იერარქიული სტრუქტურა. დარბაზის წევრთა ერთ ნაწილს დაჯდომის უფლება არ ჰქონდა და მთელი დარბაზობის განმავლობაში ფეხზე უნდა მდგარიყვნენ. ერთნაირი უფლებები არ არსებობდა იმ სახელმწიფო თუ რელიგიურ მოღვაწეთა შორისაც რომელებსაც დაჯდომა შეეძლოთ. მინისტრები (ეზირები) ოქროჭედილი სელებით დამშვენებულ საეარძლებზე ისხდნენ, უფრო დაბალი რანგის მოხელენი—ჩვეულებრივ დასაჯდომებზე. აქაც ერთი საინტერესო ნიუანსი არსებობდა: ზოგიერთი შედარებით დაბალი რანგის მოხელეთათვის (საქვეყნო გამრიგეთათვის) განკუთვნილი იყო სასთუმლიანი დასაჯდომები, ზოგიერთთათვის—არა.

არსებობდა დარბაზობის ორგვარი წესი: „დიდის წესი“ და „მცირერედ წესი“.

„დიდის წესის“ დარბაზობა წარმოადგენდა საზეიმო სხდომას, რომელიმე მოვლენის (ომში გამარჯვება, უცხოელი მაღალი სტუმრის მიღება, მეფის ან სამეფო ოჯახის წევრის დაბადების დღის აღნიშვნა, მეფედ კურთხევის დღის აღნიშვნა, დიდი ქრისტიანული დღესასწაულის აღნიშვნა და სხვ.) აღსანიშნავად. ამ დროს დარბაზობა იმართებოდა გაფარ-

თოვებული შემადგენლობით და როგორც წესი, ნადიმით მთავრდებოდა. ანუ, „დიდის წესით“ დარბაზობა არ იხილავდა და არ წყვეტდა სახელმწიფოებრივ საკითხებს და იგი უფრო საზეიმო და ცერემონიალური სახის საკრებულო იყო.

„მცირედ წესით“ დარბაზის სხდომა უფრო საქმიანი იყო დარბაზობის „დიდის წესისგან“ განსხვავებით. როგორც წესი, „მცირე წესით“ დარბაზობის სხდომები დახურული იყო და მის მუშაობაში სახელმწიფო და რელიგიურ მოღვაწეთა მხოლოდ გარკვეული, შეზღუდული რაოდენობა მონაწილეობდა. „მცირედ წესით“ დარბაზობა განიხილავდა და წყვეტდა ისეთ მნიშვნელოვან სახელმწიფოებრივ საკითხებს, როგორიცაა ომის დაწყება, ზავის დადება, უცხო ქვეყნებთან ურთიერთობის ნიუანსები, დიდ სახელმწიფო თანამდებობებზე მოხელეთა დანიშვნა—გათავისუფლების საკითხები, საკანონმდებლო და მართლმსაჯულების პრობლემები.

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ყუთლუ არსლანის გამოსვლის შემდეგ დარბაზმა გარკვეული რეფორმა განიცადა და იგი გამოიხატა იმაში, რომ 1185 წელს დარბაზი გაიყო ორ, მცირე და დიდ, ნაწილად. „მცირე წესით“ დარბაზობის შექმნა სწორედ ყუთლუ არსლანის დამსახურებაა. მართალია, თვითონ ყუთლუ არსლანი სავარაუდოდ აღარ მონაწილეობდა სახელმწიფო საქმეების გადაწყვეტაში, რადგან ყველა საფუძველი არსებობს ვივარაუდოთ, რომ იგი პოლიტიკურ საქმიანობას ჩამოაცილეს, ან ჩამოსცილდა, მაგრამ „კარავის“ იდეამ ხელისუფლების უმაღლეს წინებს დაანახვა, რომ საჭირო იყო თუნდაც რაღაც კოსმეტიკური სახის ცვლილები და ისეთი წარმომადგენლობითი ორგანოს შექმნა, რომელიც მხოლოდ

საზეიმო საკითხებს არ განიხილავდა. ერთი შეხედვით, „მცირე წესით“ დარბაზობა გვევლინება როგორც მცირე დემოკრატიის ნიმუში შუა საუკუნეების ტირანული მმართველობის პირობებში. ამ შემთხვევაში მეფის სიტყვა არ იყო, ასე ვთქვათ, უკანასკნელი ინსტანცია, რომელიც აპელაციას არ ექვემდებარებოდა.

ჩვენამდე მოღწეული წერილობითი წყაროების მონაცემები იძლევა ასეთი ვარაუდის გამოთქმის საშუალებას. აღნიშნულის ალბათ ყველაზე მკაფიო დასტურია 1490 წლის დარბაზობა.

სწორედ ამ წელს ქართლის სამეფოს თავს დაატყდა „შავბატკნიანთა ირანის“ შაჰის უზუნ-ჰასანის დამანგრეველი შემოსევა. ქართლის მეფე კონსტანტინე II იძულებული გახდა ელიარებიანა „შავბატკნიანთა“ მორჩილება და მათთვის ყოველწლიური ხარკი გადაეხადა. მართალია, კონსტანტინე II ოფიციალურად იწოდებოდა სრულიად საქართველოს მეფედ, მაგრამ მისი ხელისუფლება რეალურად მხოლოდ ქართლს მოიცავდა.

1453 წლის შემდეგ, როდესაც ოსმალთა სულთანმა მეჰმედ II-მ კონსტანტინოპოლი აიღო და ბიზანტიის, ათასწლოვანმა იმპერიამ არსებობა დაასრულა, საქართველოს ბედი უკუღმა შეტრიალდა. თურქებმა საკუთარ კონტროლს დაუქვემდებარეს მთელი შავი ზღვა და საქართველოს მოესპო საგარეო ურთიერთობების შესაძლებლობა და რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში ქვეყანა გარკვეულ ჩიხში მოექცა. წარუმატებლად დასრულდა გიორგი VIII-ის მცდელობა ევროპის სახელმწიფოთა დახმარებით შეექმნა ანტიოსმალური კოალიცია. დასავლეთ ევროპა მზად არ აღმოჩნდა მზარდ

თურქულ სახელმწიფოსთან დასაპირისპირებლად. თურქების გაბატონებამ ევროპა-აზიის საზღვარზე და ხმელთაშუა და შავი ზღვების სრუტეების ჩაკეტვამ ევროპა დააყენა ახალი გამოწვევების წინაშე. საჭირო გახდა შორეულ აღმოსავლეთთან (ჩინეთთან და ინდოეთთან) დამაკავშირებელი ახალი გზების ძიება. XV საუკუნის 70-80-იანი წლებიდან მსოფლიო ისტორიაში დაიწყო დიდი გეოგრაფიული აღმოჩენების ეპოქა. ევროპელებისთვის ცნობილი გახდა მანამდე უცნობი და არგაგონილი ახალი მიწების არსებობა. სწორედ XV-XVI საუკუნეებში იქნა აღმოჩენილი ამერიკის კონტინენტი, ეკვატორული აფრიკა, ავსტრალია, წყნარი და ინდოეთის ოკეანეების კუნძულები. ამ გეოგრაფიულმა აღმოჩენებმა მთლიანად შეცვალა მანამდე არსებული მსოფლიოს ეკონომიკური და საკომუნიკაციო სისტემა. დიდმა სავაჭრო-სატრანზიტო მაგისტრალებმა ხმელეთიდან ზღვებზე და ოკეანეებზე გადაინაცვლა და აქედან გამომდინარე, საქართველო მოწყვეტილი აღმოჩნდა იმ დროის უმთავრესი ეკონომიკური და პოლიტიკური მოვლენებიდან, ხოლო ამ ფაქტმა არსებითი გავლენა იქონია ერთიანი ფეოდალური მონარქიის დაშლა-დაქუცმაცებაზე.

ქვეყნის შიგნით იმატა სეპარატიზმმა და ცალკეული ქართული კუთხეების ერთიანი სამეფო ხელისუფლებიდან განდგომის პროცესმა შეუქცევადი ხასიათი მიიღო. 1466 წელს ერთიან სახელმწიფოს საბოლოოდ ჩამოშორდა სამცხე-საათაბაგო. ერთიანი საქართველოს უკანასკნელმა მეფემ გიორგი VIII-მ ვერ შეძლო სამცხის მთავრის ყვარყვარე ათაბაგის დამარცხება და მეტიც, იგი მის ტყვეობაში აღმოჩნდა.

ამ მოვლენით ისარგებლა იმერეთის მთავარმა ბაგრატმა, ქართლში გადმოვიდა და თავი გამოაცხადა საქართველოს მეფედ. შექმნილ ვითარებაში ყვარყვარემ გიორგი VIII ტყვეობიდან გაათავისუფლა იმ იმედით, რომ იგი ბაგრატს შეებრძოლებოდა ტახტისთვის, ხოლო ეს შიდაპოლიტიკური ომი სამცხის საბოლოო დამოუკიდებლობის მოპოვების მყარი გარანტია იქნებოდა. მაგრამ გიორგი VIII-მ მიიღო მოულოდნელი და პოლიტიკური თვალსაზრისით ყოველად გაუგებარი და გაუმართლებელი გადაწყვეტილება. სამეფო ტახტის დაბრუნებისა და ერთიანი ქვეყნის აღდგენის ნაცვლად იგი გრემში ჩავიდა და კახეთის მეფედ ეკურთხა. სწორედ აღნიშნულმა მოვლენებმა გამოიწვია საქართველოს პოლიტიკური დაშლის დასაწყისი. უზუნ-ჰასანის შემოსევა უკანასკნელი წვეთი აღმოჩნდა ამ გზაზე. კონსტანტინე II-ს მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში დახმარება არ აღმოუჩინა საქართველოს არც ერთმა კუთხემ. ამ რეალობამ კონსტანტინე II ღრმად დააფიქრა საქართველოში შექმნილ ვითარებაზე და განიხრახა ერთიანი სამეფოს აღდგენა სხვადასხვა კუთხეებთან ბრძოლის საშუალებით. სწორედ ამ მიზნით მოიწვია მან 1490 წელს დარბაზობა და მის წევრებს გააცნო საკუთარი გეგმა და გადაწყვეტილება. კონსტანტინე იმედოვნებდა, რომ დარბაზი მას მხარს დაუჭერდა ამ დიდმნიშვნელოვან საქმეში, მაგრამ მოხდა პირიქით. დარბაზმა არ გაიზიარა მეფის არც ერთი იდეა. დარბაზის წევრებისთვის საფუძველშივე მიუღებელი აღმოჩნდა კონსტანტინეს გადაწყვეტილება ბრძოლის გზით საქართველოს გაერთიანების შესახებ. დარბაზის წევრები მეფეს უმტკიცებდნენ, რომ მისი

იდეა ყოველგვარ რეალურ საფუძველს იყო მოკლებული, რადგან ბრძოლით ყველა განდგომილი კუთხის შემოერთება უტოპიური იდეა იყო, რამეთუ ქართლს იმ დროისთვის არ გააჩნდა აღნიშნულის რეალურად განხორციელების არც ფინანსური, არც ადამიანური და არც პოლიტიკური რესურსი. დარბაზმა მეფეს ურჩია უარი ეთქვა საკუთარი გადაწყვეტილების განხორციელებაზე და მიიღო განჩინება, რომლის ძალითაც, კონსტანტინე უნდა შეგუებოდა შექმნილ პოლიტიკურ რეალობას, თავი დაენებებინა ერთიანი მონარქიის აღდგენის ამბიციური გეგმისთვის და დაკმაყოფილებულიყო მხოლოდ ქართლის ტახტით. დარბაზის რჩევით და მითითებით კონსტანტინეს ომი კი არ უნდა დაეწყო განდგომილი კახეთის, იმერეთისა და სამცხის მეთაურებთან, არამედ მათთან უნდა გამოენახა საერთო ენა და გაეფორმებინა კეთილმეზობლობისა და ურთიერთთავდაუსხმელობის ხელშეკრულებები.

ეს სწორედ ის კლასიკური შემთხვევა იყო, როდესაც მეფე უძლური აღმოჩნდა წინ აღდგომოდა დარბაზის გადაწყვეტილებას. შედეგად, კონსტანტინე II ზუსტად ისე მოიქცა, როგორც ეს ურჩია დარბაზმა. მან კეთილმეზობლური ურთიერთობებების ხელშეკრულებები გააფორმა კახეთისა და იმერეთის მეფეებთან და სამცხის მთავართან. ანალოგიური ხელშეკრულებები ერთმანეთს შორის დადეს საქართველოს დანარჩენმა მეფე-მთავრებმაც. ამრიგად, 1490 წლის დარბაზობამ საქართველოს დაშლა იურიდიულად დააკანონა.

შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიაში, ბუნებრივია, ეს იყო ყველაზე მტკივნეული და წარუმატებელი პროცესი. თუმცა, დემოკრატიის რაღაც ნიუანსებს ეს დარბაზობა აშკარად

შეიცავდა. როგორც ენახეთ, მეფე აღარ არის ისეთი ერთპიროვნული მმართველი როგორც გასულ საუკუნეებში და მის სიტყვასა და გადაწყვეტილებას სულაც აღარ აქვს კანონის ძალა.

შეგვიძლია თუ არა ამ მეტად საყურადღებო მაგალითის საფუძველზე ვიმსჯელოთ ძველ საქართველოში გამოხატვისა და ნების თავისუფლების არსებობის შესახებ? ყოველ შემთხვევაში, როგორც ქართული, ასევე უცხოენოვანი წერილობითი წყაროები გვაწვდიან ცნობებს, რომ ასეთი რამ უცხო არ იყო ქართული რეალობისთვის. ამ თვალსაზრისის დადასტურებისთვის საჭიროა მიემართოთ შედარებით ადრინდელ, VI საუკუნის მოვლენების ამსახველ დოკუმენტურ მასალას.

VI საუკუნის II ნახევარში საქართველოს დასავლეთ ნაწილში, ეგრისის სამეფოში, შეიქმნა მეტად არასახარბიელო პოლიტიკური ვითარება. ქვეყანა მოექცა ორი დიდი სახელმწიფოს, ბიზანტიისა და სასანიდური ირანის სამხედრო-პოლიტიკური ინტერესების სფეროში. ეგრისის მეფე გუბაზ II მოხერხებული დიპლომატიური უნარის მქონე პოლიტიკოსი იყო და ე. წ. დაბალანსებული პოლიტიკის მეშვეობით ახერხებდა ქვეყნისთვის დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას, მაგრამ ტელეფისთან ეგრის-ბიზანტიელთა გაერთიანებული ჯარის დამარცხების შემდეგ მას საკმაოდ დაეძაბა ურთიერთობა ბიზანტიელ სარდლებთან, რადგან ამ მარცხში ლომის წილი სწორედ ბიზანტიელ სტრატეგოსებს მიუძღვოდათ. გუბაზი მათ დაემუქრა, რომ იმპერატორ იუსტინიანეს აცნობებდა ტელეფისში ბრძოლის ველიდან

მათი ლაჩრული გაქცევის ამბავს, რაც ცხადია, კარგს არაფერს უქადდა მათ მომავალ კარიერას, ამიტომ სარდლებმა მეფის მოკვლა გადაწყვიტეს და 554 წელს ხობისწყლის ხეობაში გუბაზი ვერაგულად მოკლეს.

მოკავშირე ბიზანტიელების ამ ვერაგულმა მოქმედებამ ეგრისში დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია. ხალხი აღშფოთებას არ მალავდა და დაბეჯითებით მოითხოვდა ქვეყნის საგარეო პოლიტიკის გადასინჯვას. ბერძენ ისტორიკოსს აგათია სქოლასტიკოსს მოთხრობილი აქვს გუბაზის მკვლელობით გამოწვეული ამბები, რომელთა მომსწრე, როგორც ჩანს, თვითონ ყოფილა და ხელთ ჰქონია სარწმუნო ცნობებიც, რომლებიც იუსტინიანეს სასახლეში იყრიდა თავს. ამ ამბებიდან აგათია სქოლასტიკოსი საგანგებოდ გამოყოფს მეფე გუბაზის მკვლელობით გამოწვეულ ვითარებას და ბიზანტიის იმპერატორის იუსტინიანეს მიერ მიღებულ ღონისძიებებს. ყველა ამ საკითხთან დაკავშირებით აგათია სქოლასტიკოსის ცნობებს დიდი მნიშვნელობა ენიჭება, რადგან ისინი ზუსტ და უტყუარ წარმოდგენას გვიქმნის ეგრისის სახელმწიფოს სულიერ და მატერიალურ ცხოვრებაზე, ბიზანტიის სახელმწიფოს საგარეო-პოლიტიკური საქმიანობის თავისებურებებზე, საქართველოს ისტორიისთვის მანამდე უცნობ ლაზ (კოლხ) პოლიტიკოსებზე და სწავლულ იურისტებზე.

აგათია სქოლასტიკოსი გადმოგვცემს, რომ ბიზანტიელი მხედართმთავრების მიერ გუბაზ II-ის ვერაგულმა მკვლელობამ შელახა ამაყი ეგრისელების ეროვნული ინტერესები და სწორედ ამიტომ *„ქვეყნის მმართველები ყველანი დამაფიქრებელ მდგომარეობაში იყვნენ, არ იცოდნენ რა ექნათ, რისთვის*

მიემართათ. და აი, კავკასიის ერთ ხეობაში შეყარეს დიდძალი ხალხი ჩუმად, რომ რომაელებს (resp. ბიზანტიელებს) არ შეეცყოთ, რასაც აქ მოაგვარებდნენ, და დასვეს საკითხი – სპარსელების მხარეზე გადავიდეთ, თუ ისევ რომაელებთან დავრჩეთ“.

ბიზანტიელი ისტორიკოსის მეტად საყურადღებო ცნობიდან ჩანს, რომ სამეფო ხელისუფლების გარდა ეგრისის სამეფოში არსებობდა სახალხო კრება და სახალხო საბჭო, რომელთაც იწვევდნენ ქვეყანაში შექმნილი საგანგებო მდგომარეობის დროს. სახალხო კრებას და სახალხო საბჭოს იწვევდნენ ქვეყნის დიდებულები იმ შემთხვევაში, როდესაც მეფე ადგილზე არ იყო, ანდა სამეფო ტახტი საერთოდ თავისუფალი იყო. ასეთ შემთხვევაში უმაღლეს სუვერენულ ხელისუფლებას სახალხო კრება და სახალხო საბჭო ახორციელებდა.

ქვეყნის მმართველები ადგენდნენ კრების დღის წესრიგს და ამავე დროს ხელმძღვანელობდნენ მის მსვლელობას. სახალხო კრებაზე მონაწილეობდა ყველა – დიდებულებიც და მდაბიონიც. საკითხის განხილვაში მონაწილეობის უფლება ჰქონდა კრების ყველა მონაწილეს. ჩვენამდე მოღწეული ცნობებიდან ნათლად ჩანს, რომ სახალხო კრების ფუნქციონირებამ მნიშვნელოვნად განსაზღვრა ეგრისის სახელმწიფოს პოლიტიკური ცხოვრების მაღალი დონე, მოსახლეობის აქტიური მონაწილეობა საზოგადოებრივ საქმიანობაში. სახალხო კრებაზე ქართველ პოლიტიკოს-იურისტთა – აიეტისა და ფარტაძის მიერ მაღალი ორატორული ხელოვნებით წარმოთქმული სიტყვების შინაარსობრივი სიღრმე, ურთულეს

პოლიტიკურ და სამართლებრივ ინსტიტუტებზე მათი მსჯელობის საბუთიანობა, ურთიერთდაპირისპირებულ შეხედულებათა ბრძოლაში მართებული გადაწყვეტილებისაკენ მისწრაფება ცხადყოფს ეგრისში იურიდიული აზრის მაღალ დონეს. ბიზანტიელი ისტორიკოსის მონათხრობიდან ნათლად ჩანს, რომ კრებაზე სიტყვის წარმოთქმა ყველას შეეძლო განსხვავებულ შეხედულებათა გამოსათქმელად. აგათია სქოლასტიკოსი საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ კრებაზე „*მრავალმა წარმოთქვა სიტყვა; ზოგი ერთ წინადადებას იძლეოდა, ზოგი კიდევ სხვას.*“

საგულისხმოა, რომ წარჩინებულებთან ერთად მდაბიოებსაც აქვთ სიტყვის წარმოთქმის უფლება, მაგრამ სახალხო კრება სხვადასხვა სოციალური წარმოშობის ორატორების მიერ წამოყენებული წინადადებებიდან იღებს მხოლოდ იმას, რომელიც მას უფრო გონივრულად და სასარგებლოდ მიაჩნია.

პირველად სიტყვით გამოსულა „*წარჩინებულთა შორის ერთი, სახელად აიეტი*“. მის მიერ წარმოთქმულმა სიტყვამ დიდი ზეგავლენა მოახდინა ხალხზე, არა იმიტომ, რომ აიეტი წარჩინებული იყო, არამედ იმის გამო, რომ კოლხები აიეტის სიტყვამ „*დიდს განცვიფრებაში მოიყვანა*“.

წარჩინებულ აიეტს დაუპირისპირდა „*მეტად მდაბიური ქცევისა და წარმოშობის*“, მაგრამ „*კოლხთა შორის გავლენიანი და გონიერი*“ ფარტაძი, რომელმაც შეძლო აიეტის მიერ კრებისათვის შეთავაზებული წინადადების უარყოფა და საკუთარი მოსაზრების დამაჯერებლად დასაბუთება.

აზრის თავისუფლების არსებობის პირობებში, შესაძლებელი იყო სახალხო კრებას მიეღო ჭეშმარიტი და ხალხისათვის სასარგებლო გადაწყვეტილება, იმის მიუხედავად, თუ ვისგან იყო იგი შემოთავაზებული.

აგათია სქოლასტიკოსის ცნობებიდან ისიც თვალნათლივ ჩანს, რომ ასეთი სახის კრებებს ხშირად არც იწვევდნენ. ეგრისის სახალხო კრების დემოკრატიულ ხასიათზე წარმოდგენას გვიქმნის ის რეალობაც, რომ სახალხო კრებაზე ქვეყნის მმართველთა მიერ დასმული სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკური კურსის განსაზღვრის განხილვისას გაიმარჯვა არა წარჩინებულთა, არამედ შედარებით დაბალი, მდაბიური წარმოშობის მოსახლეობის აზრმა. აღნიშნული აზრი გამოიხატებოდა იმაში, რომ ეგრისს არ უნდა შეეცვალა პოლიტიკური ორიენტაცია და მეფის მკვლელობის მიუხედავად კვლავ ბიზანტიური ორბიტის ერთგული უნდა დარჩენილიყო, რადგან ირანული ექტორის გააქტიურება ქვეყანას უფრო მძიმე შედეგებს მოუტანდა, თუნდაც იმიტომ რომ ბიზანტიისგან განსხვავებით, ირანი იდეოლოგიურადაც და რელიგიურადაც განსხვავდებოდა ეგრისისგან და არავინ უწყოდა რა განზრახვა ამოძრავებდათ სასანიდ შაჰებს ამ ქვეყანასთან მიმართებაში. ფარტაძის და არა აიეტის პოზიციის გამარჯვება თვალნათლივ ცხადყოფს, რომ სახელმწიფოსთვის მთავარი იყო არა ის, თუ ვისგან მოდიოდა აზრი, არამედ—როგორი იყო აზრი.

VI საუკუნის II ნახევარში ეგრისში ჩატარებული სახალხო კრება დემოკრატიისა და გამოხატვის თავისუფლების კუთხით უპრეცედენტოა საქართველოს ისტორიაში.

ქართული დემოკრატიის ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით ძალზე მნიშვნელოვანია ასევე VI საუკუნეში მეორე ქართულ სახელმწიფოში, ქართლში მომხდარი ამბები. 523 წელს ირანის შაჰმა კავად II-მ ქართლის მეფე გურგენს შემოუთვალა, რომ ქართველებს უარი ეთქვათ საკუთარ სარწმუნოებასა და ტრადიციებზე და ყველაფერში ისე მოქცეულიყვნენ, როგორც ირანელები იქცეოდნენ. მიცვალებულებიც მიწაში კი არ დაემარხათ, არამედ, მასდენური წესის თანახმად, ცხოველებისა და ფრინველებისათვის გადაეყარათ. რა თქმა უნდა, ამ პირობის შესრულება ქრისტიანი მეფისაგან შეუძლებელი იყო და ქართველმა მეფემ დახმარებისთვის ბიზანტიის კეისარს იუსტინე II-ს მიმართა. იმპერატორმა მეფეს შემოუთვალა, რომ ბიზანტიელები არასოდეს მიატოვებდნენ გაჭირვებაში მყოფ თანამომხმე ქართველებს, მათ ურჯულო ირანელების ხელში არ წააგდებდნენ და გურგენს აჯანყების დაწყება ურჩია. იმპერატორის შემონათვალით გაგულისებულმა მეფემ ირანელებს ომი გამოუცხადა, მაგრამ გადამწყვეტ ვითარებაში ბიზანტიიდან ისეთი მცირე რაოდენობის დამხმარე ჯარი ჩამოვიდა, რომ გურგენმა ბრძოლაც კი ვერ გაუმართა მტერს და ქვეყნიდან გაიქცა. იგი ერთხანს ეგრისს აფარებდა თავს და იქიდან სთხოვდა იუსტინეს დახმარებას, მაგრამ ერთად-ერთი რაც იმპერატორმა მას შესთავაზა, იყო პოლიტიკური თავშესაფარი და დარწმენილი სიცოცხლის წლების სამეფო დიდებით გატარება კონსტანტინოპოლში. გურგენსაც უკეთესი გამოსავალი არ დარწმუნოდა და იძულებული გახდა კეისრის წინადადებას დათანხმებოდა. იგი ოჯახთან და უახლოეს გარემოცვასთან ერთად ბიზანტიაში გადაიხვეწა, ხოლო ირანის

შაჰმა ადვილად დაიკავა უმეფოდ დარჩენილი ქვეყანა და იქ სამეფო ხელისუფლება საერთოდ გააუქმა, გამოაცხადა რა ქართლი ირანის ერთ-ერთ სატრაპიად, რომლის გამგებლადაც დანიშნა ირანელი მოხელე-მარ'ხჰანი. საქართველოს ისტორიაში ეს იყო პირველი შემთხვევა, როდესაც გაუქმდა ქართული სახელმწიფოებრიობა.

უმეფოდ და ეროვნული ხელისუფლების გარეშე დარჩენილი ქართლის მოსახლეობა არ შეეგუა შექმნილ ვითარებას და არაერთი აჯანყება მოაწყო სახელმწიფოებრიობის აღდგენის მიზნით. ამ მხრივ ყველაზე წარმატებული აღმოჩნდა 571 წელი, როდესაც ქართველებმა შეძლეს ირანელთა ბატონობისგან გათავისუფლება. საყოველთაო გამარჯვებისა და ზეიმის ფონზე მაინც წარმოიშვა დილემა, თუ ვინ უნდა გაძღოლოდა ქვეყანას, ვინ უნდა ყოფილიყო სახელმწიფოს მეთაური. გურგენის შთამომავლები ბიზანტიის იმპერიის სამსახურში იდგნენ და რომელიმე მათგანის მოწვევა მეფედ არც არავის მოსვლია აზრად.

და აი, სწორედ ამ დროს გაჩნდა იდეა, რომ ქვეყნის მეთაური გამოეყვანათ არჩევნების გზით. ძველი ქართული ქრონიკა „მოქცევაი ქართლისაი“ გვაწვდის მეტად საყურადღებო ცნობას საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთ ყველაზე უფრო პროგრესული და დიდი მოვლენის შესახებ:

„ნელადრე შეკრბა ქართლი და განაწინეს ერისმთავრად გუარამ“.

„მოქცევაი ქართლისაი“ ეს ცნობა არის არა მარტო ქართლში, არამედ ადრეული შუა საუკუნეების მსოფლიოში არჩევნების გამართვის ერთადერთი პრეცედენტი. სხვა ანა-

ლოგიური შემთხვევა ამ პერიოდის ისტორიამ არ იცის.

სახელმწიფოს მეთაურის (მეფის) არჩევა ევროპის ქვეყნების ისტორიისათვის ნამდვილად არ წარმოადგენდა უცხო მოვლენას. ცნობილია, რომ 1613 წელს რომანოვების დინასტია რუსეთის ხელისუფლების სათავეში მოვიდა სწორედ არჩევნების გზით. თუმცა, ეს არ ყოფილა საყოველთაო, სახალხო არჩევნები. იქ ბოიარები შეიკრიბნენ და საკუთარი წრიდან ყველაზე სულელი (sic! რუსული წყარო გადმოგვცემს) მიხეილი აირჩიეს მეფედ.

თითქმის ანალოგიური ხდებოდა XVI–XVIII საუკუნეების პოლონეთში. პოლონური მოვლენა საერთოდ უნიკალურია შუა საუკუნეების ევროპისათვის. ეს იყო ალბათ, ერთადერთი ქვეყანა, სადაც სამეფო ხელისუფლება მემკვიდრეობით ხასიათს არ ატარებდა და მამიდან შვილზე არ გადაიცემოდა. მეფის გარდაცვალებისას იკრიბებოდა შლიახტა და საკუთარი შემადგენლობიდან ირჩევდა სახელმწიფოს პირველ პირს.

საინტერესოა ოლივერ კრომველის მაგალითიც ინგლისში. მან ხელისუფლების უზურპაცია მოახდინა პარლამენტის მეშვეობით, როდესაც ლორდთა პალატას თავი აარჩევინა ლორდ-პროტექტორად.

ყველა განხილულ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ერთი სახელისუფლებო შტოს მიერ (ბოიართა კრება, შლიახტა, პარლამენტი) საკუთარი წიაღიდან სახელმწიფოს მეთაურის არჩევისთან. სწორედ ამ მხრივ განსხვავდება გუარამის არჩევის შემთხვევა სხვა ევროპული გამოცდილებისგან. თუმცა, ობიექტურობა რომ დავიცვათ, ჩვენ თითქმის არაფერი ვიცით

იმის შესახებ, ქართლის მოსახლეობის რომელი ან საერთოდ რა ნაწილი იღებდა არჩევნებში მონაწილეობას და კონკრეტულად რა იგულისხმება „მოქცევაი ქართლისაის“ ცნობაში „ნელადრე შეკრბა ქართლი“. იყო ეს ქვეყნის მთელი მოსახლეობა, სასოგადოების როგორც წარჩინებული, ისე დაბალი ფენები, თუ გუარამი მხოლოდ არისტოკრატიაში აიღრია ერისმთავრად. საკმარისი წერილობითი წყაროების არქონის გამო, ეს საკითხი დღემდე ღიად რჩება, მაგრამ ამის მიუხედავადაც უდავო ფაქტია, რომ გუარამ ბაგრატიონი არის შუა საუკუნეების საქართველოში ერთადერთი ხელისუფალი, რომელიც არჩევნების გზით გახდა ქვეყნის პირველი პირი.

ცხადია, ამ ვითარებამ ახალ ქართულ სახელმწიფოს შეუქმნა მყარი სამართლებრივი ბაზისი, რამაც განაპირობა ისეთი დემოკრატიული ღირებულებების წინ წამოწევა, როგორიცაა ქალისა და მამაკაცის თანასწორუფლებიანობა, პირადი ქონების ხელშეუხებლობა და მისი ანდერძით გადაცემის უფლება. ყოველივე ამის დადასტურებას ეხედებით ბასილი ზარზმელის „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში“. ბასილი ზარზმელის გადმოცემით, ფეოდალი გიორგი ჩორჩანელი უშვილო იყო და სიკვდილის წინ მთელი ქონება დას და დისშვილებს უანდერძა; მაგრამ მისმა დისშვილებმა სულამ, ბეშქენმა და ლაკლაკმა გადაწყვიტეს წილი არ მიეცათ საკუთარი დისთვის და სიძე მოკლეს. მკვლელობის მოტივი მარტივი იყო. სიძე წილს ითხოვდა ჩორჩანელების ქონებიდან; თან საკუთარ უფლებას იმით ასაბუთებდა, რომ ქალსაც ერგება წილი, რადგან ეს ქონება დედათქვენს ერგო და თქვენც მისი მეშვეობით მიიღეთ იგიო. ეს ვითარება ადასტურებს, რომ ქალს

მშობლების ქონებაში ჰქონდა მემკვიდრეობის მიღების უფლება. განხილულ ეპიზოდში კიდევ ერთი დეტალია უაღრესად საინტერესო. კერძოდ, ირკვევა, რომ ადრეული შუა საუკუნეების საქართველოში ადამიანს პირადი ქონების სრული ხელშეუხებლობის გარანტია ჰქონდა და თუ იგი უშვილო იყო, წერილობითი ანდერძით შეეძლო ქონების განაწილება უახლოეს ნათესავეებზე. ამ საკითხზე იმიტომ ვამახვილებთ ყურადღებას, რომ საკუთრების განყენებული ცნება სხვა ფეოდალურ სახელმწიფოებში გვიან შემუშავდა. დასავლეთ ევროპაში მხოლოდ XIII-XIV სს-დან ეხედებით დომინიუმის გამომხატველ ტერმინს, რუსეთში კი უფრო გვიან XVIII ს-დან.

უმთავრესი მომენტი კი, რომელიც ამ პერიოდის საქართველოს ისტორიიდან ჩვენს ინტერესს წარმოადგენს, არის ქართულ საისტორიო წყაროებში ჩამოყალიბებული კონცეფცია, თუ ვინ შეიძლება იყოს ქართველი და ჰქონდეს უფლება იხსენიებოდეს ქართველად. ამ მიხრივ მეტად საინტერესოა ცოდნა იმისა, თუ როგორ ესმოდათ ცნება „ქართველი“ შუა საუკუნეების მოღვაწეებს. ამასთან დაკავშირებით ნიშანდობლივ კონცეფციას გვთავაზობს ლეონტი მროველი, რომელიც გადმოგვცემს, რომ პირველი ქრისტიანი მეფე მირიანი წარმოშობით იყო ირანელი, მაგრამ ქართლში გამეფების შემდეგ, მან „*შეიყვარნა ქართველნი, და დაივიწყა ენა სპარსული და ისწავა ენა ქართული და ჰმატა შემკობა კერპთა და ბომონთა, კეთილად იპყრნა ქურუმნი კერპთანი და ყოველთა მეფეთა ქართლისათა უმეტეს ადასრულებდა მსახურებასა მას კერპთასა და შეამკო საფლავი ფარნაუაზისი, ხოლო ესე ყოველი ქართველთა სათნოებისათვის ქმნა და*

კეთილად იპყრნა ქართველნი ნიჭითა და ყოვლითა დიდებითა“

აქ გადმოცემულია თვალსაზრისი, თუ ვინ იყო უფლებამოსილი წოდებულიყო ქართველად: ის ვინც ფლობდა ქართულ ენას, ეზიარებოდა ქართულ კულტურას, იქნებოდა ქართული სახელმწიფოს ისტორიის პატივისმცემელი, ემსახურებოდა ქართველი ხალხის კეთილდღეობას.

ამრიგად, XI საუკუნის საქართველოში მიაჩნდათ, რომ სისხლისმიერ წარმომავლობას გადამწყვეტი მნიშვნელობა არ ჰქონდა იმისათვის, რათა ამა თუ იმ პიროვნების უფლება თავი მიეჩნია ქართველად, რეალურად დაცული ყოფილიყო. ეს უმთავრესი დემოკრატიული პრინციპი დამახასიათებელი იყო მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში და რელიგიურ-კონფესიური მომენტიც შედარებით უკანა პლანზე იყო გადაწეული. პრობლემისადმი ამგვარი მიდგომა თავისთავად წინ წამოსწევდა საკითხს იმის შესახებ, თუ რა ტერიტორიაზე უნდა განხორციელებულიყო ქართველობის უფლება. X საუკუნის მოღვაწის გიორგი მერსულეს აზრით, „*ქართლად ფრიადი ქუეყანაი აღირიცხების, რომელსაცა შინა ქართულით ენითა ჟამი შეიწირვის და ღოცვაი ყოველი აღესრულების*“

ამდენად, ქართველის უფლება იფარება იმ არეალით, სადაც ქართულად ლაპარაკობენ და ქართულად ღოცულობენ. ამრიგად, X-XI საუკუნეებში ქართველმა მოღვაწეებმა ზუსტად განსაზღვრეს ქართველთა სახელმწიფოსა და ამ სახელმწიფოში მცხოვრებ ეთნოსთა უმთავრესი დემოკრატიული უფლება – განსაზღვრულ მიწა-წყალზე არსებულიყო გარკვეული ეთნიკური ჯგუფებით დასახლებული სახელმწიფო, რომლის პოლიტიკურ და კულტურულ სარბიელზე მოღვაწე ნებისმიერ

ადამიანს ჰქონოდა უფლება წოდებულიყო ქართველად. ასე რომ, როგორც აღინიშნა, ქართველობა არ იყო მხოლოდ სისხლისმიერი ცნება და შესაბამისად, ერთი რომელიმე აგნატური ჯგუფის უფლება. იგი გაცილებით ფართო საზოგადოებრივი დატვირთვის მატარებელ ტერმინს წარმოადგენდა.

აღნიშნულ საკითხზე იმიტომ ვამახვილებთ ყურადღებას, რომ საქართველოში არასდროს ყოფილა დენია ეთნიკურ თუ რელიგიურ ნიადაგზე და მეტიც, არაერთი სისხლით არაქართველი პიროვნება შეგვიძლია დავასახელოთ, რომლებსაც სხვადასხვა ეპოქებში ეკავათ სხვადასხვა უმაღლესი პოლიტიკური თანამდებობები. ქართული სახელმწიფოს ინტერესები ჰგუობდა არაქართველი მოღვაწეების დაწინაურებას მაღალ, და ზოგჯერ საკვანძო, პოსტებზე. სისხლით არაქართველი ქურთი, ებრაელი, სომეხი, ყიფალი, ოსი, აფხაზი თუ სხვა რომელიმე ერის წარმომადგენელი იწოდებოდა ქართველ მოღვაწედ, ამასთან დავიწყებული არ იყო მისი ეთნიკური წარმომავლობა. ამის მკაფიო მაგალითია აბო ტფილელი. მას შემდეგ რაც იგი ქართულმა ეკლესიამ წმინდანად შერაცხა, შეიქმნა მისი სადიდებელი ტროპარი, რომლის სახელწოდებაცაა, „ქებაი ღირსისა დიდმოწამისა ჰაბოისაი, ისმაიტელ ყოფილისა, ქართველისაი“. (*ხაზგასმა ჩვენია. ზ.ბ.*) ანუ, აქ საგანგებოდ არის აღნიშნული, რომ აბო წარმოშობით იყო ისმაიტელი (არაბი), მაგრამ რამეთუ იგი შეეწირა ქართულ საქმეს, იგი ქართველია. შუა საუკუნეების ქართულ წერილობით წყაროებში არაერთხელ გვხვდება ისეთი ტერმინები, როგორიცაა ნაოსარი, ნასომხარი, ნაყიფაღარი,

ნათათრალი და სხვ. რაც ნიშნავდა, რომ ერთი მხრივ, ქართული საზოგადოება მათ ჩვეულებრივ ქართველებად, საკუთარ ტოლად და სწორად მიიჩნევდა, ხოლო მეორე მხრივ, მათ არ უპარგავდა წინაპართა ხსოვნას. ჩვენი აზრით, ეს მაგალითები და რეალობა უნდა ჩაითვალოს ქართული საზოგადოებისა და ზოგადად, ქართული ხასიათის დემოკრატიულობის მკაფიო გამოვლინებად. ხოლო აღნიშნული ტენდენციები ყალიბდებოდა საუკუნეების განმავლობაში და ასეთი მენტალობით ხედებოდა ქართველი ხალხი ახალ ეპოქას, კაპიტალისტურ ხანას, XIX საუკუნეს.

XIX საუკუნე დიდი კატაკლიზმებისა და ძვრების პერიოდია როგორც ზოგადად მსოფლიოს, ასევე—ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში. ამ ეპოქის საქართველოსთვის მთავარი დამახასიათებელი ნიშანი იყო დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის თანდათანობითი ლიკვიდაცია და რუსული მმართველობის დამკვიდრება, რის შედეგადაც საქართველო რუსეთის იმპერიის ორგანულ ნაწილად იქცა და როგორც დასაწყისში აღვნიშნეთ, ოფიციალურ ადმინისტრაციულ ტერმინოლოგიაში სიტყვა „საქართველო“ აღარ გამოიყენებოდა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ XIX საუკუნის მანძილზე საქართველოში ხელისუფლებისა და სახელისუფლებო სისტემების ცვლილებები შეიძლება დაიყოს სამ ძირითად ეტაპად:

I ეტაპი: 1801—1840 წლები. ამ დროს მკვიდრდება რუსეთის დროებითი მმართველობა, რაც გულისხმობდა გარდამავალი პერიოდის სტრუქტურების შემოღება—დამკვიდრებას.

II ეტაპი: 1840—1865 წლები. ეს იყო რუსული მმართველობის საბოლოო ფორმირება—განმტკიცებისა და ქართული სახელ-

მწიფოებრიობის უკანასკნელი ნაშთების (სამთავროების) მოსპობის წლები.

III ეტაპი: 1865–1900 წლები. ადმინისტრაციასა და სახელისუფლებო სისტემებში დამკვიდრდა დემოკრატიული ელემენტები (თვითმმართველობა, არწევითი სისტემის შემოღება) და მოხდა სახელისუფლებო სტრუქტურების პროგრესული ფორმით მოდერნიზება.

მთლიანობაში რომ გაეანალიზოთ, საქართველომ რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში ყოფნისას გამოიარა პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ ცვლილებათა შემდეგი პერიოდები:

1801–1825 წლები – რუსული სამხედრო დიქტატურის პერიოდი

1825–1840 წლები – რეფორმების მოსამზადებელი (საექსპერიმენტო) პერიოდი.

1840–1865 წლები – საერთო რუსულ იმპერიულ სახელისუფლებო სტრუქტურებში ქართული ადმინისტრაციის ასიმილირება.

1865–1882 წლები – დემოკრატიული სტრუქტურებისა და მმართველობის დამკვიდრების ხანა.

1882–1905 წლები – ანტიდემოკრატიული რეფორმებისა და იმპერიის შიდა სტრუქტურების ნიველირების პერიოდი.

1905–1917 წლები – პარლამენტარიზმისა და საარჩევნო ინსტიტუციების დამკვიდრების ეპოქა.

როგორც ვხედავთ, ჩვენთვის ყველაზე საინტერესო პერიოდები 1865–1882 და 1905–1917 წლებს მოიცავს და მათ შეძლებისდაგვარად შევეხებით.

1862 წლის ბოლოს საქართველოს მეფისნაცვალ ალექსანდრე ბარიატინსკი ავადმყოფობის გამო თანამდებობიდან გაათავისუფლეს და მის ადგილას დაინიშნა იმპერატორ ალექსანდრე II-ის ძმა, დიდი თავადი მიხეილ რომანოვი. იგი ზუსტად ოცი წლის განმავლობაში განაგებდა საქართველოს საქმეებს და მისი მმართველობის პერიოდი იყო დემოკრატიის ნამდვილი აღმავლობა კოლონიურ საქართველოში. მიხეილ რომანოვი ძმის მსგავსად ლიბერალური შეხედულებებით გამოირჩეოდა და ცდილობდა საკუთარ დაქვემდებარებაში მყოფი ქვეყანა ყოველმხრივ გაეთანაბრებინა რუსეთის წამყვანი გუბერნიებიების პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ მდგომარეობასთან.

აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ სწორედ მიხეილ რომანოვის მეფისნაცვლობის პერიოდში განხორციელდა საქართველოში XIX საუკუნის ყველაზე დიდი ქართული საქმეები: ილია ჭავჭავაძის ინიციატივით შეიქმნა პირველი ქართული არასამთავრობო ორგანიზაცია „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“, გაიხსნა ქართული საკვირაო სკოლები, რეალური სასწავლებლები, დაიწყო გაზეთ „ივერიის“ გამოცემა, აღსდგა ქართული თეატრი, შეიქმნა პირველი ქართული ბანკი, იაკობ გოგებაშვილმა გამოსცა „დედა ენა“, „ბუნების კარი“ და რუსულის სახელმძღვანელო ქართველი ბავშვებისათვის.

ცალკე უნდა გამოიყოს ისეთი პროგრესული და თავისი არსით ნამდვილი დემოკრატიული და ლიბერალური მოვლენა, როგორიც იყო ბატონყმობის გაუქმება. ცხადია, ვერც ერთი ეს ღონისძიება დღის სინათლეს ვერ იხილა, უმაღლესი

ხელისუფლების ნების გარეშე და ამ მხრივ მიხეილ რომანოვის დეაწლი ქართული დემოკრატიისა თუ ზოგადად XIX საუკუნის ქართული საზოგადოების პროგრესის საქმეში საგანგებო აღნიშვნის ღირსია.

XIX საუკუნის 60–70–იანი წლები რუსეთის იმპერიაში მანამდე არნახული და არგაგონილი დემოკრატიული რეფორმების ხანაა. ბუნებრივია, ისინი იმპერიის პერიფერიასაც შეეხო. ამ კუთხით დღემდე დიდ ინტერესს იწვევს ის რეფორმები, რომელიც მეფისნაცვლის უშუალო მონაწილეობითა და ხელმძღვანელობით ჩატარდა 1868–1874 წლებში. სპეციალისტები ერთხმად აღნიშნავენ, რომ განხორციელებულ რეფორმებს შორის დემოკრატიულობის თვალსაზრისით ყველაზე სრულყოფილი იყო საქალაქო რეფორმა. ამ საკითხს ისევ მოეუბრუნდებით, ახლა კი აღვნიშნავთ, რომ რუსეთის ყველაზე დემოკრატ და ლიბერალ იმპერატორზე ალექსანდრე II–ზე 1881 წლის 1 მარტს განხორციელებული ტერორისტული აქტისა და მისი ტრაგიკულად დაღუპვის შემდეგ, საქართველოს ყველაზე ლიბერალი რუსი მმართველიც თანამდებობიდან გადააყენეს და იმით დასრულდა კიდევ დემოკრატიული რეფორმების პირველი დიდი ეპოქა საქართველოს ისტორიაში.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, XIX საუკუნის 60–70–იან წლებში განხორციელებული რეფორმებიდან ისტორიკოსთა აზრით, ყველაზე სრულყოფილი იყო საქალაქო რეფორმა. მისი გატარება 1870 წლიდან თანდათან დაიწყო თბილისში, ქუთაისში, გორში, ახალციხეში, ფოთსა და ბათუმში. ამ ქალაქებმა მიიღეს თვითმართული ქალაქების სტატუსი და შესაბამისად—თვითმმართველობის არჩევითი ორგანოები.

თვითმმართველობის საარჩევნო კანონიდან გამომდინარე თბილისში საარჩევნო ხმის უფლება მიენიჭა 4 494 კაცს, რაც უდრიდა ქალაქის მაშინდელი მოსახლეობის 5%-ს. ამომრჩეველთა სია იყოფოდა სამ თანრიგად, რაც გამოწვეული იყო ქონებრივი ცენზის პრინციპით. პირველი თანრიგის ამომრჩეველთა სიაში შეყვანილი იყო 45 კაცი, მეორეში – 221, ხოლო მესამე თანრიგში – 4228 კაცი. ყოველი თანრიგი ირჩევდა 24 ხმოსანს. პირველი თანრიგის ცენზიანი მოქალაქეები სათათბიროში ირჩევდნენ ყოველ ორ კაცზე ერთ წარმომადგენელს, მეორე თანრიგის ცენზის მქონე მოქალაქეები ყოველ ცხრა ამომრჩეველზე ერთს, ხოლო მესამე თანრიგის ცენზიანი მოქალაქენი – ყოველ 176 ამომრჩეველზე ერთ წარმომადგენელს. ასეთი განლაგებიდან კარგად ჩანს, რომ თბილისის სათათბიროსა და ზოგადად თვითმმართველობის ორგანოებში ყველაზე მეტი წარმომადგენელი ჰყავდათ მსხვილ და საშუალო ბურჟუაზიას, ხოლო წერილი ბურჟუაზია იმყოფებოდა უმცირესობაში.

ანალოგიური მდგომარეობა იყო საქართველოს სხვა თვითმართულ ქალაქებშიც. ბუნებრივია, რომ არჩევნებში ერთმანეთს უპირისპირდებოდა მოსახლეობის სხვადასხვა ფენა და თითოეული მათგანი ცდილობდა თვითმმართველობაში უმრავლესობით მოხვედრას. საქალაქო თვითმმართველობები აქტიურ როლს ასრულებდნენ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში და ამის კვალდაკვალ თანდათან მწვედებოდა ბრძოლა მოსახლეობის ცალკეულ ფენებს შორის, თვითმმართველობის ორგანოებში რაც შეიძლება მეტი ადგილის მისაღებად. აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ თბილისში, გორსა და ახალციხეში ერთმანეთს განსაკუთრებულ კონკურენციას

უწევდა ქართველი და სომეხი ბურჟუაზია. ეს კონკურენცია განსაკუთრებით თვალშისაცემი იყო თბილისში. მართალია, თბილისის პირველი სათათბიროს არჩევისას ქალაქის თავად გავიდა დ. ყიფიანი, მაგრამ თანდათან იმძლავრა სომხურმა ლობმა და უკვე XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან თბილისის სათათბიროსა და გამგეობაში სომხების გავლენა ბევრად აღემატებოდა ქართველებისას. საემარისია აღინიშნოს, რომ 1878 წლიდან 1891 წლის ჩათვლით ქალაქის თავის საგარძელი შეუცვლელად ეკავა ა. მატინოვს და მას რეალური კონკურენტი ამ პოსტზე არც ჰყავდა.

პოლიტიკური თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოდ და მწვავედ წარიმართა 1890 წლის საარჩევნო კამპანია. თბილისის ხელისუფლებაში ადგილების მოსაპოვებლად იბრძოდა ძირითადად სამი დაჯგუფება. პირველი და ყველაზე ძლიერი გაერთიანება იყო ე.წ. „გამგეობის პარტია“, რომელსაც მეთაურობდნენ ქალაქის თავი ა. მატინოვი და ქალაქის გამგეობის ყველაზე გავლენიანი წევრი პ. იზმაილოვი. მეორე დაჯგუფებას წარმოადგენდა „დვორცოვი ნომრების“ პარტია. პირველი გაერთიანების მსგავსად, ესეც სომხური ბურჟუაზიის დაჯგუფება იყო, მაგრამ აქ ძირითადად თავმოყრილი იყვნენ ის ადამიანები, რომლებიც ამატინოვთან დაპირისპირებაში იმყოფებოდნენ. მესამე დაჯგუფებას წარმოადგენდა სათათბიროს ოპოზიციური ფრთა, რომელიც უპირისპირდებოდა როგორც მატინოვის მმართველ გუნდს, ასევე – „დვორცოვი ნომრებსაც“. ამ გაერთიანებას „ქართულ პარტიასაც“ უწოდებდნენ.

არჩევნებში მონაწილე პარტიებმა აქტიურად დაიწყეს

ამომრჩეველებთან მუშაობა. „დემოკრატიული ნომრებისა“ და „გამგეობის პარტიის“ ლიდერები საკუთარ სახლებში და კლუბებში ბანკეტებს და საღამოებს მართავდნენ და მოუწოდებდნენ სომხებს ხმა მიეცათ მათი კანდიდატებისათვის. „ქართული პარტია“ საკუთარ წინასაარჩევნო პროპაგანდას ძირითადად პრესის საშუალებით ეწეოდა. მათი პროგრამის ძირითადი არსი იმაში მდგომარეობდა, რომ მოითხოვდნენ თბილისის სათათბიროსა და გამგეობის შემადგენლობის გადახალისებას და ბურჟუაზიის გვერდით ინტელეგენციის წამოწევას.

წინასაარჩევნო კამპანიაში აქტიურად ჩაება მაშინდელი პრესა და განსაკუთრებით „ივერია“. ამ გაზეთში დაიბეჭდა არჩევნებისადმი მიძღვნილი არაერთი სტატია. „ივერია“ მკაცრად აკრიტიკებდა საარჩევნო კანონმდებლობას. ერთ-ერთ მოწინავე წერილში აღნიშნული იყო, რომ ხმოსანი კანდიდატების წამოყენების უფლება ხელში აქვს ჩაგდებული თბილისის ორასიოდე მდიდარ მოქალაქეს და სამი ათასი კაცი კი მოკლებულია შესაძლებლობას წამოაყენოს საკუთარი კანდიდატები. „ივერიაში“ ასევე ქვეყნდებოდა სოციოლოგიური ანალიზის შედეგები. მართალია, კვლევის მაშინდელი მეთოდები ბევრად განსხვავდებოდა დღევანდელისგან, მაგრამ ცხადია, ესეც დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა და სიახლე იყო ქართული საზოგადოებისათვის. მაგალითად, ერთ-ერთ სტატიაში მოყვანილი იყო ციფრები და საილუსტრაციო ფაქტები, საიდანაც კარგად ჩანდა, რომ წინა არჩევნებში მონაწილეობდა მხოლოდ ცენზიანთა 15–20% და ყველაზე მეტად პასიურობდნენ ქართველები. „ივერიის“ ანალიტიკურმა სტატიებმა დიდი

გავლენა მოახდინა საარჩევნო აგიტაციის თვალსაზრისით და 1890 წლის არჩევნებში ხმის მისაცემად მისულ მესამე თანრიგის ამომრჩეველთა შორის ქართველთა წილი შეადგენდა 45%-ს და სწორედ ამ რეალობამ გამოიწვია, რომ მესამე თანრიგის ამომრჩეველებში გამარჯვება მოიპოვა ოპოზიციურმა „ქართულმა პარტიამ“. აღნიშნულმა ვითარებამ კი, თავის მხრივ, აშკარად შეცვალა ძალთა განლაგება თბილისის სათათბიროში. მიღწეული იქნა ოპოზიციური ინიციატივებისა და წინადადებების რეალურ საქმედ ქცევა, რისი დასტურიცაა ის უტყუარი ვითარება, რომ თანდათან შეიკვეცა ფინანსური კლანების გავლენა და დაიწყო ინტელიგენციის მოსვლა ხელისუფლებაში. მეტიც, ამ დროიდან სათათბიროში ინტელიგენცია დამოუკიდებელ ჯგუფად ჩამოყალიბდა. 45 ხმოსნის მხარდაჭერის შემთხვევაში ინტელიგენციას შეეძლო სათათბიროში მოეპოვებინა გარკვეული ადგილების რაოდენობა და იმხანად არაერთი ცნობილი მოღვაწე გახდა კიდევ სათათბიროს წევრი – ნ. ნიკოლაძე, ი. მაჩაბელი, ნ. ცხევედაძე და სხვ.

საკმაოდ საინტერესოდ მკვიდრდებოდა თვითმმართველობა საქართველოს სხვა ქალაქებშიც. საარჩევნო კანონმდებლობის საკუთარი ინტერესებისთვის გამოყენება და წარმატების მისაღწევად გარკვეული მანიპულირებაც არ იყო უცხო მოვლენა ახლადფეხადგმული ქართული არჩევითი დემოკრატიისათვის. აღნიშნულის მკაფიო დასტურია ქუთაისის სათათბიროს არჩევნების მაგალითი. ბუნებრივია, იშვიათი გამონაკლისის გარდა ინტელიგენციას არ გააჩნდა აუცილებელი ქონებრივი ცენზი და ამიტომ არჩევნებში მონაწილეობა მათთვის ხელმისაწვდომი არ იყო. ამ დილემისგან

თავის დაღწევას ცდილობდნენ კანონმდებლობისადმი შემოვლითი გზებით. ქართული არჩევნების ისტორიაში პირველი ასეთი შემოვლითი გზის პოვნის პრეროგატივა ქუთაისელებს ეკუთვნით. ვინაიდან ქუთაისის ინტელიგენციის დიდი ნაწილი არ ფლობდა საარჩევნო ცენზის მიღებისთვის საკმარის ქონებას, მათთვის თვითმმართველობის კარი ჩაკეტილი იყო. თუმცა, ქუთაისელებმა გამოიყენეს საქალაქო საარჩევნო დებულების ერთი მუხლი, რომლის თანახმადაც, არჩევნებში მონაწილეობის უფლება ეძლეოდათ ნოქრებსაც. ნოქრის მოწმობის აღება კი არც ისე ძვირი ღირდა. რამდენიმე ქუთაისელ განათლებულ კაცს სწორედ აღნიშნული მოწმობები უყიდეს და ასე შეძლეს მათ მონაწილეობის მიღება არჩევნებში, მაგრამ ეს კანონდარღვევა სწრაფადვე გამომჟღავნდა და ისინი ამომრჩეველთა სიიდან ამოირიცხეს. მათ გვარებს შეგნებულად არ ვახმაურებთ, რადგან საკუთარი მოღვაწეობით მათ არაერთი სასიკეთო საქმე გააკეთეს XIX–XX საუკუნის საქართველოში.

1892 წელს მიღებული იქნა თვითმმართველობის ახალი საარჩევნო დებულება, რომლის თანახმადაც არჩევნებში მონაწილეობის უფლება მიეცა იმპერიის ყველა მოქალაქეს, თუ შესაბამისი ქალაქის ტერიტორიაზე ფლობდა 1000–1500 მანეთის ღირებულების უძრავ ქონებას. საარჩევნო უფლება ასევე მიიღეს პირველი და მეორე გილდიის ვაჭრებმა. აღნიშნული დებულების მიხედვით თვითმმართველი ქალაქის სტატუსი თბილისის, ქუთაისის, ბათუმის, ფოთის, გორისა და ახალციხის გარდა მიენიჭათ თელავს, სიღნაღს, ახალქალაქს, ოზურგეთსა და სოხუმს. თუმცა, ახალ სტატუსსმინიჭებულ ქალაქებში თვითმმართველობა ძალზე შეზღუდული იყო. აქ

ხმოსიების ნაცვლად ირჩეოდნენ რწმუნებულებს, ხოლო ქალაქის თავების მაგიერად—მამასახლისებს.

თვითმმართველ ქალაქებს ჰქონდათ საკუთარი ბიუჯეტი და მისი განკარგვის უფლება. ფულადი სახსრები ძირითადად იხარჯებოდა არსეულ თუ დანიშნულ მოსამსახურეთა ხელფასებზე, ქალაქების კეთილმოწყობაზე, სწავლა – განათლებაზე, სამედიცინო მომსახურებაზე. ქალაქების ბიუჯეტის მნიშვნელოვანი ნაწილი ხმარდებოდა ჯარისა და პოლიციის შენახვის ხარჯებსაც. მაგალითად, 1875 წლის თბილისის ბიუჯეტი შეადგენდა 279 ათას მანეთს, საიდანაც მარტო 122 ათასი მანეთი თბილისის პოლიციასა და ქალაქში მდგარი ჯარის შენახვაზე დაიხარჯა. აუცილებელი და გადაუდებელი სამუშაოების დასაფინანსებლად ქალაქების თვითმმართველობები იძულებული ხდებოდნენ კრედიტები აეღოთ და სუფთა მოგებიდან დაეფარათ იგი. მაგალითად, თბილისის თვითმმართველობამ ააშენა მუნიციპალური სასახლე (დღევანდელი საკრებულოს შენობა), გაიყვანა ავჭალის წყალსადენი, ააგო ვერის ხიდი და სხვ. თვითმმართველობის სახსრებით 1883 წელს თბილისში ამუშავდა პირველი საზოგადოებრივი ტრანსპორტი – კონკა, 1904 წელს კი გაიხსნა ფუნიკულიორი და ელექტრო ტრამვაის ხაზი. თბილისის გარდა კონკა მუშაობდა ფოთშიც.

სწორედ თვითმმართველობის დამსახურებაა თბილისში პირველი საავადმყოფოებისა და სასწავლო დაწესებულებების დაარსება. 1885 წელს ქალაქის ცენტრში მდებარე მიხეილის საავადმყოფო მუნიციპალიტეტს გადაეცა. XX საუკუნის დამდეგს თბილისში გაიხსნა პირველი სამშობიარო სახლი და

ბავშვთა 80 ადგილიანი საავადმყოფო. თბილისის თვითმმართველობის წიაღშივე იშვა საყოველთაო დაწყებითი განათლების იდეა. აღსანიშნავია, რომ თბილისის სათათბირომ არაერთხელ აღძრა საკითხი ცენტრალური ხელისუფლების წინაშე თბილისში უნივერსიტეტისა და პოლიტექნიკური ინსტიტუტის დაარსების თაობაზე, მაგრამ სასურველ შედეგს ვერ მიაღწია. ამის მიუხედავად, ქალაქის თვითმმართველობა საკუთარი ბიუჯეტიდან უფრო მეტად ზრდიდა განათლების ხარჯებს. ჯერ კიდევ 1910 წელს სწავლა – განათლების დასაფინანსებლად ქალაქმა გამოჰყო 273 ათასი მანეთი, რაც შეადგენდა ბიუჯეტის 13%-ს! საინტერესოა, რომ საქართველოს სხვა თვითმმართველი ქალაქების ბიუჯეტშიც განათლების ხარჯები საკმაოდ სოლიდურად გამოიყურებოდა. ამ მიზნით იმავე 1910 წელს ქუთაისის თვითმმართველობამ ბიუჯეტიდან გამოჰყო 9%, ბათუმმა – 5%, ფოთმა – 5%, სოხუმმა – 6%, გორმა – 8%.

თვითმმართველობა უდიდესი მონაპოვარი იყო XIX–XX საუკუნის დასაწყისის საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში. მან მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი მოსახლეობის პოლიტიკური შეგნების ამაღლებას და პირველი პოლიტიკური პარტიების ჩამოყალიბებას. არ უნდა დავივიწყოთ ის გარემოებაც, რომ სწორედ თვითმმართველობის წიაღში შემუშავდა აზრი საარჩევნო ცენზის გაუქმებისა და საყოველთაო სახალხო არჩევნების ჩატარების შესახებ. აღნიშნული ინიციატივა თეზისების სახით გამოქვეყნდა და მოიწონა სრულიად რუსეთის ქალაქთა კავშირის კრებამ. მიღებულიც იქნა გადაწყვეტილება, რომ იმპერატორის წინაშე დასმულიყო აღნიშნული საკითხი და მას მისცემოდა კანონის სახე. ეს მოვლენა 1916 წლის

ბოლოს მოხდა და ობიექტური მიზეზის გამო მას განხორციელება არ ეწერა, რადგან სულ რამდენიმე თვის შემდეგ, 1917 წლის თებერვალში რუსეთში მონარქია დაემხო და მოლიანად შეიცვალა სახელმწიფო მართვის სისტემა.

რუსეთის იმპერიის ტრანსფორმაციამ საშუალება მისცა ქართველ პოლიტიკოსებს აღედგინათ 1801 წელს დაკარგული სახელმწიფოებრიობა. 1918 წლის 26 მაისს, ამიერკავკასიის სეიმის დაშლის შემდეგ, გამოცხადდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა. ეს მართლაც დიდმნიშვნელოვანი აქტი იყო საქართველოს ისტორიაში, რადგან გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ ქართველი ხალხი მთელი ისტორიის მანძილზე არასდროს ყოფილა ასე დიდხანს სახელმწიფოებრიობის გარეშე.

იმპერიის დანაშაულებიდან, ჩვეულებრივი კოლონიის სტატუსიდან საქართველო აღსდგა როგორც საერთაშორისო სამართლის წევრი ქვეყანა და როგორც სრულიად განსხვავებული ტიპის სახელმწიფო, რადგან რესპუბლიკური წყობა მანამდე უცხო მოვლენა იყო საქართველოს ისტორიისათვის. მონარქიისაგან განსხვავებით, რესპუბლიკური მმართველობის ფორმა მოითხოვდა ერთი მხრივ, ქართველი ხალხის შეგუებას ახალი რეალობისადმი და მეორე მხრივ, დემოკრატიული და ლიბერალური ღირებულებების თვისობრივად ახალ საფეხურზე აყვანას. ამ პერიოდში საქართველოს პოლიტიკურ და სამართლებრივ ცხოვრებაში ბევრი ისეთი რამ მოხდა, რაც სრულიად უცხო და შეუძლებელი იყო ადრინდელ ისტორიულ რეალობაში.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა წარმოად-

გენდა სახელმწიფოს, რომლის არსებობის საფუძველს განსაზღვრავდა შესაბამისი სამართლებრივი აქტებითა და კანონმდებლობებით მოწესრიგებული საზოგადოებრივი ურთიერთობები და ამ პირობებში ფართო გასაქანი ეძლეოდა დემოკრატიის ისეთ პრიორიტეტულ სფეროებს, როგორიცაა: არსებითობის პრინციპი, ქალისა და მამაკაცის თანასწორუფლებიანობა, რელიგიური თავისუფლება, პოლიტიკური პარტიების არსებობა, რასობრივი დისკრიმინაციის აკრძალვა, მოქალაქეობის უფლება, შრომისა და დასვენების უფლება, ეროვნული უმცირესობების უფლებების დაცვა, კერძო საკუთრების ხელშეუხებლობა, ცენზურის გაუქმება, პრესის თავისუფლება, სასამართლოს დამოუკიდებლობა, სიკვდილით დასჯის გაუქმება. ანუ, თამამად შეგვიძლია ვაღიაროთ, რომ ახალგაზრდა ქართული სახელმწიფო თავისი არსებობის ხანმოკლე პერიოდის განმავლობაში იცავდა ადამიანის ყველა იმ უფლებას და ძირითად დემოკრატიულ ღირებულებას, რაც შედარებით გვიან აისახა „ადამიანის უფლებების საყოველთაო დეკლარაციაში“.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნის საფუძველს წარმოადგენდა ჯერ კიდევ 1917 წლის 19 ნოემბერს მოწვეული ეროვნული ყრილობა. მას ესწრებოდა 324 დელეგატი გადამწყვეტი ხმის უფლებით და 19 დელეგატი სათათბირო ხმით. წარმომადგენლობითი სპექტრი მართლაც რომ ყოვლისმომცველი იყო. 324 დელეგატიდან პოლიტიკური პარტიები წარმოდგენილი იყვნენ 67 დელეგატით, მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატთა საბჭოები 15 დელეგატით, ქალაქების თვითმმართველობები 33 დელეგატით, საგუბერნიო, სამაზრო და სასოფლო აღმასრულებელი კომიტეტები 89 დელეგატით,

ქართული ჯარი 20 დელეგატით, კოოპერატივები 8 დელეგატით, მასწავლებელთა კავშირი 9 დელეგატით, ქართული პრესა 9 დელეგატით, კულტურულ – საგანმანათლებლო დაწესებულებები 35 დელეგატით, ვაჭარ – მრეწველები და ბანკების წარმომადგენლები 26 დელეგატით, თავადაზნაურობა 20 დელეგატით, დიასპორა 6 დელეგატით, ქართველი კათოლიკეები და მაჰმადიანები 7 დელეგატით, ებრაელები 3 დელეგატით, აფხაზები 2 დელეგატით, საკათალიკოსო საბჭო 1 დელეგატით და სხვადასხვა დაწესებულებები 8 დელეგატით.

საქართველოს პირველმა ეროვნულმა ყრილობამ 1917 წლის 22 ნოემბერს აირჩია საქართველოს ეროვნული საბჭო 66 წევრისა და 61 კანდიდატის შემადგენლობით, ხოლო 6 წევრი არჩეული იქნა სათათბირო ხმის უფლებით. პირველი ეროვნული საბჭო არჩეული იქნა დემოკრატიის პრინციპების სრული დაცვით, რაც კარგად წანს მისი შემადგენლობის პოლიტიკური სიჭრელის მაგალითით. ეროვნულ საბჭოში წარმოდგენილი იყო შემდეგი პოლიტიკური პარტიები:

სოციალისტ-ფედერალისტები 10 წევრი, რადიკალ-დემოკრატები 1 წევრი, სოციალისტ-რევოლუციონერები 7 წევრი, ეროვნულ-დემოკრატები 9 წევრი, სოციალ-დემოკრატები 28 წევრი, პარტია „ალიონი“ 4 წევრი, უპარტიონი 2 წევრი.

გარდა ამისა ეროვნულ საბჭოში არჩეული იქნენ სამაჰმადიანო საქართველოს (აჭარის) 3, ზაქათალის ოლქის 1 და სამხრეთ ოსეთის ეროვნული საბჭოს 1 წარმომადგენელი.

სწორედ ამდგავარი წესითა და შემადგენლობით დაკომპლექტებულ პირველ ქართულ ეროვნულ საბჭოს ხედა ერთ-ერთი ყველაზე დიდი და საპასუხისმგებლო მისია

საერთოდ საქართველოს ისტორიაში, 1918 წლის 26 მაისს აღედგინა ქართული სახელმწიფოებრიობა და საქვეყნოდ გამოეცხადებინა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაბადება.

საყოველთაო არჩევნების ჩატარებამდე საქართველოს ეროვნულ საბჭოს დაეკისრა უმაღლესი საკანონმდებლო ორგანოს ფუნქცია და მის თავმჯდომარედ არჩეული იქნა კახიძე. დამოუკიდებლობის აქტის მიღების შემდეგ ეროვნულმა საბჭომ დაამტკიცა საქართველოს ისტორიაში პირველი დემოკრატიული მთავრობის კაბინეტი შემდეგი შემადგენლობით: ნ. რამიშვილი (მთავრობის თავმჯდომარე და შინაგან საქმეთა მინისტრი), ა. ჩხენკელი (საგარეო საქმეთა მინისტრი), გ. გიორგაძე (სამხედრო მინისტრი), გ. ჟურული (ვაჭრობისა და ფინანსთა მინისტრი), გ. ლასხიშვილი (განათლების მინისტრი), ნ. ხომერიკი (მიწათმოქმედებისა და შრომის მინისტრი), შ. ლასხიშვილი (იუსტიციის მინისტრი) და ი. ლორთქიფანიძე (გზათა მინისტრი). 1918 წლის ივნისის ბოლოს მთავრობის შემადგენლობამ გარკვეული ცვლილება განიცადა. მთავრობის თავმჯდომარის პოსტზე ნ. რამიშვილი შეცვალა ნ. ჟორდანიამ, ხოლო საგარეო საქმეთა მინისტრად დაინიშნა ე. გეგეჭკორი. იმავე წლის ოქტომბერში ეროვნულ საბჭოსაც შეეცვალა სახელი და ეწოდა საქართველოს პარლამენტი. მანამდე, 13 სექტემბერს მიღებული კანონის საფუძველზე საქართველოში მცხოვრებ სხვადასხვა ეროვნებების წარმომადგენლებს მიეცათ უფლება, უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოში აერჩიათ 26 წარმომადგენელი. კვოტები გადანაწილდა ამა თუ იმ ეროვნების მცხოვრეთა რაოდენობის მიხედვით, რის შედეგადაც სომხებმა

მიიღეს 10, აზერბაიჯანელებმა – 4, რუსებმა – 2, აფხაზებმა – 3, ოსებმა – 2, ქართველმა ებრაელებმა – 2, ებრაელებმა – 2, ბერძნებმა – 1 და გერმანელებმა – 1 ადგილი. კანონის თანახმად, ცალკეული ერების წარმომადგენლები ეროვნულ საბჭოში უნდა აერჩიათ აღნიშნული ერების საბჭოებს.

საქართველოს პირველი ეროვნული საბჭოს (პარლამენტის) უფლებამოსილება შეწყდა 1919 წლის 16 თებერვალს, მას შემდეგ, რაც დემოკრატიული საარჩევნო კანონმდებლობის საფუძველზე ჩატარდა უმაღლესი საკანონმდებლო ორგანოს, დამფუძნებელი კრების არჩევნები. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საარჩევნო კანონმდებლობა და მისი დემოკრატიული ხასიათი დღემდე რჩება მისაბამ მაგალითად არა მარტო საქართველოს რეალობისათვის. საარჩევნო კანონის მიხედვით, გაუქმდა არჩევნების მრავალსაფეხურიანობა და დადგინდა მისი საყოველთაო–სახალხო ხასიათი. კანონმა ასევე დაადგინა არჩევნების პირდაპირობა, თანასწორობა და ხმის მიცემის ფარულობა. არჩევნებში მონაწილეობის უფლება მიეცა საქართველოს ყველა მოქალაქეს 20 წლის ასაკიდან და მათ შორის ქალებს, რაც განსაკუთრებული და სრულიად უპრეცედენტო მოვლენა იყო XX საუკუნის 20–იანი წლების მრავალი წამყვანი სახელმწიფოსთვისაც კი.

დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის პერიოდში საქართველოში ჩატარდა ორი არჩევნები და ორივე მათგანი გაიმართა 1919 წელს. ესენი იყო ადგილობრივი (საქალაქო და საერო თვითმმართველობის) და ცენტრალური (დამფუძნებელი კრების) არჩევნები.

1919 წლის 14–16 თებერვალი დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა

ნაა საქართველოს ისტორიაში, რადგან სწორედ მაშინ ჩატარდა პირველი მრავალპარტიული არჩევნები და აირჩა პირველი ქართული ლეგიტიმური წარმომადგენლობითი ორგანო დამფუძნებელი კრება. დამფუძნებელი კრების 130 წევრი აირჩეოდა პროპორციული საარჩევნო სისტემის საფუძველზე, პარტიული სიების მიხედვით. არჩევნების ჩატარების უზრუნველყოფის მიზნით შეიქმნა ცენტრალური საარჩევნო კომისია, რომელსაც ექვემდებარებოდა საქალაქო, სამაზრო, სათემო და სასოფლო კომისიები. საარჩევნო კომისიები დაკომპლექტებული იყო არჩევნებში მონაწილე პოლიტიკური პარტიებისა და საზოგადოებრივ ორგანიზაციათა წარმომადგენლებით. დამფუძნებელი კრების არჩევნებისთვის ცენტრალურმა საარჩევნო კომისიამ რეგისტრაციაში გაატარა 15 პოლიტიკური პარტია. თითოეულ მათგანს ფარული კენჭისყრის საფუძველზე ერგო რიგითი ნომერი და შესაბამისად, საარჩევნო ბიულეტენშიც ყველა პარტია ამ ნომრით იყო შეტანილი. პირველ მრავალპარტიულ არჩევნებში მონაწილეობდნენ შემდეგი პარტიები და საზოგადოებრივი გაერთიანებები:

№1 – საქართველოს სოციალ–დემოკრატიული პარტია

№2 – ეროვნულ–დემოკრატიული პარტია

№3 – სოციალისტ–რევოლუციონერთა პარტია

№4 – დაშნაკცუტიუნი

№5 – სოციალისტ–ფედერალისტთა პარტია

№6 – მუსულმანთა ეროვნული საბჭო

№7 – საქართველოს რადიკალ–დემოკრატიული
გლეხთა პარტია

№8 – საქართველოს ეროვნული პარტია

№9 – საქართველოს მაშვრალთა პარტია

№10 – შოთა რუსთაველის ჯგუფი

№11 – დამოუკიდებელ უპარტიოთა კავშირი

№12 – ბორჩალოს მაზრის მცხოვრებთა სია

№13 – რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია

№14 – პატრიოტთა ესტეტიური ლიგა

№15 – საქართველოს ელინთა დემოკრატიული ჯგუფი

წარმოდგენილი პარტიებიდან ზოგი წინა საარჩევნოდ შეიქმნა. პრობლემას ქმნიდნენ სხვა სახელმწიფოში მოქმედი პარტიებიც, რომლებმაც გამოთქვეს დამფუძნებელი კრების არჩევნებში მონაწილეობის სურვილი. კანონის თანახმად კი, მათ ამის უფლება არ ჰქონდათ. ცენტრალურმა საარჩევნო კომისიამ ეს პარტიები რეგისტრაციაში არ გაატარა, მაგრამ დაშნაკცუტიუნი მაინც მოხედა საარჩევნო ბიულეტენში. დანარჩენი პარტიების წარმომადგენლები (აზერბაიჯანული მუსავატი, რუსეთის კონსტიტუციურ – დემოკრატიული, რუსეთის სოციალ – დემოკრატიული, რუსეთის სოციალისტ-რევოლუციონერთა და სომხეთის სახალხო პარტიები) ინდივიდუალურად ჩაეწერნენ არჩევნებში მონაწილე სხვა პარტიათა სიებში და ამგვარად მიიღეს მონაწილეობა დამფუძნებელი კრების არჩევნებში. როგორც მოსალოდნელი იყო არჩევნებში დიდი უპირატესობით გაიმარჯვა სოციალ – დემოკრატიულმა პარტიამ. დამფუძნებელი კრების პირველი სხდომა ჩატარდა 1919 წლის 12 მარტს. მის თავმჯდომარედ არჩეული იქნა კ. ჩხეიძე. 1919 წლის 21 მარტს დამფუძნებელმა კრებამ დაამტკიცა საქართველოს მთავრობის განახლებული შემადგენლობა: ნ. ჟორდანი (მთავრობის თავმჯდომარე),

ე. გეგეჭკორი (საგარეო საქმეთა და იუსტიციის მინისტრი), ნ. რამიშვილი (შინაგან საქმეთა, სამხედრო და სახალხო განათლების მინისტრი), ნ. ხომერიკი (მიწათმოქმედებისა და შრომის მინისტრი), კ.კანდელაკი (ფინანსთა და ვაჭრობა – მრეწველობის მინისტრი). დამფუძნებელი კრება საბჭოთა რუსეთის ოკუპაციამდე ასრულებდა სახელმწიფოს უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოს ფუნქციას. თუმცა, მას ეს ფუნქცია არ მოუხსნია არც საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობისა და ბოლშევიკური დიქტატურის დამყარების შემდეგ. მხოლოდ 1935 წელს, მას შემდეგ რაც მსოფლიოს დიდმა და წამყვანმა სახელმწიფოებმა დიპლომატიური ურთიერთობები დაამყარეს საბჭოთა კავშირთან და იგი მიიღეს ერთა ლიგაში, ემიგრაციაში მყოფმა საქართველოს უმაღლესმა საკანონმდებლო ორგანომ და მთავრობამ საკუთარი ლეგიტიმაცია გააუქმეს.

მიუხედავად იმისა, რომ დამფუძნებელი კრების არჩევნებში დიდი უპირატესობით გაიმარჯვა სოციალ–დემოკრატიულმა პარტიამ და მთავრობაც ერთპარტიული იყო, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა თანმიმდევრულად ახორციელებდა დემოკრატიულ რეფორმებს და ქვეყანა მიჰყავდა დემოკრატიული განვითარების გზით. იმავე 1919 წელს საქართველოში ჩატარდა ადგილობრივი არჩევნებიც და რეგიონებში ჩამოყალიბდა მრავალპარტიულობის პრინციპზე დამყარებული ადგილობრივი წარმომადგენლობითი ორგანოები – საეროებო კრებები და საქალაქო სათათბიროები. საბოლოო ჯამში საქართველოში შეიქმნა დემოკრატიულ პრინციპზე აგებული ადგილობრივი მმართველობის სისტემა.

ახალგაზრდა ქართული დემოკრატიული ქვეყნისთვის არსებითი იყო სამართლებრივი სახელმწიფოს შექმნა. უნდა აღინიშნოს, რომ არსებობის ხანმოკლე დროის მიუხედავად საქართველოს პირველმა რესპუბლიკამ ამ მიმართულებით ბევრის გაკეთება მოასწრო. წევნთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით საყურადღებოდ გამოიყურება სასამართლო რეფორმა. ჯერ კიდევ 1918 წლის სექტემბერში შეიქმნა საქართველოს რესპუბლიკის დროებითი საგანგებო სასამართლო. მის გარდა მოქმედებდა ქუთაისის გუბერნიის, სოხუმის ოლქისა და ზაქათალის ოლქის საგანგებო სასამართლოები. იმავედროულად ჩამოყალიბდა სამომრიგებლო სასამართლოებიც და საქართველო დაიყო სასამომრიგებლო სასამართლო ოლქებად. მომრიგებელი მოსამართლის თანამდებობა არჩევითი იყო. სასამართლო რეფორმის მთავარი მიღწევა გამოიხატებოდა სწორედ აღნიშნულ ნიუანსში. 1919 წელს შეიქმნა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის უმაღლესი სასამართლო, რომელსაც ეწოდებოდა სენატი.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, რა თქმა უნდა, იყო ქართველი ხალხის დიდი მონაპოვარი. ერთ-ერთ უმთავრეს და თვისობრივად განსხვავებულ მოვლენას წარმოადგენდა 1921 წლის 21 თებერვალის კონსტიტუცია. რა თქმა უნდა, ესეც პირველი შემთხვევა იყო საქართველოში, როდესაც სახელმწიფოს არსებობას საფუძვლად დაედო ძირითადი კანონი. სამწუხარო მხოლოდ ის ფაქტია, რომ პირველმა კონსტიტუციამ ვერ იმუშავა, რადგან ცნობილია, რომ იგი ფაქტობრივი საომარი მოქმედებების პირობებში იქნა მიღებული; მაგრამ ეს მის ღირსებას ცხადია, ჩრდილს ვერ

აქენებს, რადგან კონსტიტუციამ ასახა ყველა ის მთავარი ნიუანსი, რომელიც წარმოადგენდა დემოკრატიული რესპუბლიკის ზრუნვის საგანს და რომელიც მანამდე არაერთხელ იყო დეკლარირებული დამოუკიდებლობის აქტსა და მოქალაქეობის შესახებ კანონში.

დამოუკიდებლობის აქტის პროექტი მომზადდა 1918 წლის 20-21 მაისს ბათუმში ზ. ავალიშვილის, ა. ჩხენკელის, ნ. ნიკოლაძის და პ. სურგულაძის მიერ და განსახილველად წარედგინა 1917 წლის 22 ნოემბერს არჩეულ ეროვნული საბჭოს აღმასრულებელ კომიტეტს, ხოლო 26 მაისს მან იურიდიული ძალაც შეიძინა. ჩვენი ამჟამინდელი ინტერესი დამოუკიდებლობის აქტის 1, 2, 5 და 6 მუხლებს შეეხება.

პირველი მუხლის თანახმად, საქართველო ცხადდებოდა დამოუკიდებელ, სრულუფლებიან სახელმწიფოდ, მეორე მუხლი განსაზღვრავდა პოლიტიკური წყობის ფორმას. საქვეყნოდ ცხადდებოდა საქართველოს პოლიტიკური წყობის ფორმა – დემოკრატიული რესპუბლიკა. მეხუთე მუხლის თანახმად, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა თავის ფარგლებში თანასწორად უზრუნველყოფდა ყველა მოქალაქის სამოქალაქო და პოლიტიკურ უფლებებს, განურჩევლად ეროვნებისა, სარწმუნოებისა, სოციალური მდგომარეობისა და სქესისა მეექვსე მუხლში ჩამოყალიბებული დებულების თანახმად, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა განვითარების თავისუფალ ასპარეზს უხსნიდა მის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ყველა ერს.

მართალია, პარლამენტის სამუშაო ენა ქართული იყო, მაგრამ სახელმწიფო ენის არმცოდნე დეპუტატისათვის მოიხსნა ყოველგვარი ენობრივი ბარიერი, მათ შეეძლოთ სიტყვის

წარმოთქმა მშობლიურ ან სხვა ენაზე, თუ ეს ენა იცოდა პრეზიდენტის ერთმა წევრმა მაინც.

1920 წელს პარლამენტმა შეიმუშავა „აფხაზეთის ავტონომიური მმართველობის დებულების“ პროექტი, რაც ნიშნავდა, რომ საქართველოს სახელმწიფო აფხაზეთს საშინაო და კულტურულ საქმიანობაში ანიჭებდა სრულ თვითგამორკვევას.

სხვათა შორის, კონსტიტუციის თანახმად, შინაგან საქმეებში სრული ავტონომიური უფლებები, აფხაზეთის გარდა, ეძლეოდა სამუსულმანო საქართველოსაც (საქათალისა და ბათუმის ოლქებს).

ბუნებრივია, რომ კონსტიტუციის მომზადებასა და მიღებას გარკვეული დრო და პროცედურების გავლა სჭირდებოდა, ამიტომ საქართველოს პარლამენტი ამ სიცარიელეს ავსებდა სხვა მნიშვნელოვანი კანონებით. ერთი ასეთი უმნიშვნელოვანესი აქტი იყო დამფუძნებელი კრების (პარლამენტის) მიერ 1919 წელს მიღებული კანონი მოქალაქეობის შესახებ. აღარ შეეუდგებოდა იმის მტკიცებას, რომ საქართველოს ისტორიაში ესეც პირველ და სრულიად უპრეცედენტო შემთხვევას წარმოადგენდა. მოკლედ შევეხებით აღნიშნულ კანონს ჩვენთვის საინტერესო კუთხით. საქართველოს მოქალაქედ ითვლებოდა ყველა ის პირი, რომელიც საქართველოში ცხოვრობდა 1914 წლის 19 ივლისის მდგომარეობის მიხედვით (I მსოფლიო დასაწყისისთვის). მოქალაქეობის უფლება ეძლეოდა აგრეთვე იმას, ვინც არანაკლებ სამი წელი ცხოვრობდა საქართველოს ტერიტორიაზე, ჰქონდა უძრავი ქონება და კანონის მიღებიდან სამი თვის ვადაში განაცხადებდა მოქალაქეობის მიღების

სურვილს. საქართველოს ფარგლებში კანონიერი თუ უკანონო კორწინების შედეგად დაბადებული ადამიანი ავტომატურად იღებდა მოქალაქის სტატუსს. ამავ სტატუსით შეეძლოთ ესარგებლათ საქართველოს მოქალაქის. ცოლს, ან ქერივს, საქართველოს მოქალაქის მიერ კანონიერი წესით შვილად აყვანილ პიროვნებას, უცხოელ მცირეწლოვან ბავშვს, რომლის მშობლები მიიღებდნენ საქართველოს მოქალაქეობას. მოქალაქეობის მიღება ხდებოდა აგრეთვე ნატურალიზაციის წესით. დაუშვებელი იყო ორმაგი მოქალაქეობა და მხოლოდ საქართველოს მოქალაქეს შეეძლო მონაწილეობა მიეღო ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ასევე ნებისმიერ ადამიანს შეეძლო უარი ეთქვა საქართველოს მოქალაქეობაზე, საჭირო იყო მხოლოდ ამის შესახებ სათანადო განცხადება სამართალდამცავ ორგანოებში.

დამოუკიდებლობის აქტი და მოქალაქეობის კანონი, რა თქმა უნდა, უმნიშვნელოვანესი დოკუმენტები იყო, მაგრამ, ისიც ცხადია, რომ ამ დემოკრატიული ღირებულებების დაცვისა და ხელშეუხებლობის უმთავრეს გარანტს წარმოადგენდა 1921 წლის კონსტიტუცია. გადაჭარბებული შეფასება არ იქნება თუ აღვნიშნავთ, რომ ლიბერალური ღირებულებების დაცვის სფეროში საქართველოს კონსტიტუცია სრულად აკმაყოფილებდა XX საუკუნის პირველი ნახევრისათვის აღიარებულ საერთაშორისო ნორმებს. უკვე ითქვა, რომ 1921 წლის კონსტიტუცია ეხმაურება და გარკვეულწილად შეესაბამება 1948 წელს მიღებულ „ადამიანის უფლებების საყოველთაო დეკლარაციას“. ცხადია, ჩვენი მიზანი არ არის კონსტიტუციის სრული განხილვა, მაგრამ მაინც სასურველია, ზემოთ

თქმულის დასამტკიცებლად მოვახდინოთ მისი ცალკეული მუხლების კონტატაცია:

მუხლი 2 – მუდმივი და უცვლელი ფორმა პოლიტიკური წყობილებისა არის დემოკრატიული რესპუბლიკა

მუხლი 16 – მოქალაქენი კანონის წინაშე თანასწორნი არიან.

მუხლი 17 – წოდებრივი განსხვავება არ არსებობს.

მუხლი 18 – ხარისხის მინიჭება გარდა აკადემიურისა აკრძალულია.

მუხლი 19 – სიკვდილით დასჯა გაუქმებულია.

მუხლი 20 – არ შეიძლება დასჯილ იქნეს ვინმე სხვაფრივ, თუ არა სასამართლო წესით.

მუხლი 21 – ყველა მოქალაქე უნდა გასამართლდეს სასამართლო წესით.

მუხლი 22 – პიროვნება ხელშეუხებელია. არ შეიძლება შეპყრობილი ან სხვაფრივ თავისუფლებას მოკლებულ და პირადად განხრეკილ იქნეს ვინმე, თუ არა სასამართლოს ან საგამოძიებო ორგანოს დასაბუთებული ბრძანების სახით.

მუხლი 26 – სასართლო ვალდებულია წარდგენილი პირი დაუყოვნებლივ, არა უგვიანეს 24 საათისა, დაჰკითხოს, ხოლო შემდგომ ბრძანება გასცეს ან მისი შეპყრობის ან დაუყოვნებლივ გასათავისუფლებლად.

მუხლი 28 – ყოველი მოქალაქის ბინა შეუვალია, მისი განხრეკა შეიძლება მხოლოდ სასამართლო დადგენილებით.

მუხლი 29 – ყოველი მოქალაქე მიმოსვლასა და ბინადრობის არჩევაში სრულიად თავისუფალია.

მუხლი 31 – ყოველი მოქალაქე სარგებლობს სინდისის სრული თავისუფლებით. მოქალაქის ღვინა, მისი პოლიტიკური თუ სამოქალაქო უფლებათა შეზღუდვა სარწმუნოების ან რწმენის გამო არ შეიძლება. ყველას შეუძლია აღიაროს ის სარწმუნოება, რომელიც სურს, ან სარწმუნოება გამოიცვალოს, ან და არც ერთ კულტს არ ეკუთვნოდეს.

მუხლი 32 – ყოველ მოქალაქეს აქვს სიტყვით, ბეჭდვით ან სხვა რამ ღონისძიებით თავისი აზრები გამოთქვას და გაავრცელოს მთავრობის წინასწარ ნებადაურთველად. ყოველი დანაშაულისათვის, რომელსაც იგი ასეთ შემთხვევაში ჩაიდენს, პასუხს აგებს მხოლოდ სასამართლოს წინაშე.

მუხლი 33 – საქართველოს მოქალაქეთ უფლება აქვთ მთავრობის ნებადაურთველად შეიკრიბონ საჯაროდ და უიარაღოდ, როგორც ჭერქვეშ ისე გარეთ.

მუხლი 35 – საქართველოს რესპუბლიკის მოქალაქეებს უფლება აქვთ მთავრობის წინასწარ ნებადაურთველად დაარსონ პრო-ფესიული და სხვა ყოველგვარი კავშირი.

მუხლი 37 – პირადი და კოლექტიური პეტიციის უფლება უზრუნველყოფილია. მუხლი 38 – მუშათა გაფიცვა თავისუფალია.

მუხლი 39 – ორივე სქესის მოქალაქე თანასწორია, როგორც პოლიტიკურ ისე სამოქალაქო ეკონომიურ თუ საოჯახო უფლებებით.

მუხლი 40 – ქორწინება ემყარება უფლებრივ თანასწორობასა და ნებაყოფლობას. ქორწინების გარეშე და ქორწინებით შობილი უფლებებითა და მოვალეობით თანასწორნი არიან.

მუხლი 41 – პოლიტიკური დევნილი, რესპუბლიკის ტერიტორიაზე შემოხიზნული, სხვა სახელმწიფოს არ გადაეცემა.

მუხლი 42 – მოქალაქის უფლებათა დარღვევისათვის, როგორც თანამდებობის, ასევე კერძო პირი მიეცემა პასუხისგებაში, სისხლის სამართლის კანონების თანახმად.

მუხლი 46 – საქართველოს რესპუბლიკის წარმომადგენლობითი ორგანო არის „საქართველოს პარლამენტი“, რომელიც შესდგება საყოველთაო, თანასწორი, პირდაპირი, ფარული და პროპორციული წესისამებრ არჩეული დეპუტატებისაგან. არჩევნებში მონაწილეობის უფლება აქვს სქესის განურჩევლად ყოველ სრულუფლებიან მოქალაქეს, რომელსაც ოცი წელი შესრულებია.

პარლამენტი აირჩევა სამი წლის ვადით.

მუხლი 52 – ხელმწიფება ეკუთვნის მთელს ერს, პარლამენტი ამ კონსტიტუციის ფარგლებში ახორციელებს ერის ხელმწიფებას.

მუხლი 76 – საქართველოს რესპუბლიკის მთელ ტერიტორიაზე არსებობს ერთი უმაღლესი სასამართლო სენატი, რომელსაც ირჩევს პარლამენტი. სენატი მოვალეა:

ა) თვალყური ადევნოს კანონის დაცვასა და

ბ) განაგოს სასამართლო ნაწილი, როგორც საკასაციო სასამართლომ.

მუხლი 78 – სასამართლო დამოუკიდებელია და მხოლოდ კანონს ემორჩილება.

მუხლი 84 – არცერთი სახელმწიფო გადასახადი არ შეიძლება დაწესებულ ან აკრეფილ იქნეს, თუ წინასწარ პარლამენტის მიერ არ იქნა დადასტურებული.

შენიშვნა: ადგილობრივი თვითმმართველობის გადასახადთა დაწესებების უფლებას ცალკე კანონი განსაზღვრავს.

მუხლი 87 – პარლამენტის ნებადაურთველად არ შეიძლება აღებულ იქნეს სახელმწიფო სესხი და ან რაიმე ფინანსური ვალდებულება.

მუხლი 88 – სახელმწიფოს ყოველი შემოსავალ-გასავალი ბიუჯეტში უნდა იქნეს აღნიშნული. ბიუჯეტი ყოველწლიურად წარედგინოს პარლამენტს დასამტკიცებლად.

მუხლი 98 – ადგილობრივი თვითმმართველობა არის იმავე დროს ორგანო ადგილობრივი მმართველობისა და განაგებს ადგილობრივ გამგეობის კულტურულ განმანათლებელ და სამეურნეო საქმეებს თავის ტერიტორიის ფარგლებში.

მუხლი 101 – ადგილობრივი თვითმმართველობა ირწევა საყოველთაო, პირდაპირი, თანასწორი, ფარული და პროპორციული საარჩევნო წესით.

მუხლი 102 – ადგილობრივი თვითმმართველობის დადგენილება და განკარგულება შეიძლება გაუქმებულ იქნეს მხოლოდ სასამართლოს წესით.

მუხლი 109 – ხელოვნება, მეცნიერება და მათი სწავლა თავისუფალია. სახელმწიფო ვალდებულია მფარველობა გაუწიოს და ხელი შეუწყოს მის განვითარებას.

მუხლი 113 – რესპუბლიკა ზრუნავს თავის მოქალაქეთა ღირსეული არსებობისათვის.

მუხლი 114 – საკუთრების იძულებითი ჩამორთმევა ან კერძო ინიციატივის შეზღუდვა შეიძლება მხოლოდ სახელმწიფოებრივი და კულტურული საჭიროებისათვის ცალკე კანონში განსაზღვრული წესით. ჩამორთმეულ ქონებაში მიეცემა

სათანადო საფასური თუ კანონში სხვაგვარად არ არის განსაზღვრული.

მუხლი 129 – არ შეიძლება შეიზღუდოს საქართველოს რესპუბლიკის რომელიმე ეროვნული უმცირესობის თავისუფალი სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარება. ყველას აქვს უფლება წეროს, ბეჭდოს და ილაპარაკოს დედა ენაზე.

მუხლი 130 – ეროვნული უმცირესობისაგან შემდგარ ადგილობრივ თვითმმართველობის ერთეულებს (თემი, ერობა, ქალაქი) უფლება აქვთ შეუერთდნენ და დაარსონ ეროვნული კავშირი თავის კულტურულ-განმანათლებელი საქმეების უკეთ მოსაწყობად და გასაძლიერებლად კონსტიტუციისა და კანონის ფარგალში.

ეროვნულ უმცირესობას, რომელსაც ასეთი თვითმმართველობის ორგანოები არ მოეპოვება, შეუძლია ამის გარეშეც შეადგინოს ეროვნული კავშირი ამ მუხლში აღნიშნული უფლებითა და კომპეტენციით.

ეროვნულ კავშირში შესვლა ხდება სალაპარაკო ენის მიხედვით.

ეროვნულ უმცირესობათა კულტურულ-განმანათლებელ საჭიროებათა დასაკმაყოფილებლად სახელმწიფო და თვითმმართველობათა ბიუჯეტიდან გადაიდება ფინანსური საშუალებები პროპორციულად მცხოვრებთა რაოდენობისა.

მუხლი 131 – არ შეიძლება შეიზღუდოს ვისიმე პოლიტიკური და მოქალაქეობრივი უფლება ეროვნულ კავშირში მონაწილეობისათვის.

მუხლი 133 – ყველა მოქალაქეს აქვს თანაბარი უფლება მიიღოს სახელმწიფო, სამოქალაქო, სამხედრო და საქალაქო თუ საერო სამსახური.

მუხლი 134 – ეროვნულად ნარევი ადგილობრივი მმართველობა ეალდებულია სწავლა-განათლებისათვის გადადებული თანხით დაარსოს საკმაო რიცხვი სკოლების და კულტურულ-განმანათლებელ დაწესებულებებისა მოქალაქეთა ეროვნულ შედგენილობის პროპორციის მიხედვით.

მუხლი 135 – ეროვნული უმცირესობის სკოლაში სწავლება სწარმოებს ბავშვის სალაპარაკო ენაზე.

მუხლი 136 – ადგილობრივ მმართველობის ფარგლებში, სადაც ერთი რომელიმე ეროვნული უმცირესობა აღემატება ყველა მოქალაქეთა 20 %-ს, ამ ეროვნული უმცირესობის მოთხოვნით მსჯელობა და საქმის წარმოება, სახელმწიფო და საზოგადოებრივ დაწესებულებაში შემოღებულ უნდა იქნეს სახელმწიფო ენასთან მის დედაენაზედაც.

მუხლი 137 – არა ქართველ დეპუტატს, რომელმაც სახელმწიფო ენა საკმაოდ არ იცის, შეუძლია პარლამენტში სიტყვა წარმოთქვას დედა-ენით, რომლის სწორ თარგმანს წინასწარ წარუდგენს პარლამენტის პრეზიდიუმს.

დაწერილებით წესს განსაზღვრავს კანონი.

მუხლი 142 – სახელმწიფო და ეკლესია განცალკევებული და დამოუკიდებელი არიან.

მუხლი 143 – არც ერთ სარწმუნოებას არ აქვს უპირატესობა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა არა მარტო აღიარებდა დემოკრატიის უმთავრეს პრინციპებსა და ადამიანის უფლებების უზენაეს კანონებს, არამედ ზრუნავდა კიდევ მათი დაცვისათვის. პირველმა რესპუბლიკამ ისე დაასრულა არსებობა, რომ საკუთარი მოქალაქეებისათვის არ შეუზღუდავს დემოკრატიის ფუნდამენტური – ეროვნული, პოლიტიკური, სოციალური, ეკონომიკური თუ კულტურული – უფლებები.

წინამდებარე სტატიით გვსურდა გვეჩვენებინა, რომ ზოგადად დემოკრატია და ლიბერალურ-დემოკრატიული ღირებულებები საუკუნეების განმავლობაში სრულიად თავსებადი იყო ქართული რეალობისათვის. ცხადია, აღნიშნული თემის ირგვლივ კიდევ შეიძლება მსჯელობა და საქართველოს ისტორიიდან დამატებით არაერთი მაგალითისა და არგუმენტის მოტანა სტატიის სათაურში დასმული პრობლემის განსახილველად. საბედნიეროდ, ასეთი მაგალითები კიდევ არაერთია საქართველოს ისტორიაში და მათი სრული სახით წარმოჩენას საკმაო დრო და კვლევა სჭირდება. არც ჩვენი სტატიის ფორმატი იძლევა ყველა მათგანის განხილვის საშუალებას. ეფიქრობთ, წარმოდგენილი და განხილული მაგალითებიც საკმარისი არგუმენტია იმისთვის, რათა დაინტერესებული მკითხველი დარწმუნდეს, რომ საქართველოში მისი ისტორიის ყოველ ეტაპზე იყო სწრაფვა დემოკრატიული და ლიბერალური ღირებულებებისადმი და ამ მხრივ ჩვენი ქვეყანა თამამად უსწორებს მხარს კაცობრიობის მოწინავე, პროგრესულ სახელმწიფოებს. საზოგადოების განვითარების დემოკრატიული, ევროპული არჩევანი არ არის მხოლოდ პოსტსაბჭოური საქართველოს პრეროგატივა. ჩვენი შორეული

თუ ახლო წინაპრების მონდომებითა და საქმეებით ეს არჩევანი ძალიან დიდი ხნის წინ გაკეთდა. სხვათა შორის, საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ისტორიიდან იმ აუცილებელი დასკვნის გამოტანაც შეიძლება, რომ დემოკრატიულ განვითარებას ალტერნატივა არ გააჩნია და როდესაც საქართველო მიემართება დემოკრატიის გზით, ეს ნიშნავს, რომ იგი უბრუნდება საკუთარ ისტორიას.

ბამოყენებული ლიტერატურა

აგათია სქოლასტიკოსი. „გეორგია“. III. 1965

ანთელავა ი. საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI–XV საუკუნეებში. 1983

აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური რეგიონების სტატუსი საქართველოს შემადგენლობაში (1917–1988). პოლიტიკურ–სამართლებრივი აქტების კრებული. 2004

ბასილი ზარზმელი. ცხოვრება და მოქალაქეობა სერაპიონ ზარზმელისა. „ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები“. 1976

ბასილი ეზოისმოძღვარი. ცხოვრება მეფეთ–მეფე თამარისი. „ქართლის ცხოვრება“ I. 1955

ბენდიანიშვილი ა. საქალაქო თვითმმართველობა და ბრძოლა მისი დემოკრატიზაციისათვის საქართველოში (1875–1917). 1982

ბენდიანიშვილი ა. საქართველოს პირველი რესპუბლიკა. 2001

ბრაგვაძე ზ. ქართული სახელმწიფოს ისტორია და ადამიანის უფლებები. „ქართული კულტურა და ადამიანის უფლებები“. 2004

გიორგი მერჩულე. ცხოვრება გრიგოლ ხანძთელისა. „ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები“. 1976

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი. ცხოვრება მეფეთ-მეფე დავითისი. „ქართლის ცხოვრება“ I. 1955

დარასელია ზ. ადამიანის უფლებები ქართულ რიტორიკაში. „ქართული კულტურა და ადამიანის უფლებები“. 2004

ვახტანგ VI-ის კანონები. 1982

ისტორიანი და აზმანი შარაევანდელთანი. „ქართლის ცხოვრება“ I. 1955

კუპატაძე ბ. საქართველოს ხელისუფლების ისტორია. 2009

ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა და ნათესავთა ამათგან პირველთაგანთა. „ქართლის ცხოვრება“ I. 1955

მოქცევაი ქართლისაი. შატბერდის კრებული. 1979

მცხეთა I. არქეოლოგიური გათხრები არმაზისხევში. 1955

პროკოპი კესარიელი. ომი გუთებთან. „გეორგიკა“. III. 1965

საქათველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტები. კრებული. 1990

საქართველოს კონსტიტუცია. მიღებული დამფუძნებელი კრების მიერ 1921 წლის 21 თებერვალს. 1991

სურგულაძე ა. სურგულაძე პ. საქართველოს ისტორია (1783–1990). 1991

ძართული ლიტერატურის ლიბერალური და
დემოკრატიული საფუძვლები

ლევან ბერძენიშვილი

ლიბერალიზმის იდეალი არის საზოგადოება, რომელშიც არის თავისუფალი მოქმედების სიერცე თითოეული წევრისთვის, თავისუფლად მიმოიცივლება პოლიტიკურად მნიშვნელოვანი ინფორმაცია, შეზღუდულია სახელმწიფოს და ეკლესიის ძალაუფლება, არის კანონის უზენაესობა, კერძო საკუთრება და კერძო ინიციატივის თავისუფლება. ლიბერალიზმმა უარყო ბევრი დებულება, რომლებიც მანამდე ედებოდა საფუძვლად სახელმწიფო თეორიას, მათ შორის ისეთები, რომლებიც განსაზღვრავდნენ მონარქების ღვთაებრივ უფლებას ძალაუფლებაზე და რელიგიის, როგორც შემეცნების ერთადერთი წყაროს როლს.

ლიბერალიზმი განსაზღვრავს ბუნებრივ უფლებებს (მათ შორის, სიცოცხლის უფლებას, პირად თავისუფლებას და საკუთრებას) და, ასევე, სხვა სამოქალაქო უფლებებს; თანასწორობას და კანონის წინაშე თანაბრობას, საბაზრო ეკონომიკას, ხელისუფლების პასუხისმგებლობას და სახელმწიფო ძალაუფლების გამჭვირვალობას. სახელმწიფო ძალაუფლების ფუნქცია იმ მინიმუმამდე დადის, რომელიც აუცილებელია ამ პრინციპების უზრუნველსაყოფად. თანამედროვე ლიბერალიზმი ასევე უპირატესობას ანიჭებს ღია საზოგადოებას, რომელიც ეფუძნება პლურალიზმს და საზოგადოების დემო-

კრავტიულ მართვას იმ პირობით, რომ უმცირესობათა და ცალკეულ მოქალაქეთა უფლებები დაცული იქნება.

ბუნებრივია, მოსალოდნელი არც იყო, რომ ქართული ლიტერატურა და კულტურა მთლიანად ლიბერალურ დემოკრატიულ პრინციპებზე იქნებოდა აგებული. ამისთვის საჭირო იქნებოდა, რომ ქართველ მწერლებსა და სხვა ხელოვანებს არა ერთი ან ორი თაობით, არამედ საუკუნეებით გაეწაფათ თავისი დროისთვის. ეს, ცალკეული გენიალური გამონაკლისების გარდა, არ მომხდარა. უბრალოდ, ქართულ კულტურაში არსებობს ელემენტები, რომლებიც ეხმიანება მომავალი ლიბერალური დემოკრატიის მწყობრ სისტემას, მაგრამ თავად, თავის ისტორიულ და კულტურულ კონტექსტში ასეთ სისტემას არ და ვერ ქმნიან.

სტიქიური ლიბერალიზმი: რუსთველი

სტიქიური ლიბერალიზმის აღსაწერად შეგვიძლია მოვიყვანოთ პირველი მაგალითები რუსთველის ეროვნულ ეპოსად ქცეულ „ვეფხისტყაოსნიდან“, რომლებშიც აისახება ლიბერალური დემოკრატიის ერთ-ერთი ელემენტი, კერძოდ, სახელმწიფოსა და ეკლესიის ძალაუფლების შეზღუდვა. რუსთველის პოლიტიკური პარადოქსი იმაში მდგომარეობს, რომ მისთვის, ჯერ ერთი, აქსიომაა მონარქის ძალაუფლების ღვთაებრივი ხასიათი, მაგრამ, ამავე დროს, ამ ძალაუფლებას გარკვეული შეზღუდვები უწესდება მაშინვე, როდესაც პიროვნების თავისუფლების საკითხები დგება. რაც შეეხება პირველს, მონარქიის ღვთაებრივ ხასიათს, ძალაუფლების ზეციურ დეტერმინაციას, იგი რუსთველისთვის უეჭველია და პოემის მანძილზე არსად საკამათო არ ხდება. ამაზე იგი „ვეფხისტყაოსნის“ პირველსავე სტროფში საუბრობს:

რომელმან შექმნა სამყარო ძალითა მით ძლიერითა,
ზეგარდმო არსნი სულითა ყვნა ზეცით მონაბერითა,
ჩვენ, კაცთა, მოგვცა ქვეყანა, გვაქვს უთვალავი ფერითა,
მისგან არს ყოელი ხელმწიფე სახითა მის მიერითა.

აქ სრულიად ცხადად ჩანს ავტორის დამოკიდებულება მონარქის ხელისუფლების ღვთაებრივი წყაროს მიმართ: ნებისმიერი ხელმწიფე, მისი ძალაუფლება მომდინარეობს უფლისაგან, რომელმაც ადამიანებს შეუქმნა სამყარო და თავისი ღვთაებრივი ძალაუფლება ჩააბარა ხელმწიფეს. პოეტი უფრო შორსაც მიდის, როცა ამბობს, რომ მეფის მიმართ ერთგულება საკამათო არ შეიძლება იყოს:

ხამს მეფეთა ერთგულობა, ყოფა გემართებს ყმასა ყმურად.

ამავე დროს, მიუხედავად ძალაუფლების ღვთაებრივი წყაროსი, ხელმწიფის ნება ყველაფერს ვერ განსაზღვრავს [რატიანი, 1975]. ქართული ლიტერატურის აკმე, ვეფხისტყაოსნის ცენტრალური პასაჟი, ავთანდილის ანდერძი ამის ნათელი დადასტურებაა. ავთანდილი „მიიპარება“ ტარიელთან შესახვედრად. მის ამ ნაბიჯს სუზერენის თანხმობა არ ახლავს, ხელმწიფე ამ ნაბიჯს არ მოიწონებს, ეს აშკარაღ არ არის „ყმის ყმური ყოფა“, რომელიც იმდროინდელი იერარქიის მთავარი საფუძველია. ავთანდილი მოქმედებს, როგორც ინდივიდი, მისი მოქმედებას განსაზღვრავს თავისუფლება და არა უზენაესი ხელმწიფის მორჩილება. რა თქმა უნდა, ავთანდილი ხელმწიფის ერთგული რჩება, მაგრამ არ ემორჩილება მას მისი მოქმედების მომავალი გაგების და მოწონების იმედით.

ჰე მეფეო, გავიპარე ძებნად ჩემი საძებრისად...

ვიცი ბოლოდ არ დამიგმობ ამა ჩემსა განსრახულსა...

პარადოქსი კი იმაში მდგომარეობს, რომ ხელმწიფის ძალაუფლების ღვთაებრივი ბუნება გამოყენებულია სწორედ ამ ძალაუფლების შესაზღუდად: ავთანდილი არ ემორჩილება როსტევანს, ღვთის მიერ დასმულ მონარქს, მაგრამ თავის მოქმედებას სწორედ რომ ღვთიურ ხასიათს ანიჭებს. მან კარგად იცის, რომ

რაცა ღმერთსა არა სწადდეს, არა საქმე არ იქმნების.

ანუ, მეფეო, მე შენ არ გემორჩილები, შენ ეს ახლა არ მოგწონს, მაგრამ მე ვემორჩილები შენსავე გამჩენ უზენაეს ძალას და დადგება დრო, როდესაც შენ მე გამიგებ. შენდამი ჩემი დაუმორჩილებლობა იმისადმი მორჩილებაა, ვისაც შენც ემორჩილები. აქედან დასკვნა, რადგან შენი ძალაუფლება ღვთაებრივი წარმომავლობისაა, იგი შეუზღუდავი არ არის, რადგან მასზე მაღლა ღმერთი დგას, რომელიც ჩემს თავისუფლებას განსაზღვრავს და შენს უფლებებს ზღუდავს.

რაც მე თავს უნდა გადამხდეს, იმას შენ და შენი სამეფო ძალაუფლება წინ ვერ აღუდგებით, რადგან „არვის ძალუც ხორციელსა განგებისა გარდაუღენა“. შენ, მეფეო, ჩემი უფროსი ხარ, მაგრამ უფალი შენი უფროსიცაა და უფალმა დამიდგინა მე განგება, რომელიც ჩემში იბადება, როგორც მოქმედების თავისუფლება და როდესაც ჩემს წინაშე ორი სიქველეა, მეფისადმი მორჩილება და გასაჭირში ჩაეარდნილი მეგობრის დახმარება, მე ვირჩევ მეორეს, ეს ჩემი განგებაა, ეს უფალს სურს, რაც მე

ავირიე, წინააღმდეგ შემთხვევაში ის არ დაუშვებდა, რომ მესეთი არჩევანი გამეკეთებინა. ამ დაპირისპირებაში: მეფე/მეგობარი მთავარი არის ის, რაც შემდეგ მოხდება, მომავალში. მომავალში მეფე გაუგებს ყმას, თუნდაც ის დღეს მას არ ემორჩილება, ხოლო მეგობარი ვერ აპატიებს, თუ განსაცდელში მიატოვებს და მარადიულობის კართან პირისპირ შეარცხვენს მას. აეთანდილის გონიერება განსაკუთრებით კარგად ჩანს მეგობრისა და მეფის გათანაბრებაში, იგი ხაზს უსვამს, რომ მისი მეგობარიც ხელმწიფეა და ისიც ღეთისგან არის დასმული:

მეფეო, ესე თათბირი, მომკალ, ეინ დამიწუნოსა!
მეფეო, ნუთუ წასლვამან თქვენ ჩემმან დაგატყუნოსა?!
ვერ ვეცრუები, ვერ ეუზამ საქმესა საძაბუნოსა,
პირის-პირ მარცხვენს, ორნივე მივალთ მას საუკუნოსა.

არ-დავიწყება მოყვრისა აროდეს გეიზამს ზიანსა;
გვგმობ კაცსა აუგიანსა, ცრუსა და ღალატიანსა!
ვერ ვეცრუები, ვერ ეუზამ მას ხელმწიფესა მზიანსა.
რა უარეა მამაცსა სულ-დიდსა, წასლვა-გვიანსა?!

შესაბამისად, ჩვენთვის გასაგები ხდება, რომ ტარიელისადმი გამოჩენილი ერთგულება და როსტევეანისადმი დაუმორჩილებლობა აეთანდილის მხრიდან ახალგაზრდა კაცის მიერ გამოვლენილი წამიერი იმპულსი კი არ არის, არამედ გააზრებული მოქმედებაა, რომელსაც მყარი ინტელექტუალური საფუძველი აქვს. და სწორედ იმის გამო, რომ მოქმედების ეს თავისუფლება რაციონალიზებულია, მას ახლავს მომავალში მისი სწორად

აღქმის გარანტია. ამავე დროს, ავთანდილმა კარგად იცის, რომ დავალება, რომელიც მან საკუთარ თავს დაუწესა, იოლი არ არის და მისი შესრულება შეიძლება სიცოცხლის ფასად დაუჯდეს. სიკვდილს ეერავინ გაექცევა, ყველა ცდება, ვინც მას ყოველწამს არ ელის. სწორედ ამიტომ ავთანდილის ანდერძი არის არა მხოლოდ მისი მოქმედების განმარტება, არამედ რეალური ინსტრუქცია, რომლითაც განსაზღვრულია ქონების განკარგვა მისი შესაძლო სიკვდილის შემთხვევაში.

მაქვს საქონელი ურიცხვი, ვერვისგან ანაწონები,
მიეც გლახაკთა საჭურჭლე, ათავისუფლე მონები,
შენ დაამდიდრე ყოველი, ობოლი, არას მქონები:
მიღეწიან, მომიგონებენ, დამლოცვენ, მოვეგონები.

რაცა თქვენთვის არ ვარგ იყოს საჭურჭლესა დასადებლად,
მიეც ზოგი ხანაგათა, ზოგი ხიდთა ასაგებლად;
ნურა ნუ გშურს საქონელი ჩემი ჩემთვის წარსაგებლად!
შენგან კიდე არვინ მივის ცეცხლთა ჩემთა დამავსებლად.

ამ სიტყვებში კარგად ჩანს ავთანდილის დამოკიდებულება თავისუფლებისადმი. მან იცის, რომ ეს უზენაესი სიქველეა და სიკვდილის შემდეგაც მას მონათა თავისუფლების დარდი აქვს. თავისუფლება არის ღვთაებრივი წარმომავლობის უმაღლესი ადამიანური კატეგორია. სიკვდილი ადამიანს ყოფიერებისგან ათავისუფლებს და თავისუფლების ახალ იმპულს წარმოქმნის, მიცვალებული თავად ხდება უფლის წილი და მის ფუნქციას კისრულობს: მონებს ათავისუფლებს.

შესაბამისად, რუსთველისათვის, მიუხედავად ხელმწიფის ძალაუფლების ღვთაებრივი წარმომადგენლობის დადასტურებისა, მთავარია ამ ძალაუფლების შეზღუდვა და ძალაუფლების ძირითადი შემზღუდავი კატეგორია თავისუფლებაა, რომელსაც იგი გაიაზრებს როგორც გარდაუვალობას, როგორც განგებას, რომლის დაძლევა მოკვდავისთვის შეუძლებელია. მრავალი საუკუნის შემდეგ იმავე აზრს ფრანგული ეგზისტენციალიზმის ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენელი, ფილოსოფოსი, მწერალი და დრამატურგი ჟან-პოლ სარტრი პარადოქსული ფორმით ასე ჩამოაყალიბებს: „ადამიანს მისჯილი აქვს, იყოს თავისუფალი“ (იგულისხმება არა სულის თავისუფლება, რომელსაც უმოქმედობისკენ მივყავართ, არამედ არჩევანის თავისუფლება, რომელსაც ადამიანს ვერაფერს წაართმევს: ტუსადი თავისუფალია, მიიღოს გადაწყვეტილება: დამორჩილდეს თუ იბრძოლოს თავისუფლებისთვის).

განსაკუთრებით საინტერესოა, ეკლესიისა და ზოგადად, რელიგიის როლი ევფხისტყაოსანში [გამსახურდია, 1991; ნოზაძე, 2002]. ვინაიდან რუსთველის სამყარო ხაზგასმით პლურალისტულია, აქრამდენიმე კონფესიის დებულებები ერთად იყრის თავს. დამოკიდებულება რელიგიის მიმართ კარგად ჩანს იმ ეპიზოდში, როდესაც ტარიელი იხსენებს ნესტანთან პირველ შეხვედრას და ამ შეხვედრისგან თავის უეცარ დასნეულებას. ნესტანის ხილვა ტარიელისთვის ისევე თავზარდამცემი აღმოჩნდა, როგორც თესევისთვის ოიდიპოსის მიერ ყურში ნათქვამი ჭეშმარიტება. არავის შეუძლია მზის ჭვრეტა დაუსჯელად და ტარიელიც განგმირულივით დაეცა, როგორც კი ნესტანი იხილა. ამ

მოულოდნელ უბედურებას ახლობლებმა მკურნალები და მოღლები დაუპირისპირეს, რომელთა მიმართ აგდებული დამოკიდებულება მრავალჯერ გამხდარა დისკუსიის საგანი რუსთველოლოგიაში.

სრულნი მუყრნი და მულიმნი მე გარე შემომცვიდიან;
მათ ხელთა ჰქონდა მუსაფი, ყოველნი იკითხვიდიან;
მტერ-დაცემული ვეგონე, არ ვიცი, რას წმახვიდიან.
სამდღემდის ვიყავ უსულოდ, ცეცხლნი უშრეტნი მწვიდიან.

ზოგიერთის აზრით, აქ ისლამის კრიტიკაა მოცემული ქრისტიანობის პოზიციიდან, მაგრამ არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ტარიელი მშობლიურ გარემოცვაში იმყოფება, ეს „მუყრნი“ და „მულიმნი“ მისი რელიგიის ხალხია, ეს „მუსაფი“ მის რელიგიაში იკითხება. არსად არ არის ლაპარაკი, რომ ტარიელი კონფესიურად განსხვავდება თავისი თანამოძმეებისგან. აქ, უბრალოდ, წარმოდგენილია ტარიელის აზრი მისსავე რელიგიაზე, ამ რელიგიის პრაქტიკულ უძღურებაზე, როდესაც საქმე სიყვარულსა და მისგან გამოწვეულ სნეულებას ეხება. ეს ყველაფერი მაშინ ხდება, როდესაც არაბი ავთანდილი რამდენიმე შემთხვევაში როსტევეანისადმი მიწერილ ანდერძში მოციქულთა ავტორიტეტს იმოწმებს, სწორედ სიყვარულზე საუბრისას:

წაგიკითხავს, სიყვარულსა მოციქულნი რაგვარ წერენ?
ვით იტყვიან, ვით აქებენ? ცან, ცნობანი მიაფერენ.
«სიყვარული აღგვამაღლებს», ვით ეუვანნი, ამას უღერენ,
შენ არ სჯერხარ, უსწაელელნი კაცნი ვითმცა შევაჯერენ!

სიყვარულის სწეულებას ვერ ერევიან მუყრნი და მუღიმნი, მაგრამ სწორედ სიყვარული უდევს საფუძვლად თავისუფალ არჩევანს, რომელიც აგვამადლებს. აშკარად იკვეთება პარადოქსული დამოკიდებულება რელიგიისადმი, ერთის მხრივ, სამყაროს ღვთაებრიობის აქსიომატურობა და, მეორეს მხრივ, ორგანიზებული რელიგიის წარმომადგენლების უსუსურობა თავისუფლებასთან და სიყვარულთან მიმართებაში. იკვეთება იგივე ხაზი, რაც ხელისუფლების მიმართ გამოვლინდა: ღვთაებრივი იმპერატივისა და ადამიანური თავისუფლების შეხამება სახელისუფლო და რელიგიური ავტორიტეტების ხარჯზე. გასაკვირი არ არის ის კრიტიკული დამოკიდებულება, რაც საუკუნეთა მანძილზე მისხალ-მისხალ თავს იყრიდა კლერიკალურ წრეებში და თავის პიკს მიაღწია ანტონ I კათალიკოსის მოღვაწეობის დროს, როდესაც ნეგატიურმა დამოკიდებულებამ გენიალური პოეტის მიმართ საერო ხელისუფლებასა და ეკლესიას შორის კონფლიქტამდე მიგვიყვანა, როდესაც, გარკვეული ისტორიული ცნობების თანახმად, რომელთა აუთენტურობაზე კამათი შესაძლებელია [ნოზაძე, 1962], სპეციალურად გროვდებოდა ვახტანგ მეფის მიერ გამოცემული ვეფხისტყაოსანი მისი ფიზიკურად განადგურების მიზნით. ცნობილია რუსთველის ანტონისეული შეფასება, რომელშიც, მაღალი ნიჭიერების აღიარების მიუხედავად, საბოლოოდ დაგმოვილია მისი პოეზია: „შოთა ბრძენ იყო, სიბრძნის მოყვარე ფრიად, ფილოსოფოსი, მეტყუელი სპარსთა ენის, თუ სამ ქსწადდა, ღვთის-მეტყველიცა მაღალ, უცხო საკვირველ, პიტიკოსი მესტიხე, მაგრა ამოდ დაშურა, საწუხ არს ესე“. კლერიკალური წრეები-

დან განსაკუთრებით მკვახე შეფასებები ეკუთვნის არქივისკოპოს ტიმოთე გაბაშვილს, რომელიც ვახტანგის ავტორიტეტს არ მოერიდა, დაგმო ვეფხისტყაოსნის მისეული ალეგორიულ-მისტიკური განმარტებანი და დაადგინა, რომ რუსთველი „იყო მთქმელი ლექსთა ბოროტთა, რომელმან ასწავლა ქართველთა სიწმინდისა წილ ბილწება და გარყვნა ქრისტიანობა“ (ვიქტორ ნოზაძის განმარტებით, „გარყვნაში“ მხოლოდ ის იგულისხმება, რომ რუსთველთან ქალი დახატულია მშვენიერი ფერებით, რომ ქალებს ხატად ღმრთისა შექმნილ სახეზე წაუსვამთ ფერუმარილი და სხვ. ჩვენი ყველაზე დიდი და მნიშვნელოვანი რუსთველოლოგისადმი უადრესი პატივისცემის მიუხედავად, უნდა აღვნიშნოთ, რომ მისი მცდელობა, როგორმე გაამართლოს ტიმოთე გაბაშვილი და უარყოს ეკლესიის მხრიდან რუსთველის დევნის ფაქტები, გულახდილად რომ ეთქვათ, საკმაოდ არადამაჯერებლად გამოიყურება). ბედის კეთილი ირონიით, სწორედ ტიმოთე გაბაშვილმა შემოგვინახა რუსთველის ფრესკის ჯერის მონასტერში არსებობის ამბავი, რომელიც შემდგომში დადასტურდა ამ ფრესკისა და შესაბამისი წარწერის აღმოჩენით ქართველი მეცნიერების აკაკი შანიძის, გიორგი წერეთლისა და პოეტ ირაკლი აბაშიძის მიერ 1961 წელს.

უნდა აღვნიშნოს, რომ შემდგომში, რუსთველის ავტორიტეტის ზრდასთან ერთად ეს დამოკიდებულება ეკლესიაში იცვლებოდა და ჩნდებოდა თეორიები რუსთველის ორთოდოქსული ქრისტიანობის თაობაზე [გამსახურდია, 1991; ნოზაძე, 2002], რასაც, როგორც წესი, ამაგრებდნენ სწორედ იერუსალიმის ჯერის მონასტერში მისი შესაძლო ფრესკის აღმოჩენის არგუმენტით.

შესაბამისად, შოთა რუსთველმა თავისი მოსაზრებით საერო და საეკლესიო ძალაუფლების არჩევანის ინდივიდუალური თავისუფლებით შეზღუდვის თაობაზე მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ქართული საზოგადოების წიაღში ლიბერალურ-დემოკრატიული ელემენტების ჩამოყალიბების საქმეში.

გარდა ზემოთქმულისა, რუსთველმა ხაზი გაუსვა სიკედილის წინაშე ყველა ადამიანის თანასწორობის ეგზისტენციალურ ხასიათს.

ვერ დაიჭირავს სიკედილსა გზა ვიწრო, ვერცა კლდოვანი;
მისგან გასწორდეს ყოველი, სუსტი და ძალ-გულოვანი;
ბოლოდ შეყარნეს მიწამან ერთგან მოყმე და მხცოვანი.
სჯობს სიცოცხლესა ნაზრახსა სიკედილი სახელოვანი!

ხელმწიფე და ყმა, სუსტი და ძლიერი, ახალგაზრდა და მოხუცი, ყველა თანასწორია სიკედილის წინაშე. რა თქმა უნდა, ჯერ კიდევ შორი მანძილია კანონის წინაშე თანასწორობამდე, მაგრამ თუნდაც სიცოცხლის უკანასკნელი წამის მიმართ თანასწორობის ხაზგასმით რუსთველი ნაბიჯს დგამს სხვა თანასწორობისაკენაც; მისთვის თანასწორობა მისტიკური საიდუმლოა, რომელსაც უსენაესი ნათელი მოეფინება:

ვარდთა და ნეხეთა ვინათგან მზე სწორად მოეფინების,
დიდთა და წვრილთა წყალობა შენმცა ნუ მოგეწყინების!
უხვი ახსნილსა დააბამს, იგი თვით ების, ვინ ების.
უხვად გასცემდი, ზღვათაცა შესდის და გაედინების.

საინტერესოა სიცოცხლისა და სიკვდილის რუსთველი-
სეული კონცეფცია. რუსთველი წინასწარმეტყველებს იმ
ლიბერალურ აზრს, რომ სიცოცხლე ადამიანის ერთ-ერთი
მთავარი ნიშანია (ლიბერალიზმის თეორიით, სიცოცხლე
ადამიანის ერთ-ერთი ძირითადი ნიშანია თავისუფლებასა და
საკუთრებასთან ერთად). სიცოცხლე ღმერთმა ადამიანს მისცა
ან, ზოგადად, ადამიანს მიეცა სრულ განგებაში, იგი მისი
საკუთრებაა. არაეინაა ვალდებული თავისი სიცოცხლე ამა თუ
იმ პირის, ინსტიტუტის თუ მოვლენის სასარგებლოდ გაცეს,
მაგრამ ადამიანს შეუძლია, მას შეელოს, ეს მისი ნებაა, ეს მისი
თავისუფალი არჩევანია. ადამიანი ფატალურად არ არის
სიცოცხლეზე მიბმული და მას მისი თავისი არჩევანით განკარგვა
შეუძლია. ამიტომ ამბობს ავთანდილი:

მე იგი ვარ, ვინ სოფელსა არ ამოვჰკრეფ კიტრად ბერად,
ვის სიკვდილი მოყვრისათვის თამაშად და მიიანს მღერად.

რა უარეა მამაცსა, ომშიგან პირის მხმეჭელსა,
შედრეკილ-შეშინებულსა და სიკვდილისა მეჭველსა!
კაცი ჯაბანი რითა სჯობს დიაცსა ქსლისა მბეჭველსა?
სჯობს სახელისა მოხვეჭა ყოველსა მოსახევეჭელსა!

ბუნებრივია, ეს დამოკიდებულება მაღალი ლიბერალური
კატეგორიებისადმი სტიქიურ ხასიათს ატარებს. „ვეფხისტყაოს-
ნის“ ე.წ. საჩოთირო ეპიზოდებში (ხვარაზმშაჰის ძისა და
ჭაშნაგირის მკვლელობები) მეტოქეთა სიცოცხლე არ არის
მიჩნეული ხელშეუხებელ ღირებულებად, ასე რომ ხვარაზმშას

ძისგან ზვიადაურამდე ქართულ საზოგადოებასა და ლიტერატურას გრძელი გზის გაელა მოუხდა.

საყოველთაოდ ცნობილია რუსთველის გენდერული იდეოლოგია, ქალისა და მამაკაცის თანასწორობის თეორია, რომელიც აგებულია უნიკალურ ქართულ ისტორიულ რეალობებზე, თამარ მეფისა და შემდგომში რუსუდანის ზეობაზე. როდესაც როსტევეანმა თინათინის გამეფება გადაწყვიტა, ვეზირებმა აღნიშნეს:

„თუცა ქალია, ხელმწიფედ მართ ღმრთისა დანაბადია;
არ გათნევთ, იცის მეფობა, უთქვენოდ გვითქვამს კელადია;
შუქთა მისთაებრ საქმეცა მისი მზებრ განაცხადია.
ლეკვი ღომისა სწორია, ძუ იყოს, თუნდა ხვადია“.

აქმეღლეეარები ხშირად ხაზს უსვამენ, სიტყვა „ღომს“, ანუ ღომის, ხელმწიფის შვილები არიან თანასწორნი სქესის მიუხედავად და არა, საერთოდ, ქალი და მამაკაცი. ეს არასწორი განმარტებაა, თუკი ყველაზე უფრო საპასუხისმგებლო კომპეტენციას ქალი და კაცი თანაბრად ფლობენ, ხელმწიფება ერთნაირად შეუძლიათ, სხვა ვითარებაში თანასწორობას წინ არაფერი უდგას.

„ვეფხისტყაოსნის“ ყველაზე გასაოცარი წინარე ლიბერალურ-დემოკრატიული მონაპოვარია სამყაროს მრავალფეროვნება. რუსთველმა თავისი გმირების მოქმედების არეალი მეტად ფართოდ გაშალა ახლო აღმოსავლეთიდან შორეულ აღმოსავლეთამდე, არაბეთიდან ჩინეთამდე და ამ სამყაროში მოაქცია არა მხოლოდ ისტორიული არაბეთი, ინდოეთი

და ხატაეთი, არამედ ქაჯთა სამეფოც, ზღვათა სამეფოც და მუღლაზანზარიც. ეს არის არა მხოლოდ ეროვნებათა და კონფესიათა პლურალიზმი, არამედ სინამდვილისა და გამონაგონის პლურალიზმიც, რომელიც საფუძველად ედება ქართულ საზოგადოებრივ შემეცნებაში მრავალფეროვნების სიკეთისა და კულტურათა თანაარსებობის შესაძლებლობის აღიარებას. არაბი ავთანდილი და ინდოელი ტარიელი ქართულად ლაპარაკობენ, ავთანდილი არის „ყმა ტკბილი და ტკბილ-ქართული“, განსხვავებულობის ეს სიმდიდრე და ერთიანობა არის ქართველობის, მისი მრავალსახეობის საფუძველი. ამავე დროს, რუსთველის ფილოსოფია პრინციპულად არისტოკრატიულია და იგი არ აღიარებს წოდებათა შორის თანასწორობას, მისთვის არა მხოლოდ მონები, არამედ რელიგიური პირები და ე.წ. მესამე კლასის, ვაჭრობის წარმომადგენლებიც რაინდებთან შედარებით ნაკლები ინიციატივით და პიროვნული თავისუფლებით არიან აღჭურვილნი, ისინი მხოლოდ სიკვდილში უტოლდებიან რაინდებს, ხოლო მათი სიცოცხლე და თავისუფლება რაინდთა სიცოცხლისა და თავისუფლების ტოლფასი არ არის.

შესაბამისად, მეთორმეტე-მეცამეტე საუკუნის რუსთველი ლიბერალი და დემოკრატი ვერ იქნებოდა და არც ყოფილა, მაგრამ მისმა პოემამ საფუძველი დაუდო სწორედ ამ მიმართულების არქეტიპების ჩამოყალიბებას ქართულ საზოგადოებრივ ცნობიერებაში, მან შექმნა ამგვარი მომავალი აზროვნების ელემენტები, რომლებიც, მართალია, მასთან ღირებულებათა სხვა, ფეოდალურ და პატრონჟიმულ სისტემაში ერთიანდებიან, მაგრამ მომავალ თავისუფალ ცნობიერებაზე თავის ცხოველმყოფელურ გავლენას ამით არ კარგავენ.

რუსთველის იდეებმა დიდი გავლენა მოახდინეს არა მხოლოდ ქართულ კულტურაზე, არამედ, საერთოდ, ქართველთა ყოფაზე. „მეფხისტყაოსანი“ გახდა ქართული ნაციონალური ეპოსი, რომელმაც ძნელბედობის ხანაში ჩვენი ხალხისთვის „მთავარი წიგნის“ ფუნქცია შეასრულა. გარდაამისა, რუსთაველმა რვა საუკუნის წინ მთლიანად განსაზღვრა ის ენა, რომელზეც დღეს საქართველო ლაპარაკობს.

რუსთველის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი შთამომავალი იყო დავით გურამიშვილი, რომლის დიდაქტიკურ ეპოსში განსაკუთრებული ადგილი დაიკავა ქართული ნაციონალური ნაკლოვანებების გამოვლენისა და კრიტიკის ტენდენციამ, ახალ დროში სიტყვის თავისუფლების ლიბერალურ-დემოკრატიული ტენდენციის განქანამ. კრიტიკული და მკაცრი სიტყვა თუნდაც საყვარელი ადამიანების მიმართ გურამიშვილის პოეზიაში საზოგადოებრივი ცნობიერების ამაღლების ტენდენციის სახეს იღებს [ცაიშვილი, 1990]. განსაკუთრებით ნიშანდობლივია ის პოეტური პარადოქსი, რომლის სათავე რუსთველის პოემაშია და რომელიც თავის ასახვას შემდგომშიც ჰპოვებს, გენიალური ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედებაში – იგულისხმება ამ დიდი პოეტების დამოკიდებულება მონარქებისადმი, რუსთველის შემთხვევაში ეს გამოგონილი ხელმწიფეები, როსტევანი, ფარსადანი და სარიდანი არიან, გურამიშვილის შემთხვევაში – ვახტანგ VI და ბარათაშვილის შემთხვევაში – ერეკლე II.

გურამიშვილი არ მაღავეს თავის სიყვარულს და პატივისცემას განათლებული და სამშობლოს ბედზე გადაგებული ვახტანგის

მიმართ, მის სიკვდილს „ბოძის წაქცევად“ და „სახლ-კარის თავზე ჩამონგრევად“ აღიქვამს, მაგრამ ამავე დროს მწარე სიმართლესაც არ მალავს, როცა ბაქარ უფლისწულის პირით ვახტანგზე ამბობს:

ვერა ენახე რა მაგისი ღრმად საქმე მინაწდომარე.
რაზედაც მიდგა, არ დარჩა ის საქმე წაუხდომარე!

საერთოდ, სიმართლის არ დამალვის, „მართლის თქმის“ პრინციპი „დავითიანის“ ლაიტმოტივად იქცევა.

მართალს ვიტყვი, შევიქნები ტყუილისა მოამბე რად?
ვერას უქებ საძაგელთა, უფერულთა პირ-საფერად.
მე, თუ გინდა, თავიც მომჭრან, ტანი გახდეს გასაბერად,
ვინც არა ჰგავს კახაბერსა, მე ვერ ვიტყვი კახაბერად.

სიმართლე, როგორც უზენაესი იმპერატივი და სიტყვის თავისუფლება, როგორც ინდივიდუალური თავისუფლების ერთ-ერთი უმაღლესი გამოვლენა არის დავით გურამიშვილის სულიერი მოძღვრების საფუძველი. ეს სიმართლე ხშირად მიმართულია ერთ-ერთი ყველაზე უფრო სათუთი, ყველაზე ხელშეუხებელი, ყველაზე უკრიტიკო სუბსტანციისადმი, რაც არის ქართველობა. ამ შემთხვევაში გურამიშვილის კრიტიკა ჭეშმარიტად ბიბლიურ სიმაღლეებს აღწევს, მომავალში ამ სიმაღლეზე მხოლოდ ერის მამა, ილია ჭავჭავაძე აღმოჩნდება. გურამიშვილის სიტყვებით, მისი თანამედროვე საქართველოს ისტორია ამ სიტყვებით შეიძლება აღიწეროს:

აწ დავიწყო თქმა მართლისა, მომსმენელნო შემოკრებით,
ზოგნი შინა აქ ბძანდებით, ზოგნი გარეთ, შემო კრებით.
მოვიტიროთ ჩვენ სამკვიდრო თავში ხელის შემოკრებით,
ვით დაეკარგეთ ჩვენ ქვეყანა ჩვენდა გარეშემო მტრებით.

კახელების აღმა ხნულნი ქართველებმა დაღმა ფარცხეს,
უწინდელი გათხუნილი დარჩა კაბდო, აღარ გარცხეს;
ძმამ ძმას სახრე გარდუჭირა, მტერთ კობალი თავში დასცხეს.
ორნივე ერთად შეხრინკულნი დასცეს ქვეყნად, დაანარცხეს.

უკუღმართად ხენა და ფარცხვამ ეს ნაყოფი გამოიღო:
მოგვითხარა ქართლ-კახეთი, ძირ-ფესვიან ამოიღო!
თარჯ-თომრიან ჯიღოანნი გაგეიხადა, ქმნა უჯიღო!
მხამს გიტყვებდე მეფის ბილით, ვარსამისა სავსე მჯიღო.

უკუღმართობა, უკუღმართი ხენისა და ფარცხვის ეს
ტრაგიკული სურათი ინვერსიულად ასახავს ქართული საზოგა-
დოების იმ იდეალურ სურათს, რომელშიც ძმები ერთმანეთს
ეხმარებიან და საერთო მტრის წინაშე ერთიანდებიან და ამ მტერს
ერთმანეთის საპირისპიროდ არ იყენებენ. გურამიშვილის იდეალი
არის ისეთი პლურალისტული საზოგადოება, სადაც საერთო
ღირებულება, ერთობა არსებობს, რომელიც კონსტრუქციულ
ძალას ატარებს. ამგვარი ერთობის, ურთიერთგაგებისა და
პატივისცემის არარსებობა, გაუცხოება არის, მისი აზრით,
საქართველოს ტრაგედიის საფუძველი. ამავდროს, ეს თვითგვემა
არ არის. ავტორი არ ტკება ჩვენი სისუსტის აღწერით, ამ სისუსტეს
და მანკიერებას იმიტომ იჩხრეკს, რომ მისი დაძლევა შეძლოს,

ხოლო დაძლევის გზად მას, როგორც ჭეშმარიტ დიდაქტიკოსს განათლება მიაჩნია. ამ მხრივაც და სიმართლისთვის თავდადების მხრივაც დავით გურამიშვილი ჭეშმარიტი წინაპარია როგორც მთავარი ქართველი ლიბერალისა, ილია ჭავჭავაძისა, ისე მთავარი ქართველი მითშემოქმედისა, ვაჟა-ფშაველასი, რაც ამ უკანასკნელმა პირდაპირ აღიარა კიდეც, უწოდა რა მას თავისი დიდი წინამორბედი.

თავისუფლების გზა: ბარათაშვილი

ჩემის აზრით, არც ერთი ქართველი შემოქმედის ბედი ისე არ გადაწვნია ლიბერალობისა და თავისუფლების იდეალებს, როგორც ბედი გენიალური ნიკოლოზ ბარათაშვილისა, რომლის ბრძოლა თავისუფლებისთვის დაგვირგვინდა სრულიად ნათელი ლიბერალური მესიჯით. ბუნებრივია, არც ერთი დიდი პოეტი არ რითმავს და რიტმის ქსოვილში არ აქსოვს ლიბერალურ-დემოკრატიულ დოქტრინას, ეს პოეზიის საგანი არ არის, მაგრამ მსოფლიოში იშვიათად მოიძებნება ისეთი პოეტური ხმა, რომელიც ასეთი ვნებით იბრძვის თავისუფლებისათვის, როგორც ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეტური ხმა [ინგოროყვა, 1969].

ბარათაშვილის მიხედვით, ადამიანის თავისუფალ ნებას, მის თავისუფალ არჩევანს წინ ეღობება „ხმა იდუმალი“, რომელიც მას ამა თუ იმ მოქმედებას კარნახობს და ეს იდუმალი ხმა სიკეთისა და ბოროტების მიღმა დგას (ამ ფენომენს ბარათაშვილის ეპოქიდან ათწლეულების შემდეგ ხელახლა აღმოაჩენს ფრიდრიხ ნიცშე თავის ეპოქალური მნიშვნელობის ნაშრომში „სიკეთისა და ბოროტების მიღმა“ [შდრ. ბარათაშვილი, 2006]). თავდაპირველად

ბარათაშვილი ამ შინაგან ხმას პირდაპირ „ბოროტ სულს“
უწოდებს და მისი რელატიური ბოროტება მდგომარეობს
შეუსრულებელი ნეტარების დაპირებაში, ხოლო შემდეგ,
ბარათაშვილის ხანმოკლე ცხოვრების ბოლოს იგივე სული
იდუმალი ხდება. იდუმალი სული ადამიანს ეუბნება:

ეძიე, ყმაო, შენ მხედრი შენი,
ვინძლო იპოვო შენი საშენი!

და ადამიანი ეძებს, ყმა ეძებს საკუთარ მხედრს და ვერ
პოულობს.

მაგრამ მე მხედრსა ჩემსა ვერ ვპოვებ,
და მით კაეშანს ვერღა ვიშორებ!

ეს განაპირობებს მის დაეჭვებას თვით იდუმალი ხმის
ბუნებაში. რა არის ეს ხმა: სინდისი, მფარველი ანგელოზი თუ
ეშმაკი? ასე აღმოჩნდება გზის ბოლოს ყოფილი „სული ბოროტი“
სიკეთისა და ბოროტების მიღმა და განამტკიცებს ადამიანის,
როგორც ინდივიდის არჩევანის თავისუფლებას, რომლითაც
მხოლოდ მან შეიძლება ისარგებლოს, ხოლო ამ არჩევანის
გაკეთებამდე იგი დიდი საიდუმლოა:

ნუთუ ხმა ესე არს ხმა დევნისა
შეუწყალისა სინიდისისა?
მაგრამ მე ჩემში ვერ ვპოვებ აესა,
მისს საშფოთველოს და საქენჯნაესა.

ანგელოზი ხარ, მფარველი ჩემი,
ან თუ ეშმაკი, მაცთური ჩემი?
ვინცა ხარ, მარქვი, რას მომისწავებ,
სიცოცხლეს ჩემსა რას განუმსადებ?

როს ესცნა მე შენი საიდუმლობა,
როს მხედეს ამ სოფლად ჩემი წილობა?..

თავისუფლების, ბრძოლისა და შეუპოვრობის მთავარი
ნაციონალური კრედო ბარათაშვილმა გადმოსცა „მერანის“
ტრაგიკულ სიტყვებში, რომელიც ფაქტობრივად მთავარი
მორალური ანდერძია თანამედროვე ადამიანისთვის:

ცუდად ხომ მაინც არ ჩაივლის ეს განწირულის სულის კეთება,
და გზა უვალი, შენგან თელილი, მერანო ჩემო, მაინც დარჩება;
და ჩემს შემდგომად მოძმესა ჩემსა სიძნელე გზისა გაუადვილდეს,
და შეუპოვრად მას ჰუნე თვისი შავის ბედის წინ გამოუქროლდეს!

ანუ თავისუფლებისთვის სწრაფვას აბსოლუტური
მნიშვნელობა აქვს, ის ამაო არ იქნება, თუნდაც წარუმატებლად
დასრულდეს: ამ გზაზე დამარცხება არ არსებობს, რადგან „შავის
ბედის“ წინაშე წინა კაცი უკანას ხიდია. გზა მაინც დარჩება, ეს
უსასრულობა, ეს ღრმა და სნეული პესიმისზმით ნასაზრდოები
სრულიად ჯანსაღი ოპტიმიზმი არის იმ დაუცხრომელი ბრძოლის
ფორმულა („ადამიანს მისჯილი აქვს, იყოს თავისუფალი“),
რომელიც არასდროს კარგავს აზრს. თვისუფლება ნიშნავს
მოქმედებას, წინსვლას და დამარცხებით გამარჯვების დაბადებას.

საზოგადოება, რომლის თუნდაც ერთ წევრს „წამოცდება“ ეს სიტყვები, განწირულია ლიბერალური და დემოკრატიული იყოს, მას ეს მისჯილი აქვს.

საყოველთაოდ ცნობილია ის „სამი ვეშაპი“, რომელთა ზურგზეც დგას ლიბერალიზმი: სიცოცხლე, თავისუფლება, საკუთრება. სიცოცხლე მხოლოდ შენია, იგი არავის არ ეკუთვნის. თავისუფლებაც შენია და მისი დასაკუთრება არ შეიძლება. საკუთრებას ეფუძნება თავისუფლება, რომელიც შინაარსს ანიჭებს სიცოცხლეს. ეს სწორედ ბარათაშვილისთვის დისკურსია. გავიხსენოთ, რამკაცრად მოჰკითხა მან მეფეს, რომელმაც თავისი სამწყსოს თავისუფლების შეზღუდვა დააპირა:

მადლობა, ღმერთო, შენსა განგებას!
ერთს კაცს მომადლებ ყოველთა უფლებას,
და მისს ერთს სიტყვას მონებენ ერნი,
განურჩეველად სულელნი, ბრძენნი,
და იგი მათს ბედს ისე განაგებს,
ვითა ამღერდეს იგი კამათლებს!
მაგრამ შენ, მეფე, ვინ მოგცა ნება
სხვას განუბოძო შენთ ყმათ ცხოვრება,
მისდევდე შენსა გულისკვეთებას
და უთრგუნვიდე თავისუფლებას?
შენ ერმან მოგცა პირველ ღირსება,
რათა დაუცვა ყოფა-ცხოვრება,
და რად ივიწყებ, რომე მარადის
ერსა ეკუთვნის გულისთქმა მეფის!

„შენ, მეფე, ვინ მოგცა ნება სხვას განუბოძო შენთ ყმათ ცხოვრება?“ არავის (არც მეფეს), არასოდეს (არც საომარ მდგომარეობაში) არა აქვს შენი სიცოცხლის, თავისუფლებისა და ქონების შეზღუდვის ნება. სიცოცხლე შენია, შენი ნებით შენ შეგიძლია სამშობლოს შესწირო, შეგიძლია – სხვა რამეს და შეგიძლია არაფერსაც არ შესწირო, ეს შენი თავისუფალი არჩევანია, იგი მთლიანად შენს ხელთაა. „ბედი ქართლისა“ საერთოდ ჰიშნია თავისუფლებისა, აქ ხომ ნათქვამია, რა ელის ადამიანს, თუკი იგი ამ სიქველეს დაკარგავს:

უწინამც დღე კი დამელევა მე!
უცხოობაში რაა სიამე,
სადაცა ვერ ვის იკარებს სული
და არს უთვისო, დაობლებული?
რა ხელ-ჰყრის პატივს ნაზი ბულბული,
გაღიაშია დატყეეებული?
და ველად იგი, ამხანაგთ შორის,
ჭირსაც, ვით ღხინსა, ერთგვარ დამღერის!
ესრეთ რას არგებს კაცსაც დიდება,
თუ მოაკლდება თავისუფლება?
თავის მამულში მას გაჭირება
სხვადასხვა რიგად ენუგეშება:
მუნ სულსა სული თვისად მიაჩნის
და გულსა გულის პასუხი ესმის!

შუა საუკუნეების მისტიკურ ტექსტში, რომელსაც შეცდომით იოანე ზოსიმეს მიაწერენ, ნათქვამია, რომ ყოველი საიდუმლო

ამა [ქართულ] ენასა შინა არს დამარხული. ამ ნათქვამის ინტერპრეტირება მრავალნაირად შეიძლება, მაგრამ თუკი ვინმე ლიბერალიზმის თვალსაზრისით გადახედავს გენიალური ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზიას, აღმოაჩენს, რომ სიცოცხლისა და თავისუფლების ყოველი საიდუმლო სწორედ აქ არის დამარხული.

ლიბერალიზმის ახალი ტალღა: ილია ჭავჭავაძე

ამ იდეებით იყო ნასაზრდოები ქართული საზოგადოება, როდესაც მას ილია ჭავჭავაძე, „ის ლიბერალი“ მოეწვინა. თავისუფლებისთვის ბრძოლა ილია ჭავჭავაძემ ფართო ფრონტით გაშალა – ეს ერთდროულად იყო ქართული მანიკერების მხილება, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლისაკენ მოწოდება, შრომის გათავისუფლებისკენ მოწოდება, კერძო საკუთრების იდეოლოგიის დამკვიდრება, ბანკის გახსნა, ზრუნვა განათლებაზე, უნივერსიტეტის დაარსებაზე, ქართულ ცნობიერებაში ევროპის შემოშვებაზე, გეოგრაფიული და პოლიტიკური თვალსაწიერის გაფართოებაზე. ილიამ შემოქმედებითა და მოღვაწეობით, ფაქტობრივად, მოამზადა ქართული საზოგადოება ლიბერალური დემოკრატიისთვის. ილია ჭავჭავაძე არასოდეს ყოფილა მჭერეტელი: იგი მუდმივად მოქმედების კაცი იყო, იმ საქმეთა უბრალო ჩამონათვალი, რომელიც ილიამ განახორციელა, აქტიური კაცების რამდენიმე თაობას ეყოფოდა. შეგვიძლია დავასახელოთ მხოლოდ რამდენიმე:

1. ილია ჭავჭავაძემ ახალ სიმაღლეზე აიყვანა ნაციონალური კრიტიკა, მან იპოვა ქართული ეთნიკური, ისტორიული და საზოგადოებრივი მანკიერების ყველაზე ღრმა და მანამდე ხელშეუხებელი დონეები და ისე მძლავრად შეეხო მათ, რომ იმავწამს გამოიწვია საშინელი რეაქცია: „კაცია ადამიანის?!“ შემდეგ რამდენიმე თავადმამისი მოკვლა განიზრახა, „ბედნიერი ერის“ შემდეგ პოტენციური მკვლელების რიცხვი გაიზარდა და ქართული მარქსიზმის დაუნდობელი კრიტიკის შემდეგ ილიას მკვლელებმა, ბოლშევიკებმა და მენშევიკებმა, ერთმანეთი, როგორც იქნა, იპოვეს და საზოგადოების გარკვეული წრის ფარული და ჩუმი თანხმობით მისი ფიზიკური განადგურება მოახერხეს. მაინც რა იყო ყველაზე მწარე (და ამავე დროს, ყველაზე ლიბერალური) ილიასეული კრიტიკიდან? განვიხილოთ მისი „ბედნიერი ერი“, ეს სრულიად უნიკალური ნაწარმოები არა მხოლოდ ქართული ლიტერატურისა, არამედ ზოგადად, ქართული კულტურისა და ცნობიერებისა იმსახურებს, რომ სრულად იქნას მოტანილი.

ჩვენისთანა ბედნიერი
განა არის სადმე ერი?
მძიმე ყალბით,
ლამაზ ფალბით
მორთული და მშვენიერი;
უწყინარი,
უჩივარი,
ქედდრეკილი, მადლიერი;

უშფოთველი,
ქვემპრომელი,
რიგიანი, წესიერი;
ყოვლად მთმენი,
ვით ჯორ-ცხენი,
ნახედნი და ღონიერი.

ჩენისთანა ბედნიერი
განა არის სადმე ერი?!

ყველა უნჯი,
ყველა მუნჯი,
გულწილი და ღმობიერი;
თვალაბმული,
თავაკრული,
პირს ღაგამი ზომიერი;

ყველა ყრუი,
ყველა ცრუი,
ჭკადაძდარი, გულხმიერი;
მცირე, დიდი -
ყველა ფლიდი,
ცუდლუტი და მანკიერი.

ჩენისთანა ბედნიერი
განა არის სადმე ერი?!

მტვერწაყრილი,
თავდახრილი,

ყოვლად უქმი, უდიერი;
უზღუდონი,
გზამრუდონი,
არგამტანი და ცბიერი;
მტრის არმცნობი,
მოყვრის მგმობი,
გარეთ მხდალი, შინ ძლიერი;
არრის მქონე,
არრის მცოდნე,
უზრუნველი და მშვიერი.

ჩვენისთანა ბედნიერი
კიდევ არის სადმე ერი?

რა თქმა უნდა, მხოლოდ ილია ჭავჭავაძე უნდა იყო, შენს ერზე ამის დაწერა რომ გაბედო. პასუხი უახლოეს დროში – სიკედილია, მაგრამ, ამავე დროს, პასუხი უახლოეს მომავალში – უკედავებაა. საშინელი მხატვრული და პუბლიცისტური ძალის გამოვლინება, ეს ლექსი, ამავე დროს ეს არის ლიბერალიზმის ნაციონალური კონცეფციის დოკუმენტი, დაწერილი, ასე ვთქვათ „საპირისპიროდან“, *a contrario*. საზოგადოება, ილიას წარმოდგენით, ზუსტად იმის საწინააღმდეგო უნდა იყოს, რაც აქ არის აღწერილი. ჯერ ერთი, საზოგადოება არ უნდა იყოს ბედნიერი მხოლოდ იმით, რომ არსებობს (დღევანდელი ბრძნული გამონათქვამებიდან „მე ქართველი ვარ, მაშასადამე ევროპელი ვარ“, რომელიც ქართულ ევროპელობაზე ლიბერალურ ოცნებას ეხმაურება). სინამდვილეში ფრაზა, „მე ამაყი ვარ, რადგან

ქართული ვარ“ წარმატებით შეიძლება შეიცვალოს ფრაზით „მე ამაყი ვარ, რადგან პარასკევს დავიბადე“. შემდეგ: არ შეიძლება მთელი ერი ყურადღებას აქცევდეს მხოლოდ გარეგნობას და ასე იღვწოდეს ჩაცმულობაზე; შემდეგ: არ შეიძლება საზოგადოება იყოს უჩივარი, მორჩილი, ქედმოდრეკილი, მადლიერი, ჯორცხენივით გახედნილი და ყველაფრის ამტანი (მოთმინება არ არის სიქველე, ილია ჭავჭავაძე პროტესტის, მოძრაობის კაცი იყო); შემდეგ: არ შეიძლება იყო უნჯი, მუნჯი, ლმობიერი, ვერ ხედავდე, ვერ ბედავდე ლაპარაკს, მუდმივად ტყუოდე და ცუდლუტობდე. სიტყვის თავისუფლების დეკლარირება საკმარისი არ არის, საჭიროა სიტყვის თავისუფლების გამოყენება. შემდეგ: მთავარი ქართული ნაკლი, რომელზეც უცხო მ რომ მიგვითითოს, ერთ მუშტად შევიკვრებით და სათანადო პასუხს გავცემთ, მაგრამ საკუთარ თავთან და ილიასთან მარტოდ დარჩენილები უძლურნი ვართ; არა მგონია ვინმეს უფრო ზუსტად გამოეხატოს ჩვენი ეს მთავარი მანკიერება, რომლის დაძლევას დრო და გულმოდგინება სჭირდება, რადგან, როგორც სხვა გენიოსმა აღნიშნა, იგი „არ იყიდება ფულადა“, ესაა ილიასეული დაუნდობელი შეფასება ქართველობისა „გარეთ მხდალი, შინ ძლიერი“. ეს არის უზუსტესი შეფასება იმ საზოგადოებისა, რომელსაც არანაირი ქონება არ გააჩნია, არაფერი არ იცის, მშვიდია და მაინც უზრუნველი და ბედნიერია (ქართული უმიზესო ოპტიმიზმის კრიტიკა).

2. A contrario, „საპირისპიროდ“ არის ნაჩვენები ადამიანის იდეალი „კაცია ადამიანში?!“ ქართული პროზა ასეთ ნაწარმოებს არ იცნობდა მანამდე და არ იცნობს მას შემდეგ. იგი

ჩვენს ლიტერატურაში სრულიად განცალკევებულად დგას და კრიტიკოსთა მიერ დადგენილ ჩარჩოებში (მაგალითად, „კრიტიკული რეალიზმი“) ეპრაფრით ვერ ეტევა, ისევე როგორც ვერ ეტევა დროით ჩარჩოებში, პატარა ბაეშვიც კი მიხედება, რომ ლუარსაბი და დარეჯანი მეცხრამეტე საუკუნის ჩარჩოებში ვერ ეტევიან, ისინი იყვნენ და არიან, ყველა საუკუნეში და ყველა სოციალურ გარემოში. ჭოლა ლომთათიძემ აღნიშნა, პატარა ლუარსაბი ყველა ქართველშიაო და მხოლოდ ერთი უზუსტობა დაუშვა: მე ვგულისხმობ სიტყვა „პატარას“. ბოლოს დაბოლოს ვინ არის ლუარსაბ თათქარიძე და ღირდა თუ არა მის გამო ილიას მკვლელობაზე ფიქრი? საბჭოთა ფილოლოგია თვლიდა, რომ ლუარსაბი წარმავალი კლასის, თავადაზნაურობის ნიმუშია და, საერთოდ, აქ საქმე გვაქვსო კლასობრივ კრიტიკასთან, თითქოს ილია ჭავჭავაძე თავადი არ ყოფილიყო და მარქსიზმთან დაუნდობელ პოლემიკაში არ ყოფილიყო „შემჩნეული“. დაეუშვათ, ასეც ყოფილიყო, მაგრამ ლამაზისეული?! ილიას განმარტება, რომ თავად თათქარიძის სახლ—კარი იმიტომაა დაქცეული, რომ პატრონი ქართველიაო, აშკარად მიუთითებს იმათ შეცდომაზე, ვისაც მისი თემის კლასობრივი „დაეწროება“ გადაუწყვეტია, გავიხსენოთ, რომ თავის დროზე სწორედ კახელი თავადები აღშფოთდნენ, მათ ვერც კი დაინახეს, რომ თავადობა და, მით უმეტეს, კახელობა თათქარიძისა არაფერ შუაშია, ნაწარმოები განზოგადების სხვა დონეზეა დაწერილი, დაეუკვირდეთ: „ეზო ამ ციხე-დარბაზისა, სიგრძეზედ თუ სიგანეზედ, კარგა ფართოდ იყო გაზიდული. იმას ერტყა გარშემო ძველი ტყრუშული ღობე, რომელიც ზოგიერთგან გადაქცეული იყო და ეხლანდელს

პატრონს არც კი მოსვლია ფიქრად, რომ გაეკეთებინა. ეტყობა, რომ ქართველია!..“ ეტყობა, რომ ქართველია! სახლ-კაჭი, კარმიდამო, ფანჯრები და მისი „სამკაულები“ – ყველაფერი მეტყველებს, რომ პატრონი ქართველია, მისთვის ყველაფერი უმნიშვნელოა, მას თვალი და ყური არ აღადრდებს, მას სხვა ღმერთი ჰყავს, სახელად მუცელი. და მისი მთავარი მტერია განათლება. ილიასეული სატირა განსაკუთრებულ სიმაღლეს აღწევს განათლების საკითხებზე საუბრისას. აი, პასაჟი „კაცია ადამიანიდან?“ რომელიც სწორედ ამ მოვლენას ასახავს:

„– დრო გამოიცვალა, – იტყოდა ხოლმე აღმოჩენებით ღუარსაბი, – დრო გამოიცვალა. რაც ეს რაღაც ეშმაკური სკოლები შემოიღეს, ბატონო, ქართველ კაცის ხეირი მაშინ წავიდა. ფერი კი აღარ შერჩათ ჩვენს შვილებსა და!.. ჭამით ისინი ვერა სჭამენ, სმით ისინი ველარა სმენ, რა კაცები არიან?! წიგნი იციან? მე თუ წიგნი არ ვიცი, კაცი აღარ ვარ, ქუდი არა მხურავს, განა! ხორცი მე არ მაკლია და ფერი. წიგნი რა ვაჟკაცის ხელობაა, – ეგ ხომ ქალის საქმეა. ვენაცვალე უწინდელ დროს! ყველაფერი მაშინ თავის დონეზედ იყო მოყვანილი, ყველა თავის ქერქში იყო. ვენაცვალე!.. კაი ცხენი, კაი თოფი, მარჯვე მკლავი და კაცი იყავ პატიოსანი.“

ასეთი გულწრფელი სიძულვილი წიგნისა და ცოდნის მიმართ, გენდერული როლების ეს გულუბრყვილო განაწილება (წიგნი და ცოდნა ქალებს და ვაჟკაცობა „კაცური კაცობა“ კაცებს) მეც ხრამეტე საუკუნის და, მით უმეტეს, კლასობრივი კუთვნილებისა არ არის. დღევანდელ საქართველოშიც ტრაბახობენ, ინგლისური და კომპიუტერი თუ არ ვიცი, კაცი არ ვარო?! ილია დარწმუნებულია, რომ მანკიერების მთავარი მტერი

სწორედ განათლებაა, ამიტომ იბრძოლა ქართული უნივერსიტეტისთვის და როცა მისმა მლიქვნელმა თანამედროვეებმა იმპერატორს თბილისში უნივერსიტეტის გახსნის ნაცვლად სამხედრო სასწავლებლის გახსნა სთხოვეს, რომ რუსეთის არმია თბილისში აღზრდილი ქართული კადრებით გაეძლიერებინათ, ილიამ დაწერა თავისი დაუნდობელი „გამოცანები“, რომელშიც არცერთი პატივცემული გვამი არ დატოვა სათანადო ყურადღების გარეშე.

3. ილიას „აჩრდილი“ შეიცავს შრომის გათავისუფლების პროგრამას. როგორც რუსთველისთვის ნესტანი იყო ტყვეობაში, ილიასთვის შრომა არის ტყვე, რომლის განთავისუფლება არის განათლებული საუკუნის მთავარი ამოცანა:

შრომა, აწ ქვეყნად ტყვედა პყრობილი,
მძარცველობის ქვეშ ჩაგრულ-ვნებულა,
ხოლო რღვეულა მისი ბორკილი
და დასამსხვერველად გამსადებული.

შრომისა ახსნა — ეგ არის ტვირთი
ძლევამოსილის ამ საუკუნის,
კაცთა ღელვისა დიადი ზვირთი
მაგ ახსნისათვის მედგრადა იბრძვის.

ველარ განუძლებს ქვეყანა ძველი
განახლებისა გრიგალის ქროლვას,
ველარ განუძლებს ქვეყნის მძარცველი
ჭეშმარიტებით აღძრულსა ბრძოლას, —

და დაიმსხვრევა იგი ბორკილი
შემფერხებელი კაცთა ცხოვრების,
და ახალს ნერგ ზედ ახლად შობილი
ესე ქვეყანა კელაჲ აღყავდების.

ეს არის გრანდიოზული სურათი თავისუფალი შრომისა;
მანამდე არასოდეს ქართულ კულტურაში შრომაზე არავის
ულაპარაკია, რადგან შრომა, განათლებისა არ იყოს, მხოლოდ
აუცილებელ ბოროტებად განიხილებოდა და მასზე ლაპარაკი,
ასე ეთქვათ, „უხერხულიც კი იყო“.

4. ცნობილია ილიასეული „საერთო ნიადაგის“ თეორია,
რომელიც ქართველ მარქსისტებთან დაპირისპირებაში
მარქსისეული კლასთა ბრძოლის თეორიის საწინააღმდეგოდ
ჩამოყალიბდა. ილიას იდეოლოგიაში ყველაფერზე, მათ შორის
კლასებსა და საზოგადოებაზე მაღლაც კი დგება ადამიანი,
რომელიც მისთვის გადაშლილი წიგნია, რომლის „წაკითხვის“
უნარი სხვა ადამიანებს უნდაჰქონდეთ:

„არც უწიგნობა ვარგა და არც მარტო წიგნებიდამ გამოხედ-
ვა. უწიგნოდ თვალთახედვის ისარი მოკლეა და მარტო წიგნითაც
საკმარისად გრძელი არ არის. უკადრისობად მიგვანინია ჭკუა უწიგნო
ტყაპუჭ-ქვეშაც ვიგულოთ. ჩვენ ვთაკილობთ და არა გეჯერა, რომ
ყველა გონიერი კაცი იგივე წიგნია. ყველა გონიერი კაცი, თუნდა
უწიგნოც, ზოგჯერ მწიგნობარისათვისაც კი ოსტატია. ეს ტყუილი
თაკილი...“

„იცო, რა იყო გიორგი!.. გიორგი მთელი წიგნი იყო, ხიდ-გაღმა დაწერილი. გიორგი წიგნია-მეთქი, მთელი წიგნი ცხოვრებისა, სულ სხვა ასოებით დაბეჭდილი. წინ გადაგვეშალა ეს წიგნი და ვერ წავეკითხეთ. რას არა ვკითხულობთ მე და შენ და ათასი ჩვენისთანა. მწიგნობრობით დღეს ვის არ მოაქვს თავი და მაგის ანბანი კი თურმე არა გვცოდნია. გიორგი ცოცხალი ხატია ღირსებისა „თვით უკვდავება მშვენიერსა სულში მდგომარესო“, ნათქვამია, და რამდენჯერ გვითქვამს მე და შენ, – რა კარგად და მართლად არის ნათქვამიო. წიგნში ეს დანახული გვაქვს, ენაზედაც ხომ გვაკერია და გვაკერია. ცხოვრებამ კი რომ ამისი ცოცხალი ხატი წინ დაგვიყენა, ვერ ვიცანით: თვალით ნახული ვერ დავინახეთ. არ შეირთავდი!.. ვის? „მშვენიერს სულსა“. არ გიყვარდა, ეინ? „თაყვანსაცემელი ღირსება“. არ გიყვარდა ის, ვისაც „ცის სხივით აცისკროვნებს მშვენიერება სულისა“

ეს მეტაფორა: ადამიანი – წიგნი შეიცავს უღრმეს აზრს. ადამიანი მისი შინაარსის (ეს სიტყვაც, „შინაარსიც“ ილიას შექმნილია) გარეშე არაფერია, ადამიანს გაგება, წაკითხვა სჭირდება, იგი არასოდეს არ არის უცხო, როგორც წიგნი არასოდეს არ არის უცხო, იგი შეიძლება გაითავისო.

ილია ჭავჭავაძე იყო პირველი ქართველი ჭეშმარიტი ლიბერალი, რომელმაც ადამიანი და მისი სამი ძირითადი ლიბერალური ღირებულება: სიცოცხლე, თავისუფლება და საკუთრება კლასებსა და წოდებებზე მაღლა დააყენა და თავისი სიცოცხლითა და სიკედილით, ფაქტობრივად, განსაზღვრა საქართველოს მომავალი.

ლიბერალიზმი როგორც მითოსი: ვაჟა ფშაველა

ვაჟა ფშაველა ისე წერს, თითქოს ხანგრძლივი ლიტერატურული პროცესის ბოლოში კი არა, ამ პროცესის თავში იყოს. ძველი ქართული ლიტერატურა ქართული დამწერლობის შექმნის შემდეგ მზა ფორმებით შემოვიდა უკვე არსებული მსოფლიო ლიტერატურიდან, ბერძნული იქნებოდა ეს თუ სირიული (პაგიოგრაფია, ცხოვრების აღწერა, ისტორიოგრაფია). უახლესი ქართული ლიტერატურა ვაჟასთან ხელახლა იბადება ბუნებრივი გზით: მითოსიდან. როგორც თავის დროზე ჰომეროსი დაიბადა ტროას ციკლის მითებიდან, ისე მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს ვაჟა ფშაველას პოემები დაიბადა ქართული მთის მითოსიდან; მსგავსება უფრო შორს მიდის: ორივე ავტორი ქმნის მშობლიური ენის საკუთარ ვარიანტს, რომელსაც ძველი ბერძნულის „ჰომეროსის დიალექტად“ და „ვაჟას ენად“ მოიხსენიებენ; მაგრამ არის პრინციპული განსხვავება ვაჟასა და ჰომეროსს შორის: ვაჟა იცნობს წინარე ქართულ და მსოფლიო ლიტერატურას, აღიარებს საკუთარ წინაპრებს, „მგოსანს საქართველოსი“; რუსთაველს, თავის „დიდ წინამორბედს“ და „უძვირფასეს პაპას“ დაეით გურამიშვილს, იცნობს პატრიოტიზმისა და კოსმოპოლიტიზმის პრობლემას, ღრმად ერკვევა თანამედროვე საზოგადოებრივ და ფილოსოფიურ ლიტერატურაში – ვაჟა-ფშაველა განათლებული ჰომეროსია, მისი მითოსური შემოქმედება ახალი ლიბერალიზმით არის ნასაზრდოები.

როგორც ლიბერალიზმისთვის მთავარი ამოსავალი წერტილია ინდივიდუუმი, მისი თავისუფლება, მისი უფლებები და მოვალეობები, ასევე ვაჟა-ფშაველასთვის მთავარი

საფიქრალია პიროვნება, მისი მითოსის ცენტრში სწორედ ის დგას და არა მითოლოგიისთვის ტრადიციული მსოფლიო ხე. პიროვნება არის პასუხი ვაჟას ყველა მხატვრულ თუ საზოგადოებრივ საკითხზე. არასოდეს ბარათაშვილის შემდეგ ქართული კულტურა ისე არ მიახლოებია პიროვნული თავისუფლების იდეალს, როგორც ეს ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებაში მოხდა. და ამ თვალსაზრისით, არ არსებობს უფრო მნიშვნელოვანი ტექსტი, ვიდრე ვაჟას „აღუდა ქეთელაური“.

ტრადიციულად ითვლება, რომ ვაჟა-ფშაველამ დახატა კონფლიქტი თემსა და პიროვნებას შორის, რომელშიც თემმა ფიზიკურად იმპლავრა, მაგრამ მორალური გამარჯვება აღუდას დარჩა. სამწუხაროდ, როგორც ბევრ სხვა შემთხვევაში, გენიოსის ნააზრევი აქ დავიწროებულია ინდივიდუალური კოფნლიქტის დონემდე, რომელშიც არსებობენ გამარჯვებულები და დამარცხებულები. ეს ინტერპრეტაცია მხოლოდ იმის საშუალებას აძლევს მოქალაქეებს, რომ დაივიწყონ ვაჟა-ფშაველა და მშვიდად იძინონ. სინამდვილეში აქ ყველაფერი უპირისპირდება ერთმანეთს და არავინ არ არის მტყუანი, ყველა მართალია. ვაჟა-ფშაველამ წარმოადგინა მრავლობითი ჭეშმარიტების, მორალური პლურალიზმის გენიალური მაგალითი, რომელსაც დავიწყება კი არა, მუდმივი დაწყება სჭირდება, როგორც ნებისმიერ ჭეშმარიტ მითოსს. და მართლაც, ანტიკურ მითოლოგიაში ვინ არის მართალი, ზევსი თუ აფროდიტე, აქილევსი თუ ჰექტორი? საკითხში ოდნავ ჩახედული ნებისმიერი სტუდენტი გიპასუხებთ, რომ ამ კრიტერიუმით არ დავერ იზომება ზევსობა, აფროდიტეობა, აქილევსობა და ჰექტორობა. რატომ არის ჰომეროსი „ობიექტური“, რატომ არ გულშემატკივრობს უფრო მეტად საკუთარ თანა-

მოძმეებს, ბერძნებს, რატომ შესტკივა გული ტროელ ჰექტორსა და პრიამოსზე? როგორც ჰამლეტმა იკითხა, „ვინ არის მისთვის ჰექუბა? რატომ ტირის?!“

ვაჟა-ფშაველაც, ჰომეროსის მსგავსად „ობიექტურია“. როდესაც „აღუდა ქეთელაურის“ ფინალში აღუდას დედა და ცოლი მათ გამძევებულ თემს წყევლიან, აღუდა ქეთელაური ამ სიტყვებით აწყვეტინებს მათ:

– დიაცნო, ნუ ხართ ყბედადა,
მოდით, მამყევით, ვიდინოთ,
ღმერთმ ეს გვარგუნა ბედადა,
ჯვარს არ აწყინოთ, თქმს ნუ სწყევთ,
ნუ გადიქცევით ცეტადა!

ერთხელ გალაკტიონმა თქვა: „ვინაც გაიგებს ჩუქურთმას ქართულს, ის პოეზიას ჩემსას გაიგებსო“. მე მეჩვენება, რომ ეს არა მხოლოდ კულტურის ჰომოგენობისა და პარმონიულობის სიმფონიაა, არამედ იმის აღიარებაც, რომ გაგება პროცესია, ჯერ რაღაც სხვა უნდა გაიგო, რომ პოეზიის არსს ჩაწვდე. სწორედ ჩვენს შემთხვევას არის მისადაგებული, ვინაც აღუდას ფინალურ სიტყვებს გაიგებს, ის ვაჟს პოეზიასაც გაიგებს და ვინც ვაჟს პოეზიას გაიგებს, იგი იმასაც მიხვდება, რომ ქართული საზოგადოებრივი აზრი მზადაა მრავალი ჭეშმარიტების ურთულესი პარადიგმაც გაიგოს. მაშ ასე, თემიც მართალია და აღუდაც მართალია. უბრალოდ, ჩვენს მეტ სიმპათიას აღუდა ქეთელაური იწვევს, ისევე როგორც საყოველთაო სიმპათიას იწვევს ანტიგონე და არა კრეონი, რომელსაც ისეთი მძლავრი

ადვოკატიც კი ვერ შეეღიწა, როგორიცაა ბუნებრივია, ვაჟას სიმპათიაც აღუდას მხარესაა, ამიტომ დაარქვა თავის პოემას „აღუდა ქეთელაური“ და არა „აღუდა და თემი“ ან რამე ამის მსგავსი. და მაინც, თვით აღუდა ქეთელაური აღიარებს, რომ თემის წყველა არ შეიძლება, რომ გაძევებამ ისინი მისთვის საძულველი ვერ გახადა, ამ გაგებაში, ამ არგააგებაში, ამ ბოტორების მსახერალი ხელით წარუშლელ სიყვარულში არის მისი მორალური გამარჯვება. ამას შესანიშნავად ეხმიანება ვაჟა-ფშაველას ერთ-ერთი გენიალური მთარგმნელის, ბორის პასტერნაკის სიტყვები, რომელიც, შესაძლოა, სხვებთან ერთად, სწორედ ვაჟას ამ პერსონაჟით იყოს შთაგონებული.

**Со мною люди без имен,
Деревья, дети, домоседы.
Я ими всеми побежден,
И только в том моя победа.**

სხვათა შორის, იმ წრეში, რომელშიც ბუნებრივად ტრიალებდა ბორის პასტერნაკი ხშირად ამბობდნენ, რომ ვაჟა-ფშაველას აღუდა ქეთელაური „პირველი დისიდენტი“ იყო.

აღუდა ქეთელაური ტრანსფორმაციის პოემაა. მითოლოგიას საერთოდ უყვარს ტრანსფორმაციები, ცხოველი ადამიანად ქცევა, პირიქით, მაქციობა, ნიღბები, განმეორებები. აღუდას ტრანსფორმაცია ჩვენს თვალწინ ხდება: თემის გამორჩეული წევრიდან, რომელიც არის primus inter pares ანუ პირველი თანასწორთა შორის, აღუდა ქეთელაური ხდება ახალი მარგინალი, განდგომილი, რომელიც საკუთარ თავსაც

უპირისპირდება და მთელს თემსაც. იყო დრო, როდესაც ალუდა
თემისეული გაგების „კაი ყმის“ ფორმულაში სრულად ეტეოდა.
აი მისი პორტრეტი პოემის დასაწყისში:

ალუდა ქეთელაური
კაცია დავლათიანი,
საფიხენოს თავში დაჯდების,
სიტყვა მაუდის გზიანი;
ბეერს ქისტს მააჭრა მარჯვენა,-
სცადა ფრანგული ფხიანი.
ცუდას რად უნდა მტერობა,
კარგია მუდამ მტრიანი!

ალუდა შატილში გამოჩენილი ვაჟკაცია, გმირია, მრავალი
ქისტის მაჯვენის მომჭრელია, თემის საამაყო შვილია. სწორედ
ამიტომ, როგორც წესი და რიგია, როდესაც ქისტებმა ცხენები
წაასხეს, მათ შორის ალუდას ფთიანიც, იგი მტერს დაედევნა:

ქისტებს წაუსხამ ცხენები,
ალუდაისიც ფთიანი.
გუმან აქვ, გადაავლიონ
არხოტის თავი მთიანი,
გადაბერტყინონ ნალითა
ქუჩი მთებისა ცერიანი.
ეს რო ალუდამ გაიგო,
თოფს დაუპირა ტალიო;
აისხა იარაღები,
გააფხავიდის ხმალიო;

გაუშინჯიდის ვადანი,
ხმაღს არ მაუტყდეს ტარიო.
ცისკრის ხანია, მტერს მისდევს
კლდის შავარდენი ჩქარიო.

ძალიან დინამიკური სურათია, რომელშიც კარგად ჩანს ალუდა ქეთელაური ფერისცვალებამდე. იგი გამოცდილი მეომარია, იარაღი კარგად გასინჯა სავარაუდო ბრძოლის წინ და თავდაჯერებულად დაედევნა ქურდებს: იცის, რომ დაეწევა, იცის, რომ სიცოცხლეს გამოასალმებს და მარჯვენას მოაჭრის. ალუდა ქეთელაური იდეალური გმირია. მან არ იცის დაყოვნება, მას არ გააჩნია ეჭვი, მისი მოქმედება არის ზუსტი და იოლად პროგნოზირებადი სწორედ იმიტომ, რომ იგი გმირია და გმირობის კოდექსის მიხედვით უშეცდომოდ მოქმედებს, ასე ეთქვამთ, „კაი ყმობის“ ავტოპილოტის რეჟიმში.

ძველი ალუდა ქეთელაური მთავრდება მაშინ, როდესაც მეტოქე მუცალის, ქურდისა და მძარცველის მოქმედებაში ისეთი ელემენტი გაჩნდება, რომელიც არ ეწერება ტრადიციული ბრძოლის, სიკედილისა და სიცოცხლის კონტექსტში: მუცალმა თავის მკვლელს თავისი თოფი აჩუქა, რომ „ხელს არ ჩავარდეს სხვისასა“ და ეს იყო მისი უკანასკნელი სიტყვები ამქვეყნად. მუცალის მოულოდნელმა მოქმედებამ ალუდა მორალური „ავტოპილოტის“ მდგომარეობიდან გამოიყვანა და დასახა ახალუცნობიანი განტოლება, რომლის ამოხსნის გზა ალუდას გმირულ ტრადიციაში არ არსებობს. ეს ორმაგი მკვლელობა იყო: ალუდამ მოკლა მუცალი, მაგრამ მუცალმაც მოკლა ალუდა, ყოველ შემთხვევაში, ის ალუდა ქეთელაური, რომელსაც თემი

თავის გმირად აღიარებდა. თოფის ჩუქება ანუ მარადიული და შეუსრულებელი „გიყვარდეს მტერი შენი“ გადამდები აღმოჩნდა და ალუდამ შეიყვარა მუცალი, ქალივით დაიტირა. და მასში პირველად გაჩნდა სკეფსისი. ის, რაც აქ და ახლა ხდებოდა, არ იყო აღწერილი მის მორალურ სახელმძღვანელოში, მისი საგანმანათლებლო კურიკულუმი ამ შემთხვევას არ იცნობდა, მას ვერ ვარაუდობდა და ადეკვატურ პასუხს ვერ უძებნიდა. ის, რაც ადრე შესაძლოა, ესთეტიკური სახის ინფორმაცია ყოფილიყო (მტრებიც ადამიანები არიან, მათ შორისაც მოიძებნებიან ვაჟკაცები, „ჩვენ ვამბობთ, კაცნი ჩვენა ვართ, მარტო ჩვენ გეზრდიან დედანი“) ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ახალშობილი ალუდას ცნობიერებაში სემანტიკური ინფორმაციის დატვირთვას იძენს: მუცალის მოქმედებამ აღძრა იდეოლოგიური, მსოფლმხედველობრივი სკეფსისი, რომელმაც, როგორც სემანტიკურმა ინფორმაციამ, გამოიწვია ახალი ალუდას ახალი ნაბიჯი, მოქმედება: ქეთელაურმა მოკლულ მტერს მარჯვენა არ მოსჭრა.

და დაიწყო კონფლიქტი ახალ ალუდასა და ძველ ალუდას ანუ თემს შორის, რომელიც ალუდა ქეთელაურმა ხაზგასმით გაამწვავა, როდესაც ხევისბერის რელიგიურ ფუნქციაში შეიჭრა, საკლავი თვითონ დაკლა და ქრისტიანმა კაცმა „ურჯულოს“, „მონათლავ გმირს“ შესწირა. სხვათა შორის, ალუდა ქეთელაურმა „რუსთველის პარადოქსს“ მიმართა, როდესაც უშუალო უფროსს (როგორც ავთანდილმა როსტევეან მეფეს) არ დაემორჩილა და პირდაპირ უზენაესის ავტორიტეტი მოიშველია – ალუდა ქეთელაურმაც უმაღლესი ღვთაებები, ღვთისშვილები დაიმოწმა:

ჩვენ ვიტყვით, კაცნი ჩვენა ვართ,
მარტოთ ჩვენ გეზდიან დედანი;
ჩვენა ვსცხონდებით, ურჯულოთ
კუპრში მიელის ქშენანი.
ამის თქმით ეწარა-მარაობთ,
ლთიშვილთ უკეთეს იციან.
ყველანი მართალს ამბობენ
განა, ეინაცა ჰფიცვიან?!

პასუხი მყისიერი და დაუნდობელი იყო: მოკვეთა.
უცხოსადმი სიყვარული უპატიებელი ცოდვაა, მტერი მტერია,
მოყვარე მოყვარეა, „გიყვარდეს მტერი შენი“ სიტყვებია, რომლის
გაგება ქრისტიანებსაც უჭირთ. ალუდა ქეთელაური არის გზა,
რომელიც გადის ტოლერანტობის მიღმა. ტოლერანტობა
საკმარისი არ არის, მეტიც, ტოლერანტობა სიძულვილის სახეობაა.
ალუდა კი არ „იტანს“ თემს, რომელმაც ის გააძევა, ალუდას უყვარს
იგი. ალუდა კი არ „ინდობს“ მუცალს, მარჯვენას რომ არ აჭრის,
პატივს კი არ სცემს მის ვაჟაცობას, ალუდას უყვარს იგი. სწორედ
ამისთვის, ამ სიყვარულისთვის ისჯება ის და არა რომელიმე
ცალკეული შეცოდებისთვის. ალუდა სიყვარულმა ადამადლა,
როგორც ამას რუსთველი ვარაუდობდა, მაგრამ თემმა ამ
ამაღლებაში მხოლოდ დაცემა, გადიაცება და მორალური კრახი
დაინახა:

მოკედი, სიკედილი გირჩენავ,
რა ხარ სიცრუის მთქმელადა;
აიხსენ გველის-პირული,
დიაცთ გადუგდე ცხემლადა;

ფარი – ქსლის ჩასაბეჭავად,
ხირიმ – გაუდვან გარადა;
დამბაჩა გამოადგებისთ
საბრუნლად, თითისტარადა!
გამოქცევიხარ ქისტიშვილს,
გადუქცევიხარ ქალადა.
მაჰკალ, მარჯვენა არ მასჭერ,
უკვენ მისდევდი მა რადა?!

არავის არ სურდა გაეგო, რომ აღუდას ახალი ჭეშმარიტება აქვს ნაპოვნი, რომელიც ისევე ძვირფასია მისთვის, როგორც ძველი ჭეშმარიტება თემისთვის. ძნელი იყო მისი გაგება. საერთოდ, ძნელი იყო ვაჟას გაგებაც, „თორნიკე ერისთავის“ ავტორმა, კლასიკურმა და ორთოდოქსულმა, „ერთ დამარდიულ ჭეშმარიტებთან“ აკაკიმ ეს ვერგაგება იმით გამოხატა, რომ გენიოსს „ენა დაუწუნა“. ვაჟა-ფშაველა კი მაინც ჯიუტად ხატავდა სწორედ მრავლობითი ჭეშმარიტების სურათებს, რომელთა გაგება ტრადიციული მენტალიტეტისთვის შეუძლებელია. იმ სამყაროში, სადაც არსებობს ერთადერთი ჭეშმარიტება, სადაც ჭეშმარიტებათა პლურალიზმი წარმოუდგენელია, ვაჟას პერსონაჟების ადგილი არ არის, ამიტომ არიან ჯოყოლა, ზვიადაური და ალაზა ერთად „სტუმარ-მასპინძლის“ ბოლოს ოღონდ ამიერ კი არა, იმიერ სამყაროში, სხვა განზომილებათა სამყაროში, სადაც სიყვარული და ურთიერთგაგება ახალი კრიტერიუმებით იზომება.

როდესაც ნადირობისას ერთმანეთს შეხედნენ, ზვიადაურმა თავისი სახელი დამალა, ნუნუა ვარო, ჭიელით გადმოხეწილი და ჯოყოლა აღხასტაიძემ თავისი ვინაობა, ბუნებრივია, არ

დამალა. ასე იწყება ერთ-ერთი ყველაზე სერიოზული კავკასიური
მითოსური ტრაგედია, რომელსაც ოცდამეერთე საუკუნეში
„ერთდროულად ველური და ლიბერალური“ უწოდეს („ვაშინგ-
ტონ პოსტის“ რეცენზიიდან სინეტიკ თეატრის სპექტაკლზე
„სტუმარ-მასპინძელი“, რომელიც აშშ დედაქალაქში პაატა
წიქურიშვილმა დადგა). ზვიადაურმაც

რა ქნას? მის სახელს იცნობენ,
ქისტებს ბევრს სისხლი ავალა;
ბევრს ქისტს მოაჭრა მარჯვენა,
უდროდ საფულაეში ჩაღალა.

ამ უნებლიე ტყუილით დაწყებულ ურთიერთობას მოჰყვება
დიდი ტრაგედია. დაეუკვირდეთ ჯოყოლას საქციელს. როდესაც
მუსა ზვიადაურს ამხელს, ჯოყოლას მოქმედება მოულოდნელ
მიმართულებას მიიღებს. ტრადიციულად მოსალოდნელი იყო
სწორედ ამ ტყუილის მომიზეშება („როგორ არ მითხარი, ვინ ხარ?“)
და სტუმრის იოლი გაწირვა, როგორც სასჯელი ტყუილისთვის,
მაგრამ ჯოყოლა საერთოდ არც ახსენებს ამ ტყუილს. პოემის
დასაწყისში ჯოყოლაც „კაი ყმაა“, მის სახლში მოხუცი მუსა
სწორედ ამ ღირებულებებს უმღერის:

წონგურს უკრავდა, დროული
კაცი რამ უჯდა გვერდზედა.
დაჰმღერდა გმირობისასა,
მამა-პაპათა ცდისასა:
როგორ არბევდნენ ფშაგ-ხეესურთ,
სისხლს არ არჩენდენ ძმისასა;

ყველგან მადლობას სწირავენ
მარჯვენას კაის ყმისასა.

გარეთ გასული მუსა აღელვებული ჰყვება ჯოყოლას სტუმრის ამბავს და ხაზს უსვამს, ეტყობა ჯოყოლა ჩვენს ამომგდებსა და დაუძინარ მტერს ვერ ცნობს, თორემ სახლის კარს როგორ გაუღებდაო. ამავე დროს ისინი არ ატყობინებენ ჯოყოლას ამ ამბავს. რატომ? ერთი შეხედვით, რა უნდა იყოს ამაზე მარტივი? ჯოყოლამ შეცდომით შემოიყვანა სახლში მტერი, არ იცნობს მას, არ იცის, რომ ეს ხევსური, ჭიელი ნუნუა, სინამდვილეში მრავალ სხვა ქისტთან ერთად მისი ძმის მკვლეელიცაა; მივლენ ქისტები, აუხელებენ თვალს და ჯოყოლაც ვაღდებული იქნება, თემის ინტერესების მიხედვით იმოქმედოს, მტერს მტრულად უნდა დაუხედეს. რატომ არ აკეთებენ ქისტები ამას? იმიტომ, რომ იციან, ჯოყოლა სტუმარს არ დათმობს, თუნდაც მას სისხლის ზღვა ემართოს, იმიტომ, რომ სტუმრის არგაწირვაც იმავე თემის წესია. ამავე დროს, კანონი მტრისადმი მტრულ მოპყრობას მოითხოვს. აქ კანონების კოლიზიაა, ერთი კანონი მეორეს უპირისპირდება, საქმე გვაქვს ჩვენი დროისთვის ასე კარგად ნაცნობ ინტერესთა კონფლიქტთან. ინტერესთა კონფლიქტის საგანი თავად ჯოყოლაა. ჯოყოლა ერთდროულად ორი სოციალური ფუნქციის მატარებელია: იგი, ერთის მხრივ, სისხლისმაძიებელიცაა და, მეორეს მხრივ, მასპინძელიცაა. იგი ვაღდებულია, მოკლას ზვიადაური, როგორც ძმისმკვლეელი და ამავე დროს, იგი ვაღდებულია დაიცვას ზვიადაური თავისგანაც და სხვისგანაც, როგორც სტუმარი. ჯოყოლა დგას თავისუფალი არჩევანის წინაშე. ნებისმიერი არჩევანის შემთხვევაში იგი დაარღვევს ერთ

კანონს და ადასრულებს მეორეს. თემმა თავისი არჩევანი გააკეთა, თემისთვის ეს იოლი იყო – ზვიადური თემის სტუმარი არ არის.

რამდენად თანაზომადია ეს ორი კანონი? ჩვეულებრივ შემთხვევაში, ალბათ, თანასწორიცაა და თანაზომადიც, მაგრამ ჯოყოლამ უკვე მოასწორო თავისი სტუმრის გაცნობა (სახელი და გვარი აქ უკვე ვერაფერს შეცვლის) და შეყვარება:

ბევრი იუბნეს ამბავი,
ერთურთს გაეცნენ გზაშია.

თან მისდევს ზვიადური,
ძმობილი გაიჩინაო.

ივახშმეს. თვისი სტუმარი
მასპინძელს მოსწონს გულითა.
„კარგი ვაჟკაცი ეტყობა“, -
ფიცულობს თავის რჯულითა:
„ეს ერთი ცნობა, ხეალ ძმობა,
ერთად შევთვისდეთ სულითა“...

ასე რომ ზვიადური მხოლოდ სტუმარი არ არის, ის უკვე სულიერი მეგობარია. მან უცხოობის ზღურბლს გადააბიჯა, იგი სტუმარი ძმაა. ქისტებმა სწორად იანგარიშეს, ჯოყოლა ამ სტუმარს არ გასწირავდა. ზვიადური შეიპყრეს. მისი ვინაობა გამოაშკარავდა. ზვიადური შესწირეს. მართალია, სტუმარ-მასპინძლობის კანონი დაირღვა, მაგრამ ზვიადურის მტრობა, მისი მოსისხლეობა დადასტურდა. და მაინც: ალაზამ დაიტირა მოსისხლე მტერი და ჯოყოლამ აღიარა ამის უფლება:

ცრემლები შემიწირია
იმ შენის მეგობრისადა.
ძლიერ შემბრალდა ბეჩავი,
რომ უცხოეთში კვდებოდა,
არც ნათესავი, არც მოძმე,
რომ ვისმე შეჰბრალებოდა!
მაგრამ, როს ჰკლავდენ ხანჯრითა,
ოდნავაც არა ჰკრთებოდა.
იქნებ შენც გცოდნე, ღმერთსაცა,
მაგრამ ვიტყვ, რა ექნაო!..
– მაგისტვის როგორ შეგრისხავ?
ტყუილს სჯობს სიმართლის თქმად.
იტყვ?! მადლი გიქნია,
მე რა გამგე ვარ მაგისა?
დიაცს მუდამაც უხდება
გლოვა ვაჟკაცის კარგისა.

ამბობენ, რომ ვაჟა-ფშაველამ ორი კვირა იფიქრა იმაზე, თუ რა უნდა ეპასუხა ჯოყოლას მეუღლის სიტყვებზე [ყუბანეიშვილი, 1940; ჩხენკელი, 1971]. მისთვის იოლი არ იყო მტკივნეული გადაწყვეტილების მიღება. ეს იყო აშკარა კონფლიქტი მეცხრამეტე საუკუნის მოქალაქესა და დროის მიღმა მდგომ პოეტს შორის, უბრალო მოკვდავსა და ჭეშმარიტ ღიბერალს შორის, წარმავალ აწმყოსა და წარუვალ მარადისობას შორის, ბოლოს და ბოლოს, ეს იყო კონფლიქტი ლუკა რაზიკაშვილსა და ვაჟა-ფშაველას შორის და იგი გადაწყდა მარადისობის სასარგებლოდ. ასე იბადებოდა ის უცნაური სცენა პოემის ფინალიდან, რომლის

ცალსახა და ერთმნიშვნელოვანი განმარტების უნარი ჩვენს არც
სალიტერატურო და არც სამეცნიერო საზოგადოებას ჯერ არ
შეუძლია:

იმ კლდის თავს, საცა ჯოყოლა
მოჰკლეს ხეესურთა ბრძოლაში,
ღამ-ღამ ჰხედავენ სურათსა
ზეაგისგან ნაგალს გორაში:
კლდის თავს წადგება ჯოყოლა,
სასაფლაოსკე იძახებს:
„ზვიადაურო, ძმობილო,
რად არ მაჩვენებ შენს სახეს?!“
სასაფლაოდამ წამოვა
აჩრდილი ფარ-ხმალიანი,
გულზე უწყევია დაკრეფით
მკლავები სამკლავიანი.
მივა და მიესალმება
თავის ძმობილსა მდუმარედ.
იქვე აღაზაც ამოდის
სახე მოწყენით, მწუხარედ.
ენტება ცეცხლი მათს გეერდით,
მერთალადა ბუუტავს მთაზედა;
იმათ ჰმასპინძლობს აღაზა,
ჯიხვის მწვადს უწევას აღზედა.
ვაჟკაცობისას ამბობენ,
ერთურთის დანდობისასა,

სტუმარ-მასპინძლის წესზედა
ცნობის და და-ძმობისასა.
როცა მათ ჰხედავს ერთადა
კაცი, ვერ ძლება ცქერითა;
მაგრამ განხდება ჯანლი რამ
კურუმად შავის ფერითა,
დაეფარება სანახავს
წერა-მწერელის წერითა.
ზედ აწევს ჯადოსავითა,
არ დაიმტერევა კვერითა,
ვერც შეულოცავს მლოცავი,
არც აიხდება ხელითა.
მხოლოდ მდინარის ხმა ისმის,
დაბლა მიქანავს ხველითა
და უფსკრულს დასცქერს პირიმზე
მოღერებულის ყელითა...

ასე გაიარა თანასწორობის იდეამ ქართულ კულტურაში
რთული გზა რუსთველისეული „ვარდთა და ნეხეთაგან“ ვაჟა-
ფშაველამდე [შდრ. ასათიანი, 1974] და ადამიანთა თანასწორობი-
დან იდეათა და ჭეშმარიტებათა თანასწორობამდე მივიდა. ეს ის
შემთხვევაა, როდესაც კულტურამ დიდად გაუსწრო წინ თანამე-
დროვეობას [შდრ. აბაშიძე, 1962; ბენაშვილი, 1961; ზანდუკელი,
1953], მაგრამ, როგორც ბარათაშვილი გვასწავლის, არც ეს
მცდელობა იქნება ამაო. ამავე დროს, დიდი საიდუმლო არ არის,
რომ ყველა ნათელ იდეას „ჯანლი რამ“ ემუქრება [ქიქოძე, 1958]

აბაშიძე კიტა, ეტიუდები XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, თბილისი 1962

ასათიანი გურამ, ვეფხისტყაოსნიდან ბახტრიონამდე, თბ., 1974.

ბენაშვილი დიმიტრი, ვაჟა-ფშაველა. შემოქმედი და მოაზროვნე, თბ., 1961.

გამსახურდია ზვიად, ვეფხისტყაოსნის სახისმეტყველება, თბ., 1991.

ზანდუკელი მიხეილ, ვაჟა-ფშაველა, თბ., 1953.

თევზაძე გიორგი, რუსთაველის კოსმოლოგია, თბ., 1984.

ინგოროყვა პავლე, ნიკოლოზ ბარათაშვილი, თბ., 1969.

კიკნაძე გურამ, ვაჟა-ფშაველას შემოქმედება, თბ., 1957.

კოტეტიშვილი ვახტანგ, ქართული ლიტერატურის ისტორია (XIX ს.) თბ., 1959.

ნიკოლოზ ბარათაშვილი; [კრებული] / შოთა რუსთაველის სახ. ქართ. ლიტ. ინ-ტი; [რედ. გურამ ბენაშვილი, ნესტან სულავა].

– თბ., 2006.

ნოზაძე ვიქტორ, ვეფხისტყაოსნის ღვთისმეტყველება, პარიზი, 1962.

ნოზაძე ვიქტორ, ღმერთი და მსუ, სკოლა და ცხოვრება, 1992, №11,

გვ. 33-50.

ნოზაძე ვიქტორ, ერთ-არსებისა ერთისა: სამება-ერთარსება ძველქართულ მწერლობაში. ხატური, 2002, №1(5), - გვ. 47-48.

რატინი პროკოპი, ვეფხისტყაოსანი და მისი ავტორი, თბ., 1975.

ქიქოძე გერონტი, ეტიუდები და პორტრეტები, თბ., 1958.

ყუბანიშვილი სალომონ, ვაჟა-ფშაველას ცხოვრებისა და შემოქმედების მატთან, თბ., 1940.

ჩხენკელი თამაზ, ტრაგიკული ნიღბები, თბ., 1971.

ცაიშვილი სარგის, ქართული მწერლობა, ნარკვევები, ესეები. თბ., 1990.

დემოკრატიული ღირებულებები ქართული სამართლის
კეგლებში, საქართველოს პირველი რესპუბლიკის
კონსტიტუციასა და სხვა საკანონმდებლო აქტებში

ფრიდონ საყვარელიძე

ქართული სამართლის კეგლებში დემოკრატიული
ღირებულებების არსებობის დადგენამდე, ვფიქრობთ,
სასარგებლო იქნება თუ მოკლედ შევეხებით იმ ძირითად
პრინციპებს, რომლებიც ახასიათებს დემოკრაციას, აგრეთვე
იმ ინსტიტუტებს, რომლებიც ხელს უწყობენ ამ პრინციპების
განხორციელებას.

დემოკრატია

ფართო გაგებით დემოკრატია მმართველობის ერთ-ერთი
შესაძლო ფორმაა. როგორც არაერთ გამოჩენილ ადამიანს
უთქვამს „მმართველობის ყველაზე ცუდი ფორმა, უკეთესი
რომ არსებობდეს“. დემოკრატია ხალხის მმართველობის
სინონიმია და, როგორც ასეთი, განსხვავდება ერთი (მონარქია,
ავტოკრატია), ან რამდენიმე პირის (არისტოკრატია, ოლიგარქია)
მმართველობისაგან. დემოკრატიულია ის ქვეყნები, სადაც
კანონმდებლობითაა დადგენილი, რომ მმართველთა უფლებამო-
სილებები მართულთა თანხმობის შედეგია. წარმომადგენლო-
ბითი დემოკრატიის პირობებში ამომრჩეველები პერიოდულად
ირჩევენ თავიანთ წარმომადგენლებს, თავისუფალი, სამართლიანი

და გაუყალბებელი არჩევნების გზით, რომლებიც პასუხს აგებენ მათ მიერ მიღებულ პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებზე.

ვიწრო გაგებით დემოკრატია ნიშნავს ძალაუფლების მოსაპოვებლად პოლიტიკურ პარტიებს შორის რეგულარული ინტერვალებით დაწესებულ შეჯიბრს წინასწარ დაგეგმილი, საყოველთაოდ აღიარებული პროცედურების შესაბამისად.

დემოკრატია ეყრდნობა სამართლებრივი ნორმების სისტემას, რომელიც აგებულია კანონის უზენაესობის, ხელისუფლებათა გამიჯვნის და ადამიანის უფლებათა უზრუნველყოფის პრინციპებზე. კონსტიტუციებში ასახული ამ პრინციპებით ხორციელდება ხელისუფლებათა საქმიანობის რეგლამენტირება.

დემოკრატია რეალურად არსებობს თუ საჯარო ინსტიტუტები მისაწვდომი და ღიაა ყველა მოქალაქისათვის, მათი საქმიანობა კი გამჭვირვალეა, საჯარო ინსტიტუტები ანგარიშვალდებულნი და არაკორუმპირებულები არიან.

ნებისმიერი დემოკრატიის დამახასიათებელი ნიშანია ყველა სახის არჩვნის თავისუფლების პატივისცემა, რომელიც გულისხმობს ისეთი სამოქალაქო თავისუფლებების არსებობას, როგორიცაა სიტყვის, გამოხატვისა და შეკრებების თავისუფლება, მედიის თავისუფლება, სასამართლო სისტემის აბსოლუტური დამოუკიდებლობა და მიუკერძოებლობა. დემოკრატია შემდეგი პირობების დაცვას გულისხმობს:

- ხელისუფლების დაყოფა;
- ხელისუფლების ძალაუფლების შეზღუდვა;
- შემწყნარებლობა უთანხმოებათა მიმართ;
- ინფორმაციის ხელმისაწვდომობა;

- საზოგადოებაში განხეთქილების არარსებობა;
- წარმატებული ეკონომიკური განვითარება.

ამასთან დემოკრატია არ შეიძლება იარსებოს სამოქალაქო საზოგადოების გარეშე, ხოლო სამოქალაქო საზოგადოებას არ შეუძლია იარსებოს მოსახლეობის გარეშე. ამ უკანასკნელზე კი შეიძლება ითქვას, რომ იგი არის წყარო ამა თუ იმ სახელმწიფოს დემოკრატიულობისა,

დემოკრატიას ხშირად აიგივებენ უმრავლესობის მმართველობასთან, თუმცა, თანამედროვე გაგებით, დემოკრატია უმრავლესობის შეზღუდული ძალაუფლებაა, შეზღუდული ყველა იმ უფლებითა და თავისუფლებით, რომლებიც ცალკეულ ადამიანებს ეკუთვნით. შეზღუდული ძალაუფლების პრინციპი ხშირად წარმოგვიდგება, როგორც კონსტიტუციურობის პრინციპი. ჩვენს დროში ეს პრინციპი ასახულია კონსტიტუციის თავებში – ეს ის თავებია, რომლებშიც მოცემულია ადამიანის უფლებები და თავისუფლებები. ისინი პირველ რიგში კანონმდებლების (უპირველეს ყოვლისა კი საპარლამენტო უმრავლესობის) ძალაუფლებას ზღუდავენ, ვინაიდან არ აძლევს მათ საშუალებას გააუქმონ აზრის გამოხატვის თავისუფლება, ან საკანონმდებლო წესით დაუშვან ადამიანის წამება და მისი ღირსების შელახვა. ამრიგად, დემოკრატიულ საზოგადოებაში ადამიანის უფლებები და თავისუფლებები უმრავლესობის ძალაუფლების ზღვარს აწესებენ.

დემოკრატიის დონე მით უფრო მაღალია, რაც უფრო შეზღუდულია ელიტის პოლიტიკური ძალაუფლება და რაც უფრო მაღალია ფართო სოციალური ფენების გავლენა.

ყოველ ადამიანს აქვს დემოკრატიული უფლებები, მათ შორის:

- საკუთარი ქვეყნის მართვაში პირდაპირ, ან არჩეული წარმომადგენლების მეშვეობით მონაწილეობის უფლება;

- თანასწორი უფლება, იყოს სახელმწიფო სამსახურში საკუთარ ქვეყანაში;

- ხალხის ნება ხელისუფლების ძალაუფლების საფუძველია: ეს ნება გამოხატული უნდა იქნეს პერიოდულ და სამართლიან არჩევნებში, რომლებიც ტარდება ფარული კენჭისყრით საყოველთაო და თანაბარი საარჩევნო უფლების საფუძველზე, ან ეკვივალენტური საარჩევნო პროცედურით.

სამწუხაროდ, დღეს საქართველოში ისეთი ცნებები, როგორიცაა დემოკრატია, სამართლებრივი სახელმწიფო, სამოქალაქო საზოგადოება თუ ადამიანის უფლებები საზოგადოების მხოლოდ მცირე ნაწილის მიერ არის მიჩნეული ქართული კულტურის განუყოფელ ნაწილად. საქართველოს მოქალაქეთა უმრავლესობა კი, ჩვენდა სამწუხაროდ, მიიჩნევს რომ ეს ცნებები არ წარმოადგენს ეროვნულ ღირებულებას და უცხოა ქართული კულტურისათვის. ისინი გარედან შემოტანილად და იძულებით თავსმოხვეულად მიიჩნევა და ხშირ შემთხვევაში არა თუ მათი განხორციელებისაკენ მიმართული კონკრეტული ღონისძიებები, არამედ მათი ხსენებაც კი საზოგადოების გარკვეული და არცთუ მცირე ნაწილის გაღიზიანებას და ზოგჯერ აგრესიასაც კი იწვევს. არადა, ამ და ეროვნულ ღირებულებებს შორის კონფლიქტი არ არსებობს. ამ წერილის მიზანიც სწორედ ამის ჩვენებაა. ამიტომ გადავწყვიტეთ შეგვესწავლა ქართული სამართლის ძეგლები,

გვეძებნა ანალოგიები და განსხვავებები ამ ძეგლებში დემოკრატიასთან დაკავშირებულ საკითხებსა და დემოკრატიის თანამედროვე დოკუმენტებს შორის. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამგვარი კვლევა საქართველოში ჯერ არ ჩატარებულა. თავად პროექტის მოცულობაც შეუძლებელს ხდის ქართული სამართლის ძეგლების სრულფასოვან შესწავლას ამ მიმართულებით. ჩვენ ვეცადეთ ქართული სამართლის ზოგიერთ ძეგლზე დაყრდნობით გვეჩვენებინა საზოგადოებისათვის, რომ დასავლური ღირებულებები სრულიადაც არ არის უცხო ქართული კულტურისათვის.

ქართული სამართლის ძეგლები

ქართული სახელმწიფოსა და სამართლის არსებობას დიდი ხნის ისტორია აქვს. ქართული სამართლის ძეგლებში ასახულია შესაბამისი ეპოქის საზოგადოებაში არსებული წარმოდგენები სამართლიანობაზე, ღირსებაზე, თავისუფლებაზე და თანასწორობაზე. გასათვალისწინებელია, რომ საქართველოში სამართლის სფეროში, ისევე როგორც სახელმწიფოს მოწყობაში, ერთის მხრივ სახელმწიფო ხელისუფლება მოქმედებდა, მეორეს მხრივ კი ეკლესია, რომელიც სახელმწიფო ყოფა-ცხოვრების ძლიერ ფაქტორად ითვლებოდა და განსაკუთრებული გავლენა ჰქონდა მასზე. ამის გამო სამართლის ძეგლებიც ორგვარი იყო – საერო და საეკლესიო. ამასთან ერთად, მკვლევარისათვის მეტად საინტერესოა ნათარგმნი სამართლის ძეგლებიც (როგორც საეკლესიო, ისე საერო). მათ შორის საქრისტიანო მსოფლიოში მოქმედი სამართლის უმნიშვნელოვანესი ძეგლები – დიდი და

მცირე სჯულის კანონები, სირიულ-რომაული, ბიზანტიური და სომხური კანონები, რომლებიც საქართველოში მათ თარგმნამდე დიდი ხნით ადრე მოქმედებდა. ისიც აღსანიშნავია, რომ ეს კანონები იმდენად გადამუშავებული სახითაა თარგმნილი, რომ ისინი შესაბამისი ძეგლების თავისებურ ქართულ ვერსიად შეიძლება ჩაითვალოს.

საეკლესიო სამართლის ძეგლები

ქრისტიანულ მართლმადიდებელ ქვეყნებში მსოფლიო კრებების დადგენილებებს მოქმედი კანონის ძალა ჰქონდა და ამიტომაც ბერძნულიდან ქრისტიანული ქვეყნების სხვადასხვა ენებზე ითარგმნებოდა. ცნობილია, რომ მცირე სჯულისკანონი იყო ქართული ეკლესია-მონასტრების სახელმძღვანელო. ის ქართულ ენაზე თარგმნილია ათონის ივერთა მონასტრის დიდი ქართველი საეკლესიო მოღვაწის ექვთიმე მთაწმინდელის მიერ 1005-1028 წლებში. თავად მთარგმნელი წერს: „მაიძულეს ღმრთისმოყუარეთა და სულიერთა ძმათა აღწერად მცირედი ესე რჩულისკანონი“. ქართული თარგმანი უნიკალურია, მისი ზუსტი შესატყვისი კრებული ბერძნულ ენაზე არ არსებობს, რადგან ექვთიმე მთაწმინდელმა ძეგლი არამარტო თავისებურად დააღაბა, არამედ თავისი მოსაზრებებიც და ახსნა-განმარტებებიც დაურთო. ექვთიმე თარგმნისას ტექსტს ბრმად არ მისდევდა, არამედ ქართულ რეალობას ითვალისწინებდა და ტექსტში შესაბამისი ცვლილებები შეჰქონდა, იქნებოდა ეს შემოკლებები, განგრცობები თუ აუცილებლად მიჩნეული დამატებები.

მცირე სჯულისკანონში მოცემულია სამართლის უამრავი დარგის განმსაზღვრელი მასალა. მასში სისხლის სამართლის

მრავალი ინსტიტუტია წარმოდგენილი; საუბარია სხვადასხვა სახის დანაშაულზე, სასჯელზე, ბრალის დადების დამაჩივებელ და შემამსუბუქებელ გარემოებებზე და სხვა. მნიშვნელოვანია „ბრალის“ განსაზღვრება ექვთიმე მთაწმინდელის მიერ, რომლის ანალოგიც ბერძნულ დედანს, კერძოდ კი იოანე მმარხველის „კანონებს შეცოდებულთა“ არ მოეპოვება, როგორც ცნობილია, „მცირე სჯულისკანონის“ ქართული თარგმანი განარჩევდა „ნებსითს“ ანუ თანამედროვე ტერმინით რომ ეთქვას განზრახ ბრალს და „უნებლიეთს“, ანუ გაუფრთხილებლობით ბრალს. აქვე უნდა ითქვას, რომ იოანე მმარხველს ბრალეულობის შემამსუბუქებელ გარემოებებზე საუბრისას მითითებული აქვს, რომ „თუ დანაშაულობა, ანუ ცოდვა 30 წლამდე აქვს შეცოდებულს ჩადენილი, რაც უნდა დიდი იყოს ცოდვა, ყოველგვარი პატიების ღირსიაო“. ექვთიმე მთაწმინდელს ეს დებულება არსებითად შეუცვლია. მან 30 წელი დატოვა, თუმცა ძეგლის ეს დებულება ასე ჩამოაყალიბა: „ყოველი ცოდვა, რომელი უწინარეს ოცდაათისა წლისა პასაკისა შემთხვეულ ვისდა იყოს, უსუბუქესად განიკანონების, დაღაცათჳ მძიმე ცოდვათაგანი იყოს“. მას აქვე აქვს მოცემული ახსნა-განმარტებაც: „რამეთუ ვიდრე ოცდაათ წლამდე უმეცრება გონებისა და მხურვალეობა ხორცთა დიდად მძლავრობს კაცსა და ამისთვის უსუბუქესად განიკანონების“-ო.

დაეუბრუნდეთ საკუთრივ ქართული სამართლის ძეგლებს, რომლებსაც მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავთ ქართული სამართლის ისტორიაში და რომლებიც, ამასთან ერთად, ფრიად საინტერესოა საკვლევი საკითხისათვის.

ქართული საეკლესიო ძეგლებიდან საკვლევი საკითხისა-

თვის მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია:

რუის-ურბნისის 1103წ. კრების ძეგლისწერა;

1263 წლის „საქართველოს საეკლესიო კრების მოხსენება და დადგენილება“ – ეძღვნებოდა ულუ-დავითის მიერ საეკლესიო მამულების გასხვისებას.

„სამართალი კათალიკოზთა და კრებისა მიერ“ – XVI საუკუნის ძეგლია.

1767-68წწ. „განჩინება“ – შეადგინეს და დაამტკიცეს ანტონ კათალიკოსმა და ერეკლე მეფემ – საგულისხმო ცნობები მოიპოვება ქართულ-ხალხურ ზნე-ჩვეულებათა, წარმართობის ნაშთისა და სისხლის სამართლის ზოგიერთი დანაშაულის შესახებ, ისევე როგორც სასჯელთა შესახებაც.

საერო კანონმდებლობის ძეგლები თავის მხრივ იყოფოდა სახელმწიფო სამართლის ძეგლებად და სისხლის და სამოქალაქო სამართლის ძეგლებად. სახელმწიფო სამართლის ძეგლებიდან მნიშვნელოვანია:

„გარიგება ხელმწიფის კარისა“ – ე. თაყაიშვილის აზრით, გიორგი ბრწყინვალის ეპოქაში უნდა იყოს შედგენილი. ძეგლი საქართველოს სახელმწიფო წეს-წყობილების, კულტურული და ეკონომიკური ისტორიის ბევრ მნიშვნელოვან საკითხს შეიცავს.

საკანონმდებლო შემოქმედების მნიშვნელოვანი და საყურადღებო ძეგლია „წესი და განგებაი მეფეთა კურთხევისაი“ – ივანე ჯავახიშვილის აზრით, XV საუკუნეზე ადრე არ უნდა იყოს შედგენილი.

„დასტურლამალი“ – XVIII საუკუნის დასაწყისში შეადგინა ვახტანგ VI-მ. ამ ძეგლის სახელი სპარსულ-არაბულია

– „დასტურ აღ-ვამალი“, რაც ნიშნავს დასტურს, მოქმედებას, განრიგებას. დასტურლამალი, ანუ დასტური მოქმედებისა ვახტანგ VI-ის სიტყვებით წარმოადგენს „სჯულისდებასა სახელმწიფოთასა“, ანუ ქართული სახელმწიფო სამართლის ძეგლია, მაგრამ შინაარსი გაცილებით ფართო და მრავალმხრივია. მასში არის ცნობები მოსახლეობის აღწერის, შემოსავლის დავთრების შედგენის წესის, საქალაქო დაწესებულებათა და წესწყობილების შესახებ, შემოსავლისა და გადასახადების აკრების, გზების შენახვის და მრავალი სხვა საკითხის შესახებაც.

განსაკუთრებით დიდია დასტურლამალის მნიშვნელობა საქართველოს ეკონომიკური მდგომარეობის შესწავლისათვის. მასში დაწერილებით არის გათვალისწინებული საგლეხო გადასახადები მეფისა და დედოფლის მამულებში. სამეფო და სადედოფლო გლეხებისათვის ერთიანი გადასახადების დაწესება საკანონმდებლო გზით პროგრესული ნაბიჯი იყო. დასტურლამალი კრძალავდა სამეფო და სადედოფლო სოფლებში მოხელეების თვითნებობას და მაგალითსაც აძლევდა ფეოდალებს გადასახადების დაწესების საქმეში. დასტურლამალში გლეხების გადასახადები შემდეგ სახეებად არის დანაწილებული: სახელმწიფო, სამოხელეო, საფეოდალო, ექსტრაორდინალური ანუ ფეოდალის ოჯახში მომხდარ რაიმე შემთხვევასთან (ქორწილი, სიკვდილი და სხვა) დაკავშირებული და საეკლესიო გადასახადები.

ვახტანგ მეფის სიტყვით „დასტურლამალში“ დადებულია „წესი და განგება სამეფოსა დარბაზობისა“ და ამასთანავე დაწესებული და განგებულია „ყოველნი ხელისუფალნი და

მოქმედნი დარბაზის რიგისანი“, როგორ უნდა „იქცეოდენ და განაგებდენ... სახელთა თვისთა“.

ვახტანგმა თავისი „დასტურლამალის“ შექმნით მართლმსაჯულება და მართვა-გამგეობა კელაე ერთმანეთისაგან გამიჯნა და სახელმწიფო სამართალს დასტურლამალის შექმნით ისევ მტკიცე საფუძველი დაუდო. ეს წიგნი ჩვენი სამართლის ისტორიისა და ეკონომიური მდგომარეობის შესწავლისათვის დაუფასებელი განძია.

სისხლის და სამოქალაქო სამართლის ძეგლებიდან საკელევი თემისათვის მნიშვნელოვანია:

„ძეგლის დადება გიორგი ბრწყინვალესი“ ქართული სამართლის ერთ-ერთი უძველესი ძეგლია, რომელიც შედარებით სრული სახით არის შემონახული და სისხლის და სამოქალაქო სამართალს ეხება. თუმცა, ჩვენამდე მოაღწია სხვა საკანონმდებლო ძეგლებში გაფანტულმა ზოგიერთმა ფრაგმენტმა, რომლებიც, ივანე ჯავახიშვილის აზრით, ბაგრატ III-ის ხანას (978-1014) მიეკუთვნება. ეჭვს არ უნდა იწვევდეს ისიც, რომ დავით აღმაშენებლის, გიორგი III-ის და თამარ მეფის დროსაც იქნებოდა გამოცემული კანონები, რომლებმაც, როგორც ჩანს, ჩვენამდე ვერ მოაღწია.

„ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნი“ – შეადგინეს სამცხე-ჯავახეთის ათაბაგმა ბექა I-მა ჯაყელმა (დაახლოებით 1240-1306 წწ.) და სამცხის ათაბაგმა აღბუღა I-მა ჯაყელმა (XIV საუკუნის I ნახევარი). ეს ძეგლი გეაწედის მეტად საგულისხმო ცნობებს იმდროინდელი სამხრეთ საქართველოს პოლიტიკურ წყობაზე, სამართლებრივ მდგომარეობაზე, დანაშაულთა სახეებზე, საოჯახო სამართალზე და ა.შ.

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი

XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში კანონმდებლობის შექმნის ინიციატორი ვახტანგ VI იყო. ბატონიშვილმა ვახტანგმა „იგულა და იგულისმოდგინა და შემოკრიბნა ყოველნი წიგნი სამართლისანი, რომელნი ჟამთა ვითარებითა თვითოეულად მიმოდაბნეულ იყო“. ძველი ქართული სამართლის წიგნებს ზედ დაურთო „დაბადებისა მოსეს მიერ შექმნილნი სამართალნი და კუალად ბრძენთა და სომეხთა წიგნთაგან გადმოთარგმნულნი“. ამ შრომის შემდეგ მან დიდებული სამღვდელოებისა და მოხელეების თანდასწრებით და „დარბაზის ერთა, ჭკუათა მყოფელთა და მოხუცებულთა კაცთა“ თანამშრომლობით ახალი სამართლის წიგნი შეადგინა.

ვახტანგის ბრძანებით შექმნილი საკოდიფიკაციო კომისიის მიერ 1705-08 წელს შედგენილი კანონთა კრებული – „ვახტანგის სამართლის წიგნი და კოდიკო“ შეიცავს შესაჯავლსა და შვიდ საკანონმდებლო ძეგლს:

1. სამართალი მოსესი;
2. სამართალი ბერძნული;
3. სამართალი სომხური;
4. სამართალი კათალიკოსთა;
5. სამართალი მეფის გიორგისა;
6. სამართალი აღბუღასი;
7. სამართალი ბატონისშვილის ვახტანგისა;

„სამართალი ბატონისშვილის ვახტანგისა“ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებულის დამაგვირგვინებელი

ნაწილია. ის შემუშავებულია ვახტანგის თაოსნობით და უშუალო მონაწილეობით 1705-1708 წლებში. ამ წიგნის შედგენა განპირობებული იყო იმ გარემოებით, რომ ქვეყანის საშინაო და საგარეო საქმეებში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა, ვითარება გაუმჯობესდა და ქვეყნის კეთილდღეობისა და წინსვლისათვის ხელსაყრელი პირობები შეიქმნა.

მართალია, „სამართალი ბატონისშვილის ვახტანგისა“ წარსული საკანონმდებლო მემკვიდრეობის საფუძველზე შეიქმნა, მაგრამ მასში მასში ძალიან ბევრი სიახლე შევიდა. მიუხედავად იმისა, რომ სამართლის წიგნი ქართლის სამეფოსათვის იყო შედგენილი, იგი მაღლე გავრცელდა მთელ საქართველოში. მისი მუხლების მოთხოვნით მოსამართლეები საქმეებს არჩევდნ კახეთის და იმერეთის სამეფოებში, ასევე გურიის, სამეგრელოსა და აფხაზეთის სამთავროებში.

სამოქალაქო ურთიერთობათა დარგში სამართლის ამ წიგნის ნორმები მოქმედებდა რუსეთთან შეერთების შემდეგაც 1859-1870-მდე; მისი სამოქმედო დებულებები რუსეთის კანონთა კრებულის X ტომში შეიტანეს.

„სამართალი ბატონისშვილის ვახტანგისა“ ფეოდალური სამართლებრივი წიგნია. კანონმდებლის მიზანი იყო ფეოდალური შუღლის აღკვეთა, მებატონეთა თვითნებობის აღაგმვა. მას აქვს პრეამბულა, რომელსაც მოსდევს 270 მუხლი;

კრებული ძირითადად აგებულია კაზუსების მიხედვით და ეხება თითქმის ყველა მაშინდელ ურთიერთობას, გარდა იმ საკითხებისა, რომლებიც ვახტანგისავე დასტურდამალითაა მოწესრიგებული.

ფეოდალიზმისათვის დამახასიათებელი სპეციფიკის მიხედვით, სამართლის ამ წიგნშიც ერთადაა გაერთიანებული როგორც სისხლის, ისე სამოქალაქო სამართლის ხასიათის ნორმები. მასში ვრცლადაა ლაპარაკი ბატონყმურ ურთიერთობებზე, ვალდებულებით სამართალზე, სამემკვიდრეო სამართალზე, ცალკეულ დანიშნულებათა სახეებზე, სასამართლო მტკიცებულებაზე, მოსამართლის მოვალეობაზე და ა.შ.

„სამართალი ბატონისშვილის ვახტანგისა“ განსაზღვრავს სახელმწიფოსა და ეკლესიის მესვეურთა სტატუსს. სანიუთო სამართალში მოწესრიგებულია ფეოდალთა საადგილმამულო მფლობელობა; მკვიდრდება კერძო, სათავეისთაო საკუთრებაც, დაკანონებულია ვინდიკაციის¹ ხალხური ხატოვანი ფორმულა: „კაცი თავის საქონელს იცნობს, შუა წყალში ჩაეჭიდებისო“; საძოვარი და ტყე გამოცხადებულია საერთო სარგებლობის სავარგულებად; განვითარების დონით გამოირჩევა ვალდებულებითი სამართალი, ასევე საოჯახო-საქორწინო და სამემკვიდრეო ურთიერთობები. სისხლის სამართალში აღსანიშნავია დანაშაული სახელმწიფოსა და ეკლესიის, კერძოდ, მმართველობის წესის წინააღმდეგ; ბრალის ცნებაში გამოყოფილია ფათერაკი – შემთხვევა და მსუბუქი გაუფრთხილებლობა; განსაზღვრულია პასუხისმგებლობის დაწყებითი ასაკი, გამაქარწყლებელი და შემამსუბუქებელ-დამამძიმებელი გარემოებანი; სასჯელთა სისტემაში მთავარია წოდებრივი პრინციპით აგებულ კომპოზიციათა - „სისხლისა“ და საუბატოს ნიხრი, ამასთანავე გამოყენებულია საჯარო

¹ ლათინურიდან vindication – მესაკუთრის უფლება გამოითხოვოს თავისი ქონება სასამართლოს მეშვეობით იმ პირისაგან, რომელიც უკანონოდ ფლობს მას

ხასიათის სასჯელები; სიკვდილით დასჯა საგანგებოდ გათვალისწინებული არ არის; წამოყენებულია ქმედობის და სასჯელის თანაფარდობისა და ერთისა და იმავე დანაშაულისათვის ორჯერ მოკითხვის შეუწყნარებლობის (nonbisin idem) დებულებანი. სახელმწიფოს უპირველეს ფუნქციად მიჩნეულია მართლმსაჯულება, რომელსაც საფუძვლად ედება მტკიცე კანონიერება; პირველად ჩამოყალიბებულია მტკიცებულებათა სისტემა; პროცესის შეჯიბრებითობა შეზავებულია მოსამართლის თაოსნობით მტკიცებულებათა მოპოვებასთან.

„სამართალი ბატონისშვილის ვახტანგისა“ ქართული სამართლებრივი და საერთოდ საქართველოს ისტორიის დიდმნიშვნელოვანი წყაროა. ის პირველად გამოაქვეყნა დ. ჩუბინაშვილმა თავის „ქართულ ქრესტომათიაში“ (ნაწ. 1, 1846), XIX საუკუნის I მეოთხედში მისი რუსული თარგმანი რუსეთის სენატმა დასტამბა სამსახურებრივი საჭიროებისათვის; 1930-იან წლებში ფრანგულად თარგმნა და გამოსცა ჟ. კარსტმა.

„სამართალი ბატონისშვილის ვახტანგისა“ შემონახულია 100-ზე მეტ ხელნაწერად, მათი ნაწილი დაცულია კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში, აგრეთვე ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში.

ქართული სამართლის ისტორიის მკვლევარის პროფესორ ი. დოლიძის სიტყვებით – „ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებული არის ჩვენი **Corpus juris civilis** და ჩვენს სჯულმდებელსაც სამართლიანად შეიძლება ქართველი იუსტინიანე ეწოდოს“.

„სამართალი ბატონისშვილის დავითისა“

შემდგომში, XIX საუკუნის დასაწყისში დავით ბატონიშვილმა შეადგინა ქართული სამართლის კოდიფიკაციის პროექტი – „სამართალი ბატონისშვილის დავითისა“.

უკვე რუსეთის იმპერიის ფარგლებში მოქცეული საქართველოსათვის დავით ბატონიშვილი სამართლის წიგნს იმ იმედით ადგენდა, რომ მისი მიზანდასახული და შეუპოვარი მცდელობა ქართლ-კახეთის სამეფოს აღსადგენად, თუნდაც შეკვეცილი თვითმმართველობის პირობით, შედგებანი აღმოჩნდებოდა და მაშინ ქვეყანას სამართლის გამსადგებელი კრებული უთუოდ გამოადგებოდა.

თავდაპირველად „სამართალი ბატონისშვილის დავითისა“ დავით ბატონიშვილმა თავისი მამის, ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფის, გიორგი XII-ის დავალებით მოამზადა. პროექტი შედგებოდა პრეამბულის, 245 მუხლისა და საძიებლისაგან. „სამართლის“ ერთი, ეახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთან ერთად აკინძული ვარიანტი (ე.წ. „დიდი სამართლის წიგნი“) ამჟამად ოქსფორდში, ბოდლის ბიბლიოთეკაში ინახება. მეორედ, თავის სამართლის კრებულზე დავითს უკვე პეტერბურგში სენატორობისას, ძირითადად 1811-1813 წლებში უმუშავებია, როცა მთავრობის გადაწყვეტილებით ეახტანგის კრებულის რუსული თარგმანთა განმხილველ კომიტეტს მეთაურობდა. ამ პერიოდში მან საქართველოს პირობებისა და მოთხოვნილებების გათვალისწინებით გადმოიტანა თავის „სამართალში“

ეკატერინე II-ის განაწესის ზოგი დებულება, პეტრე I-ის სამხედრო წესდების ნორმები, ზოგი რამ რუსეთის მეფის ალექსი მიხეილის ძის 1649 წლის სჯულდებიდან და სხვა.

„სამართალი ბატონიშვილის დავითისა“ მართალია არ არის დალაგებული დარგობრივად, მაგრამ თითქმის ყველა იმდროინდელ სამართლებრივ ურთიერთობას აწესრიგებს, დაწყებული სახელმწიფო სამართლით და დამთავრებული სამოქალაქო ბრუნვის, სამემკვიდრეო და საქორწინო-საოჯახო ურთიერთობათა, დამნაშავეობასთან ბრძოლისა და მართლმსაჯულების ზოგად და განსაკუთრებულ საკითხებამდე.

დავითისივე თქმით, მის „სამართალს“ „აქვს უმეტეს მიდრეკილებით ბუნებითისა მიმართ სჯულისა“, ე. ი. ბუნებითი სამართლისა. იგი შედგენილია საგანმანათლებლო ფილოსოფიის იდეების შთაგონებით და განათლებული აბსოლუტიზმის თეორიისა და პრაქტიკის მიხედვით; მასში ასახულია ბევრი პროგრესული ზოგადზნეობრივი თუ სამართლებრივი პრინციპი, მაგ., გაზიარებულია დებულება, რომ „უფრორე უმჯობეს არს ათისა დამნაშავისა განთავისეფლებამ, ვიდრე ერთისა უბრალოსა წარწყმედაბ“ (მ. 187).

მიუხედავად იმისა, რომ დავით ბატონიშვილის კანონთა ამ კრებულს პრაქტიკულად არ უმუშავია, წარმოდგენილი საკანონმდებლო ნორმები მკაფიო შთაბეჭდილებას გვიქმნიან XIX საუკუნის საქართველოს მაღალი სამართლებრივი კულტურის შესახებ.

სასამართლო ხელისუფლება, როგორც დემოკრატიული ინსტიტუტი

შუა საუკუნეებში საქართველოში მოქმედებდა პატრონჟიმობის ინსტიტუტი, რომელიც ძლიერ წააგავდა დასავლეთ ევროპის საშუალო საუკუნეების ფეოდალურ წესწყობილებას, ე.წ. ფეოდალიზმს. თუმცა ქართულ პატრონჟიმობასა და დასავლეთ ევროპის ფეოდალურ წესწყობილებას შორის მრავალი მსგავსების გარდა ერთი ფრიად მნიშვნელოვანი და სხვადასხვა სახელმწიფოებრივი აზროვნების გამომხატველი განსხვავება იყო. დასავლეთ ევროპელი პატრონი ანუ ფეოდალი თავისი საფეოდალოს უმაღლესი გამგებელიც იყო და მისი ავტონომიური კომპეტენცია გულისხმობდა სახელმწიფოს მართვისათვის უმნიშვნელოვანესი ორი ფუნქციის განხორციელებას – გადასახადების აკრეფას და მართლმსაჯულებას. ფეოდალის ხელთ იყო როგორც სისხლის, ისე სამოქალაქო სამართალი და სასამართლო. მის საპატრონო ქვეყანაში სამეფო სასამართლო არ მოქმედებდა, მისი ყმები მეფის მსაჯულებს არ ექვემდებარებოდნენ, მათთვის სამეფო სამართლის და სასამართლოს კარები დახშული იყო. ყმას თუ გლეხს სამართალი ისევ იმასთან უნდა ეძებნა, ვინც მისი უფლებები შელახა. ყოველივე ეს სრულიად ცხადად გვაძლევს საფუძველს სერიოზული ეჭვი შევიტანოთ ამ სასამართლოების დამოუკიდებლობაში, მიუკერძოებლობასა და ობიექტურობაში. და, რაც კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, ფეოდალიზმი სახელმწიფოს მრავალი კერძო მეურნეობის ელფერს აძლევდა და ამით ძირს უთხრიდა სახელმწიფოს მთლიანობას.

იმ პერიოდში, როდესაც პატრონყმობის ინსტიტუტი მოქმედებდა, საქართველოში მსგავსი არაფერი ყოფილა. პატრონებს არ ჰქონდათ თავიანთი ყმების გასამართლების უფლება, არამედ ყმებიც სამეფო სასამართლოს ექვემდებარებოდნენ და მათთვის სახელმწიფო სასამართლოს კარი მუდამ ღია იყო (სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ მხოლოდ საქართველოს ეკლესიას ჰქონდა ე.წ. სასამართლო შეუვალობის უფლება, რაც იმას ნიშნავდა, რომ საეკლესიო მართლმსაჯულებაში ვერავინ ჩაერეოდა და ეკლესიის ყმები მხოლოდ საეკლესიო სასამართლოს ემორჩილებოდნენ).

ზემოთქმულიდან ცხადი ხდება, რომ იმდროინდელ საქართველოში სახელმწიფოებრივი აზროვნება და სამართალი საფუძვლიანად განსხვავდებოდა შუა საუკუნეების დასავლეთ ევროპული სამართლისაგან და აშკარად პროგრესული იყო, ვინაიდან სახელმწიფოებრივი აზროვნების მატარებელ ნიშანთვისებებს შეიცავდა.

სასამართლო სისტემის მნიშვნელოვანი რეფორმა განახორციელა დავით აღმაშენებელმა. მის სახელთანაა დაკავშირებული სასამართლო დაწესებულების – „სააჯო კარის“ რეფორმა, რომელიც უმაღლეს სასამართლო ინსტანციას წარმოადგენდა და რომელსაც ჰყონდიდელ მწიგნობართუხუცესი ხელმძღვანელობდა. მისი კარი მუდამ ღია იყო მათთვის, ვინც ქვედა დონის სასამართლოს გადაწყვეტილებით უკმაყოფილო იყო და შესაბამისი „აჯა“ შეჰქონდა. ორშაბათობით ჰყონდიდელი თავად იყო მსაჯული, სხვა დღეებში კი საქმეებს სხვა მოსამართლენი განიხილავდნენ.

სამართლის ახალი ინსტიტუტის შექმნა და მართლმსაჯულების სახელმწიფოს მართვა-გამგეობისაგან გამოყოფა იმ დროისათვის უდაოდ პროგრესული ნაბიჯი იყო.

შუა საუკუნეებში ძალზე მნიშვნელოვან საქმეებს მეფე იხილავდა. მის კომპეტენციაში შედიოდა ისეთი საქმეების გარჩევა როგორიც იყო, მაგალითად, სიგელის წართმევა, მეფის საღაროს გატეხვის შემთხვევები ან მეფეთა ორგულობა. საჭიროების შემთხვევაში მნიშვნელოვანი საქმეების გასარჩევად მეფე დარბაზსაც მოიწვევდა ხოლმე, ან კიდევ მნიშვნელოვანი საქმის გარჩევას რომელიმე ბატონიშვილს მოანდობდა. მეფესთან ნებისმიერი განაჩენის გასაჩივრება იყო შესაძლებელი. თუ მეფე მხარედ გამოდიოდა საქმე დარბაზს უნდა გაერჩია.

გვიანფეოდალურ საქართველოშიც ქვეყნის უზენაესი მოსამართლე მეფე იყო. როგორც ზემოთ უკვე ვთქვით, მეფე ვახტანგ მეექვსემ შეკრიბა ჩვენი ქვეყნის წარსულისა და მატრიანეების მცოდნე პირები, ერთად მოუყარა თავი საისტორიო მასალებს, შეავსო ძველი და შეასწორა. მანვე შეაგროვა ქართული სამართლის ძველი ნაშთები და ძეგლები და ქართული სამართლის კოდიკო შეადგინა. აქვე ქართული სახელმწიფო სამართლის ახალი წიგნი – „დასტურლამალი“ და სისხლის და სამოქალაქო სამართლის ძეგლი – „სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა“ შექმნა.

ვახტანგ VI-მ „განაჩინა წიგნი სამართლისა, ოთხშაბათსა და პარასკევსა დაჯდის სამდივნოს სახლსა, განაგებდა სამართალსა მცირეთა და დიდებულთ თანა“. სხვა დღეებში საქმეებს მდივანბეგი არჩევდა (ამ პერიოდში სასამართლო დაწესებულებას „დივანს“ უწოდებდნენ, რაც სპარსულად

სახელმწიფო კრებას, კანცელარიას ნიშნავდა, მდივანბეგად კი უფროსი მოსამართლე იწოდებოდა). ვახტანგ VI სამართლის წიგნში ნათქვამია: „მდივანბეგი თავი მოსამართლე არის“.

ვახტანგ ბატონიშვილის სამართლის წიგნში აღწერილია განაჩენის შედგენის წესი – „ეითარ ჟამს დაწერა განაჩენისა“, სადაც აღნიშნულია, რომ მდივანბეგისაგან დაბეჭდილი სამართლის წიგნი სალაროში იყო ჩაბარებული. პროცესის დაწყებისას მდივანბეგი გამოიტანდა და გახსნიდა წიგნს. მდივანს წიგნი წინ ედო და კითხულობდა. განაჩენში უნდა აღნიშნულიყო, თუ რომელი მუხლის საფუძველზე იყო ის გამოტანილი. ამის აუცილებლობად სხვა მიზეზთა შორის ისიცაა აღნიშნული, რომ თუ მომჩივანი მოსამართლეს ქრთამის აღებაში ან არაობიექტურობაში დაადანაშაულებდა ამ წიგნს გახსნიდნენ და განაჩენის სისწორეს შეამოწმებდნენ. თუ მომჩივანი მართალი აღმოჩნდებოდა, მოსამართლეს მეფისაგან სასჯელი დაედებოდა.

და ბოლოს:

„და ვერც ეს მოსამართლენი, თუ არა ამ წიგნში წერებულს, სხვას მოგონებულს სამართალს ვერ გააჩენენ“²

უნდა ითქვას, რომ ამ ფორმულირებაში არის როგორც სამართლებრივი სახელმწიფოს ელემენტები (მოგონილ, არარსებულ სამართალს ვერავენ გააჩენს, ანუ ვერავენ მომისჯის სასჯელს, თუ ის კანონით არ არის დაწესებული, სასჯელის მისჯის უფლებაც მხოლოდ მოსამართლეს აქვს), ასევე, იმავე მიზეზით, კანონის უზენაესობის ელემენტებიც.

² ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის გამოცემა, ტ. I, გვ. 533, თბ. 1963

დაეუბრუნდეთ ზემოთ ნახსენებ მდივანბეგის ინსტიტუტს, რომელიც საქართველოში XV საუკუნის მეორე ნახევრიდან არსებობს. შემდგომში ერეკლე II-მ გააფართოვა მდივანბეგის უფლებამოსილება. 1748 წელს ერეკლე II-ის მეფობის დროს მოხდა სასამართლოს რეორგანიზაცია და მდივანბეგთა სასამართლო ჩამოყალიბდა.

1778 წელს ერეკლე მეფის სპეციალური ბრძანებით დაარსდა „მსაჯულთშეკრებულების დაწესებულება“. ეს იმას ნიშნავდა რომ ქართლის სამეფოს ჰყავდა თავისი მსაჯულთუხუცესი ანუ მდივანბეგი. ისტორიული წყაროების მიხედვით მას უწოდებდნენ „საქართველოს მოსამართლეს“, „ქართლის მსაჯულს“ ან „ქართლის მდივანბეგს“. მდივანბეგთა სასამართლო მნიშვნელოვან სისხლის სამართლის საქმეებს განიხილავდა. ამ საქმეების განხილვის შედეგების შესახებ მეფეს მოახსენებდნენ. მდივანბეგთა სასამართლო მოქმედებდა გურიაში, სამეგრელოში და იმერეთის სამეფოში.

საერო სასამართლოებთან ერთად საეკლესიო სასამართლოებიც არსებობდა, რომლებიც განიხილავდნენ ძირითადად საოჯახო და საქორწინო საკითხებს, აწესრიგებდნენ გვარებს შორის კონფლიქტს. ისინი აგრეთვე იხილავდნენ საკითხებს სასულიერო პირების დანაშაულების ან გადაცდომების შესახებ. უნდა აღინიშნოს რომ მაღალი რანგის სასულიერო პირები მონაწილეობდნენ როგორც სამართალშემოქმედებაში, ისე მართლმსაჯულებაში.

ეს რეფორმა ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერების მაჩვენებელიც იყო. ერეკლემ შეზღუდა თავადთა უფლებები და აქტიურად ერეოდა სათავადოს საშინაო საქმეებში.

ცნობილია, რომ ერეკლე II სისტემატურად არჩევდა სამოქალაქო და სისხლის სამართლის საქმეებს, ამასთან, ანგარიშს არ უწევდა საქმის სირთულეს, ან მოდავე მხარეთა სოციალურ მდგომარეობას. მის მიერ გამოტანილი განაჩენები სამართლიანობით გამოირჩეოდა და გასანივრებას არ ექვემდებარებოდა. საკუთარი ან სხვა სასამართლოს მიერ მიღებული გადაწყვეტილების შეცვლა, აღსრულების შეჩერება ან გაუქმება მხოლოდ მეფეს ხელეწიფებოდა.

უმაღლეს სახელმწიფო სამართალს „დივანი“ განახორციელებდა. ორშაბათობით და პარასკევობით „სამდივნო სახლში“ მოსამართლედ საბჭოს უზენაესი მსაჯულად მეფე იჯდა. დანარჩენ დღეებში – უმაღლესი მდივანბეგი. როცა უზენაეს მსაჯულის ადგილს მეფე იკავებდა, მდივანბეგი ჩვეულებრივი წევრის მოვალეობას ასრულებდა.

მოსამართლეთა რაოდენობა არ ყოფილა მკაცრად განსაზღვრული. მაგალითად, 1782 წ. სიგელში 5 მდივანბეგია მოხსენიებული: ამილახვარი, იოანე ორბელიანი, ქაიხოსრო, მზეჭაბუკ ორბელიანი, თეიმურაზ ციციშვილი. თუმცა, XVIII საუკუნის I ნახევრიდან ქართლის სამეფოში მხოლოდ 1 მდივანბეგი „სამართლობდა“.

როცა „დიდი სისხლი და გასამართლებელი იყო“ მდივანბეგი ვალდებული იყო მეფისთვის შეეტყობინებინა და საქმე ისე გადაეწყვიტა. „დიდ საქმეებს“ მიეკუთვნებოდა: „მეფეთ ორგულობა“, „მეფის სალაროს გატეხვა“, „დიდებულთა შორის დავა“, „ცოლის დატანჯვა“, „საყდრის გატეხვა“, „სიგელის წართმევა“ და სხვ. ამგვარ საქმეებში „ხელმწიფის მეტს ამის სამართალი არ შეუძლიან“.

მდივანბების მიერ გამოტანილ განაჩენს მეფე ამტკიცებდა.

მდივანბებს, როგორც მოსამართლეს, უმთავრესად სისხლის სამართლის საქმეები ექვემდებარებოდა. სხვა მოსამართლეები მას ვერ გაარჩევდნენ. სამოქალაქო და საოჯახო სამართალი კი სხვადასხვა ადგილობრივ სასამართლო დაწესებულებებს და კერძო ფეოდალურ მოხელე-მოსამართლეებს შორის იყო გადანაწილებული.

გარკვეულ საგამგებლო ერთეულებში აღძრულ ადგილობრივ და სამოქალაქო საქმეს კი სათანადოდ გამრიგენი და დიდ ფეოდალთა საკუთარი მოხელეები ახორციელებდნენ. მოქალაქეთა საჩივრებს ქალაქის მოურავი იხილავდა. ასეთივე იურისდიქციით სარგებლობდა ამილახორი, და ზოგიერთი სოფლის მოურავიც.

„დედოფლის სახასო კაცის საჩივრებს დედოფლის სახლთუხუცესი არიგებდა“.

იყო შემთხვევები, როცა სისხლის სამართლის დანაშაულს კათალიკოსიც არჩევდა. ეს კი მაშინ ხდებოდა, როცა რჯულის კანონის დარღვევას ჰქონდა ადგილი: მაგალითად, შვილის მიერ მამის კელა, ან პირიქით.

არსებობდა საეკლესიო სასამართლოც, რომელიც მხოლოდ „საკანონო“, ანუ „სასისხლო“ საქმეებს იხილავდა და მხოლოდ საყდრის ყმებს ასამართლებდა.

მომჩივანს უფლება ჰქონდა, გვერდი აეგლო ადგილობრივი, ანუ კერძო ფეოდალის სასამართლოსათვის და უშუალოდ სახელმწიფო (მდივანბების) სასამართლოსათვის მიემართა.

მდივანბებს სასამართლოს გარეშე საქმის გამოძიება არ შეეძლო.

მთლიანად სასამართლო შედგებოდა: მდივანბეგის ანუ მსაჯულთუხუცესისაგან, რომელსაც თვალყური უნდა ედევნებინა სასამართლო საქმიანობისთვის. იგი ერთდროულად იყო სამდივანბეგო სასამართლოს თავმჯდომარე და სასამართლოს წევრიც. შემდეგ მოდიოდნენ მსაჯულნი, მდივანნი, იასაულნი, რომლებიც განიყოფოდნენ ორად, „მართლის მთქმელ, უქრთამო იასაულებად (გამომძიებლებად) და „გაწყრომისა და დაწერის“ იასაულებად, რომელთაც ევალებოდათ შეპყრობა და განაჩენის ასრულება. იყვნენ, აგრეთვე, მემათრახენი და მოწმის მაძიებარნი (უბრალო მსახურები).

აქვე გვინდა შემოგთავაზოთ რამდენიმე იმდროინდელი გადაწყვეტილება და განაჩენი:

ერეკლე II-ის გადაწყვეტილება

ობოლი ბავშვის მსახურად წაყვანის თაობაზე

ერეკლე II-ს საჩივრით მიმართა მამუკა გულაშვილის ქვრივმა. თავის არსაში ქვრივი ჩიოდა, რომ მუხრანბატონის აზნაურიშვილს უკანონოდ წაეყვანა მსახურად მისი ათი წლის შვილი.

მეფემ საჩივარი განიხილა და გადაწყვეტილება ქვრივის სასარგებლოდ მიიღო. მან სახლთუხუცეს იოვანე მუხრანბატონს უბრძანა აზნაურიშვილს ობოლი ბავშვი დედისთვის დაებრუნებინა, რადგან ჯერ მხოლოდ ყმაწვილი იყო:

„რადგან ყმაწვილი ყოფილა ისევ თავის დედას მოსცეს თავისი შვილი იმ შენმა აზნაურიშვილმა. გაიზარდოს და ისე

იმსახუროს, უნდა დააცალოს მანამდისინ თხუთმეტი, თექვსმეტი წლის შეიქმნას.“

ქვრივმა ერეკლე II-ს არსა 1785 წლის 27 იანვარს გაუგზავნა. მეფემ განაჩენი მეორე დღესვე, 28 იანვარს გამოიტანა.

განაჩენი

ორბელიანების ყმის, ზურაბ ტერტერაშვილის ქვრივის საქმეზე

სტამბოლიდან, ტყეობიდან დაბრუნებული ზურაბ ტერტერაშვილი ორბელიანებს ეყმო, რადგან „მოსული ტყეე თავისუფალია, ვისაც უნდა ეყმოზა“.

ზურაბის გარდაცვალების შემდეგ მისმა ქვრივმა ორბელიანებს უჩიელა, ქმრის კუთვნილ სარჩოს არ მაძლევენო. სასამართლომ საქმის გარჩევის შემდეგ გამოიტანა გადაწყვეტილება – „ზურაბის ქვრივს ის სარჩო უნდა მისცენ, რომელიც მართებულია“.

ერეკლე II დაამტკიცა სასამართლო გადაწყვეტილება და უბრძანა იასაულ გლახა ციციშვილს, განაჩენი სისრულეში მოიყვანოს.

ერეკლე II-ის განაჩენი სადავო მამულის შესახებ

ქიზიყის მოურავი ზაქარია ენდრონიკაშვილი და დავით აფხაზი ერთმანეთს ედავებოდნენ სოფელ კარდანახსა და ბაკურციხეში მდებარე მამულს. ორივე მოდავე მხარემ მეფესთან იჩიელა.

ერეკლე II-მ, მსაჯულების თანდასწრებით, საჩმე განიხილა. დავით აფხაზმა სასამართლოში წარადგინა მეფე კონსტანტინეს მიერ გაცემული წყალობის წიგნი, რომლითაც დადასტურდა, რომ სადაო მამული მისი კუთვნილება იყო. სასამართლოს გადაწყვეტილებით, სადაო მამული დავით აფხაზს მიაკუთვნეს - „რაც დაეინახეთ (საბუთებში), ესრეთ განესაჯეთ, როგორც დაგვიწერია, თავიანთი წიგნებიდამ მოხდა ეს სამართალი, სხვას ნურავის დააბრალებენ რასმე“.

მოსამართლემ დავით ენდრონიკაშვილს დაუდგინა, რომ ხუთი თვის ვადაში სასამართლოში წარედგინა სადაო მამულის კუთვნილების დამადასტურებელი საბუთი. დადგენილი ვადის გასვლის შემდეგ, მას ჩივილის უფლება აღარ მიეცემოდა.

განაჩენს ბეჭდებით ამტკიცებენ: ალავერდელი მიტროპოლიტი ანტონი, დედოფალი დარეჯანი, მეფის ძე გიორგი, ბატონიშვილი ვახტანგი.

განაჩენი გამოტანილია 1788 წლის 11 ივლისს.

ერეკლე II-ის გადაწყვეტილება

ტყითა და მინდვრით სარგებლობის თაობაზე

ამილახერებს თუმანიშვილებისათვის აეკრძალათ ტყეში შეშის მოჭრა და მინდორში საჭონლის ძოვება. თუმანიშვილებმა დახმარებისთვის ერეკლე II-ს მიმართეს.

მეფემ საჩივარი განიხილა და გადაწყვეტილება თუმანიშვილების სასარგებლოდ მიიღო:

„ეს როგორი საქმე არის, კაცს მაგისტანა ვაება (უზარმაზარი) მთა ჰქონდეს, ყოვლის ხით საესე და მინდერის კაცს დასაწავეს შეშას და სახლის ხეტყეს არ ანებებდეს, ამისთანა საქმე ვის დროს ქმნილა და რომელს დროს მომხდარა? აღარც ტყეში შესვლა დაუშალოთ და არც მინდორში საქონლის ძოება“.

განაჩენი

მდივან სულხან ბეგთაბეგისძის მიერ ძმისაგან ნაყიდი მამულის შესახებ

მდივანმა სულხან ბეგთაბეგისძემ ვალი აიღო და თავისი ძმისაგან მამული იყიდა. ფასზე მორიგდნენ, ნასყიდობის სიგელიც გააფორმეს, ბეჭედიც დაუსვეს და მოწმეებსაც დაამოწმებინეს, მაგრამ მისმა ბიძაშვილმა მდივანმა სოლომონმა სცადა გარიგების ჩაშლა, იმავე მამულში მეტი თანხის შეთავაზების გზით.

სულხანმა არზით მიმართა მეფე ერეკლეს და ითხოვა: „მდივანბეგებს ებრძანოს, თუ საქართველოს სამართლის ძალით ამგვარი გარდაწყვეტილი, გარიგებული საქმე მოსაშლელი არ იყოს, ნურც მე მომეშლება.“

მეფემ განიხილა თხოვნა და უბრძანა მსაჯულებს, საქართველოს „განწესების“ მიხედვით გაერჩიათ საქმე.

მოსამართლეებმა ვახტანგ VI-ის „სამართლის“ ძალით დაადგინეს, რომ უკვე გაყიდული მამული სხვას აღარ მიეყიდება, თუნდაც მეტი ფასის შეთავაზებით - „თუ წიგნი დაიწერება

და ხელი წაიროვის, რაგინდ ფასი მოუმატონ და ან მსყიდველს აღარ უნდოდეს, ვერ მოშლიან“ (მუხლი 161).

მამული მდივან სულხანს დარწა.

განაჩენი გამოტანილია 1783წ. 25 აგვისტოს.

განწესება

ერეკლე II-ისა და კათალიკოს ანტონ I-ის

შინ დაბრუნებულ ტყვეთა ყმობიდან განთავისუფლების შესახებ

„ჩვენ მეფეს ერეკლეს, საქართველოს კათალიკოსსა, ეპისკოპოსთა და დარბაისელთა - ეს პირობა დაგვიდია ღმრთის ფიცითა, რომ, რომელიც ტყვე მოვიდეს, ძველს პატრონს ხელი აღარ აქვს, თავისუფალია, ვისაც უნდა იმას ეყმობა. ამის წიგნი დაგვიდია და დაგვიმტკიცებია.“

ამ მნიშვნელოვანი საბუთის დედანი დაკარგულია. იგი წარმოადგენს საკანონმდებლო განწესებას, რომლითაც ხელმძღვანელობდნენ სასამართლოები ყმებზე დავის გამო განაჩენების გამოტანისას.

გადაწყვეტილება

ნასყიდობის ბათილად გამოცხადების შესახებ

მდივან იესეს კვეხერელის ვალი ჰქონდა. მეფე ერეკლე II-მ იესე ერთი თვით კახეთში იახლა. ამით ისარგებლა კვეხერელმა და მდივნის უმცროსი შმა აიძულა მისთვის მამული მიეყიდა, ვალის გადახდის მიზნით.

ქალაქში დაბრუნებულმა იესემ კვესერელს შეუთვალა: „უჩემოდ ჩემი მამული თორმეტი წლის ყმაწვილისაგან რად გიყიდნია, შენს თეთრს მე მოგცემ, ჩემს მამულთან საქმე არა გაქვსო.“ კვესერელმა უარი განაცხადა მამულის დაბრუნებაზე, მაშინ მდივანმა სასამართლოში იჩილა.

მოსამართლეებმა საქმის გარჩევისას ბერძნული სამართალი მოიწველიეს - „უასაკოს ყმაწვილისაგან გასყიდვა არ იქნება, როცა მისი ძმა, თუ მშობელი ინებებს დაიხსნისო.“ ქართული სამართალიც იგივეს ადასტურებს: „ბატონისა და სახლისკაცის შეუკითხავად და დაუბეჭდავად მამული არ გაიყიდებაო.“

ამ კანონების საფუძველზე მსაჯულებმა ნასყიდობა ბათილად გამოაცხადეს და მამული იესე მდივანს დაუბრუნეს.

გადაწყვეტილება მიღებულია 1768წ. 8 იანვარს

განაჩენი

ჭონი³ ბეჟანისთვის ჩამორთმეული ბალის დაბრუნების შესახებ

ჭონი ბეჟანი გადაკარგული იყო. მისი ნაქონი ნაბაღარი მეფე ერეკლე II-მ მცხეთის სვეტიცხოველს შესწირა, ხოლო კათალიკოსმა ანტონმა იგივე ნაბაღარი კვესერელს უბოძა.

დიდი ხნის შემდეგ ბეჟანი დაბრუნდა და თავისი ბალი დაიბრუნა.

კვესერელმა, რომელმაც ბალი დაამუშავა და მოუარა, დანახარჯის ანაზღაურება მოითხოვა.

³ ჭონი - მექუდე. ქუდების მკერავი.

მსაჯულებმა დააკმაყოფილეს კეეზერელის თხოვნა, იანგარიშეს ხარჯი და ბეჟანს თხუთმეტი თუმნის გადახდა დააკისრეს. „ეს თეთრი ბეჟანამ კეეზერელს უნდა მისცეს. თუ უნდოდეს, ახლავ თეთრი მისცეს და თუ უნდოდეს, თავისი ნახევარი ბალი გირაოდ მისცეს.“

განაჩენი

ბეჟან რატიშვილის და ფანიაშვილის სადაო ყმის საქმეზე

ბეჟან რატიშვილი და ფანიაშვილი რუისელ გლეხ მახარაშვილზე დაობდნენ.

სასამართლოს ძალით, გლეხი რატიშვილს მიაკუთვნეს, მაგრამ ფანიაშვილმა კელავ იჩივლა და რუისიდან რამდენიმე მოწმე ჩამოიყვანა, რომელთაც უმოწმეს ფანიაშვილს - გლეხი მისი ყმა არისო.

რატიშვილმა მოსამართლეს წარუდგინა საბუთები, გაცემული მეფე ვახტანგისა და მეფე ბაქარის მიერ, რითაც დაამტკიცა, რომ მახარაშვილი ნამდვილად მას ეკუთვნოდა, ხოლო ფანიაშვილის მოყვანილი მოწმეების ჩვენება ცრუ აღმოჩნდა.

სასამართლოს გადაწყვეტილებით მახარაშვილი ისევ ბეჟანს დარჩა, მოწმეები კი ცრუ ჩვენებისთვის დაისაჯნენ - „რასაც სამართალი გადაახდევინებს, ნება სამართლისა არის.“

განაჩენი გამოტანილია 1778წ. 3 აგვისტოს

ქართული სამართლის ძეგლებში დიდი ყურადღება ექცევა როგორც მოსამართლეთა მიუკერძოებლობას,

პატიოსნებას, არაკორუმპირებულობას, პროფესიონალიზმს, ასევე სამართლიანი სასამართლო პროცესის უფლებასა და შეჯიბრებითობის პრინციპს სასამართლო პროცესის დროს.

აი, როგორ არის აღწერილი ის თვისებები, რომლითაც უნდა იყოს შემკული მოსამართლე ბატონიშვილ ვახტანგის სამართლის წიგნის მე-3 მუხლის მიხედვით:

„პირველ ესე, რომე მოსამართლე დიდად მხრეკელი, მიმხუდარი, გამომეძიებელი, გონებააუჩქარებელი, დაწყნარებული, გამგონე, საჩივრის ყურის მიმგდები, გამსინჯავი, მოჩივრის მოადის მომცდელი და სხვისაც მკითხველი, თუ ამისი სამართალი თქვენგან როგორ ისინჯვის, მოწმის მაძებარი უნდა იყოს, უქრთამო, ღვთის მოშიში.

...მარტო მოჩივარს სამართალი არ უნდა უყოს, მეორეც დაიბაროს და ორნივე ერთად ალაპარაკოს. მოწმით, კითხვით და გამოძიებით მათის საჩივრის მართლად შეტყობას ეცადოს. რაც ფიცხლავ სამართალი ქნას – უნდა ორჯელ, სამჯერ, ხან ერთად და ხან ცალცალკე ალაპარაკოს.

...არც მტყუანსა და არც მართალზე ქრთამი არ არის, და არც უნდა მოსამართლემ ინდომოს და აიღოს, თორემ ძნელი ტვირთი დაუც აღსაკიდებელად ბეჭთა თვისთათვის“⁴.

იქვე 215-ე მუხლში ჩამოთვლილია ის მოთხოვნები, რომელიც სავალდებულოა მოსამართლის თანამდებობის მისაღებად:

„ორმოცს წელიწადს იქით იყოს და არც, დიად, სიღარიბე აწუხებდეს, თორემ მოტყუედება; ღვთისმოშიში იყოს“.

⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, II. დოლიძის რედ., ტ. I, გვ. 480-481, თბ. 1963

ისიც უნდა ვთქვათ, რომ ამგვარი მდგომარეობა, სამართლის საკითხებისადმი გამოხენილი ინტერესი და შესაბამისი მაღალი სამართლებრივი დონეც ყველა ეპოქისათვის როდი იყო დამახასიათებელი, სხვა მდგომარეობა იყო XVI-XVII საუკუნეებში, როდესაც, ვახტანგის სიტყვებით, მოსამართლენი „ვიეთნიმე მოყუსობით, ვიეთნიმე მეგობრობით, ვიეთნიმე მორიდებით, ვიეთნიმე ღვთის ურიდველობით და ვიეთნიმე მიღებითა ქრთამითა, ვითარცა ენებათ ეგრე ჰსჯიდენ“.⁵

1867 წელს რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე II-ის სასამართლო რეფორმა ბუნებრივია საქართველოსაც შეეხო. შეიქმნა განყოფილებები მომრიგებელი მოსამართლეებით, საქალაქო სასამართლოები და სასამართლო პალატა.

ნაფიც მსაჯულთა სასამართლოს შემოღება საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში

საქართველოს დროებითმა მთავრობამ მმართველობის დაწყებისთანავე გადაწყვიტა სასამართლო რეფორმის ჩატარება, რომელშიც თავიდანვე იყო გათვალისწინებული ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო. პირველი საკანონმდებლო აქტი, სადაც ნახსენებია ეს ინსტიტუტი იყო 1917 წლის 21 სექტემბერს მიღებული „სასამართლო დაწესებულების დებულება“, მოგვიანებით სათანადო ცვლილება შემუშავდა „სისხლის სამართლის წარმოების წესდებაში“. 1917 წლის 17 იანვარს მიიღეს „კანონი ნაფიც მსაჯულთა შემოღებისა“ თანდართულ დებულებასთან ერთად. ამ დებულების მიხედვით ნაფიც

⁵ ჩუბინიშვილი, ქრესტომატია, პირველი გამოცემა; გვ. 394

მსაჯულად შეიძლება არჩეული ყოფილიყო ორივე სქესის წარმომადგენელი იმ პირობაზე:

ა) ვინც საქართველოს რესპუბლიკის მოქალაქეა (ქვეშევრდომია);

ბ) იცის ქართული და წერა-კითხვა რომელიმე ენაზე;

გ) ვინც წლოვანებით 25-ზე ნაკლები არ არის;

დ) ვისაც ერთ წელიწადზე არა ნაკლები უცხოვრია იმ მაზრასა ან ქალაქში, სადაც ნაფიც-მსაჯულთა არჩევანი სწარმოებს.

ნაფიცი მსაჯული ვერ იქნებოდა:

ა) ვინც დანაშაულობის გამო გამოძიებასა ან სამართალში არის მიცემული, ვისაც კანონის წინააღმდეგ მოქმედებისათვის სასამართლოს დადგენილებით საპატიმრო, ანუ უფრო სასტიკის სასჯელი ჰქონდა გადაწყვეტილი და ვინც სამართალში იყო მიცემული ასეთი სასჯელის ღირსი დანაშაულისათვის და სასამართლოს დადგენილებით უდანაშაულოდ ცნობილი არ არის.

ბ) ვინც სასამართლოს განაჩენით სამსახურიდან დათხოვილია;

გ) ვინც ვერ შემძლე მოვალედ არის გამოცხადებული;

დ) ვინც ფლანგეულობისა გამო მსრუნველობის ქვეშ იმყოფება;

ე) ვინც ბრმა, ყრუ, მუნჯი და შეშლილია.

ამათ გარდა ნაფიც-მსაჯულთა სიაში არ უნდა ყოფილიყო შეტანილი:

ა) მღვდელმსახური და ბერმონაზონი;

ბ) სასამართლო დაწესებულებათა წევრი, ამ დაწესებულებათა კანცელარიის შტატის მოხელე და აგრეთვე სასამართლოს ბოქაული;

გ) პროკურორი, მისი თანაშემწე და იმის კანცელარიის შტატის მოხელე;

დ) სახელმწიფო ბანკის ხაზინადარი და მოლარე, აგრეთვე ფოსტის და ტელეგრაფის განყოფილების უფროსი და რკინიგზის და ტელეგრაფის სადგურის უფროსი, თუ სათანადო თანაშემწე არ ჰყავთ;

ე) ის პირი, რომელიც სამხედრო და საზღვაო უწყებაში ხელოსნის, ან ზღვის კანდელის ზედამხედველის თანამდებობაზე არის, ხოლო ომიანობის დროს ყოველი მოხელე, რომლის განთავისუფლება ნაფიც-მსაჯულთაგან საჭიროდ იქნება ამ უწყებათა უფროსის მიერ;

ვ) საკარანტინო დაწესებულებათა მოხელენი;

ზ) გუბერნიის (ოლქის), მაზრის, უბნის და სოფლის კომისარი და მისი თანაშემწე;

თ) საზოგადოდ მილიციის მოხელე.

ნაფიც-მსაჯულთა საერთო სია შედგენილ უნდა ყოფილიყო ქალაქებში - ქალაქის გამგეობასა და მაზრებში - მაზრის საეროებო გამგეობისაგან. სიაში ყოველ წელიწადს უნდა შეეტანათ:

ა) ქალაქ ტფილისისა და მისი მაზრისათვის - 1200 პირი.

ბ) ქუთაისისა და მისი მაზრისათვის - 1000

გ) სოხუმისა და მისი მაზრისათვის - 800

დ) იმ მაზრისათვის, რომელსაც ოლქის სასამართლოს სხდომები ნაფიც-მსაჯულთა მონაწილეობით წელიწადში სამ სესიაზე მეტი არ არის განსრავებული, თითო სესიაზე 60 პირი.

ნაფიც-მსაჯულთა მონაწილეობით გასამართ ოლქის სასამართლოს სხდომების ყოველი სესიისათვის სათადარიგო მსაჯულთა სიაში შეტანილ უნდა ყოფილიყო ექვსი კაცი.

ნაფიც-მსაჯულის მოვალეობის შესასრულებლად წელიწადში ორჯერ მეტად არავის მოწვევა არ შეიძლება.

სასამართლოს სხდომაში მონაწილეობის მისაღებად გამოწვეულ ნაფიც-მსაჯულს, რომელიც საქმის გარჩევის ადგილას არ ცხოვრობდა, მიეცემოდა გაცდენისათვის დღიურად 5 მან. და გზის ხარჯად ვერსზე – 25 კპ. ხოლო ვინც საქმის გარჩევის ადგილას ცხოვრობდა მას დღიურად 3 მანეთი ეძლეოდა.

სასამართლო შედგებოდა ერთი მოსამართლისაგან, რომელიც თავმჯდომარეობდა სხდომას, 12 ძირითადი და 2 სათადარიგო მსაჯულისაგან.

როდესაც ნაფიც-მსაჯულთა გადასაწყვეტად საქმეთა განხილვის დროს სასამართლოს სხდომაზე შემოწმდებოდა ყველა შეკრებილი საბუთი, თავმჯდომარე ეკითხებოდა მსაჯულებს, საქმის ყოველივე გარემოება საკმარისად არის იმათთვის გამორკვეული თუ არა და ხომ არა სურთ სასამართლოს გამოძიების რითიმე შეესება. ნაფიც-მსაჯულთ უფლება ქონდათ მოეთხოვათ საქმის ყოველი გარემოების სწორად გამოსარკვევად მისი შეესება ყოველივე იმით, რასაც საჭიროდ დაინახავდნენ, გარდა კანონით აკრძალული

მოქმედებისა. მათი განცხადების დაკმაყოფილების საკითხს წევრთა თავმჯდომარე მხარეთა აზრის მოსმენის შემდეგ.

დამნაშავედ ცნობილისათვის სასჯელის დადება, მის წინააღმდეგ აღძრულ სამოქალაქო საჩივრის დაკმაყოფილება და ყველა სხვა შედეგი, გამომდინარე დამნაშავეობიდან, ნაფიც-მსაჯულებს უნდა გადაეწყვიტათ თავმჯდომარესთან ერთად.

საქართველოს დამფუძნებელი კრების და საქართველოს რესპუბლიკის 1920 წლის 23 აპრილის დროებითი კანონით ნაფიც მსაჯულთა დებულებაში შევიდა ცვლილებები:

1. სასამართლოს სხდომაში მონაწილეობის მისაღებად გამოწვეულ ნაფიც-მსაჯულს მიეცემა გაცდენისათვის დღიურად 150 მან. ხოლო გზის ხარჯად ვერსზე 10 მანეთი, (დებ.ნაწ.1 მუხ.24) უკეთუ მისი ადგილ-საცხოვრებელი ათ ვერსზე მეტით არის დაშორებული სასამართლოს სხდომის ადგილს.

2. პირველ მუხლში აღნიშნული ხარკის დასაფარავად გაღებულ იქნეს ხაზინიდან იუსტიციის მინისტრის განკარგულებისათვის ყოველდღიურად ორასი ათასი (200.000) მანეთი, ხოლო ამა 1920 წლის მარტის 1-დან ივნისის 1-დე ექვსასი ათასი (600.000) მანეთი.

3. არაკანონიერი მიზეზით სასამართლოში გამოუცხადებლობისათვის ნაფიცი მსაჯული დაისჯება პირველად და მეორედ დაჯარიმებით ორასი (200) მანეთიდან ათას (1.000) მანეთამდე, მესამედ, გარდა ფულადი დაჯარიმებისა, პასუხის მგებლობით სასჯელთა დებულების თანახმად.

4. დროებითი კანონი ესე ძალაში შედის დღიდან მიღებისა დამფუძნებელი კრების მიერ.

საქართველოს დამფუძნებელი კრების მიერ 1921 წლის 21 თებერვალს მიღებული საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის (1918-21) კონსტიტუციის მეექვსე თავში, მუხლი 81 ნათქვამია:

„მომე სისხლის სამართლის და აგრეთვე პოლიტიკურის და ბეჭდვითი დანაშაულისთვის არსებობს ნაფიც-მსაჯულთა ინსტიტუტი“.

ამრიგად, ნაფიც მსაჯულთა ინსტიტუტის შემოღების მცდელობა საქართველოში ჯერ კიდევ 1917-1921 წელს, პირველი რესპუბლიკის დროს იყო, რაც მაშინ კონსტიტუციითაც კი დაკანონდა, თუმცა ეს ინსტიტუტი სრულფასოვნად არ ამოქმედებულა, რადგანაც, მაღეევ, რუსეთის მიერ საქართველოს ოკუპაცია მოხდა.

სასჯელის სახეები ქართული სამართლის ძეგლებში

საქართველოს სამართლის ძეგლები სხვადასხვა ეპოქაში სასჯელის სხვადასხვა სახეებს იცნობს – ერთი შეხედვით ძლიერ ჰუმანურით დაწყებულსა და სასჯელის სასტიკი სახეებით დამთავრებულს.

ფეოდალურ საქართველოში სასჯელის შემდეგ ფორმებს იყენებდნენ: „ტაჯგანაგის (მათრახის) კერა“, ღვედით მიმთხვევა“, „ციხეში შიგან პატიმრობა“, „ციხესა და საპყრობილესა შიგან შეყენება“, „სიბრმავითა დასჯა“, „სიკვდილად დასჯა“, „ასოთა მიღება და განპატიუება“, „ძელსა ზედა ჩამოხრჩობა“ და ა.შ.

ჰუმანური კანონმდებლობის მაგალითია ბექა-აღბუღას სამართლის 62-ე მუხლი გატაცებული ქონების ანუ ნაპარავის შესახებ:

„ნაპარევისა პირველ ასრე განენილა და ასრე იქნას აწ-
ცა, რომე თუ ცხენი თუ რაგინდარა კაცმან მოიპაროს, თუ
ხეთავე აქედეს თავის ნაპარევი, იგი მისცეს და ერთი ე'სომი
სხეა, და, თუ არა აქედეს, აფიცოს საქონლის პატრონმან,
როგორცა დაიფიცოს იგი მისცეს და ერთი ზომი სხეა“⁶.

მართლაცდა ჰუმანურია სასჯელის ეს ფორმა, ვინაიდან
არ ითვალისწინებს ფიზიკურ სასჯელს ან თავისუფლების
ხელყოფას და მპარავისათვის მხოლოდ ზარალის ორმაგი
საზღაურით კმაყოფილდება.

გაცილებით მკაცრი და სასტიკია კანონიკური სამართლის
168-ე მუხლი – „რომელმანცა კაცმან რა გინდა რა მოიპაროს
და გამოჩნდეს, ორნივე თვალი დაეწუნენ და ანუ ხელ-ფეხი
დაეჭრას. თუ საპატიუო ადგილსა (ბაგრატ კურაპალატის
სამართალში განმარტებულია, თუ რა ითვლებოდა საპატიუოდ
– ან დიდი საღარო, ან ეკლესია, ან ჯოგი) არა მოეპაროს, ვინ
იყიდდეს, ვითაცა დააფასონ, ეგრე მიჰყიდონ და ნაპარევი
დაუკლებლივ მისსა პატრონსა მისცენ. და კრულ, წყეულ და
შენიშნებულ იყავნ“⁷.

როგორც ვხედავთ, კანონმდებელი არ ჯერდება ფიზიკური
სასჯელის ისეთ სასტიკ ფორმებს, როგორიცაა თვალების
ამოწვა და ხელ-ფეხის დაჭრა და დამატებით წყევლა-
კრულვასაც არ აკლებს მპარავს. წყევლა-კრულვა და შეწევნება
განსაკუთრებულ სასჯელებს მიეკუთვნებოდა და საეკლესიო
სასჯელების ყველაზე მძიმე ფორმად ითვლებოდა.

⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედ., ტ. 1, გვ. 448, თბ. 1963
⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედ., ტ. 1, გვ. 472, თბ. 1963

ეს მუხლი, როგორც ჩანს, გაცილებით ძველია, ვიდრე ბექას კანონი. თამარ მეფის მემკვიდრე ამბობს, რომ თვალთა დაწვა და ხელ-ფეხის მოჭრა განსაკუთრებით თამარის წინ სცოდნიათ. თამარს კი ეს კანონები გაუუქმებია (იხ. ქართველი ერის ისტორია, II, კარი მეოთხე). ბაგრატ კურაპალატის სამართლის 152 მუხლში აღნიშნულია, რომ თვალთა დაწვა მხოლოდ საპატიუო ადგილას მოპარვისათვის შეიძლებოდა მიესაჯათ, მაგრამ მემკვიდრე იქვე აღნიშნავს, რომ ასეთი სასჯელის დაწესებისთვის მეფის თანხმობა იყო საჭირო. სწორედ ამ უფლებით სარგებლობდა თურმე თამარი და სასჯელს არ ამტკიცებდა. მემკვიდრეთა ცნობით თამარის მეფობის პერიოდში საქართველოში არც „დამასახიზრებელი“ სასჯელით, არც „მათრახის ცემით“, მით უფრო სიკედილით არაფერი დასჯილა. ისტორიკოსების გადმოცემით ამ პერიოდში მხოლოდ ერთი ადამიანი – გუზან ტაოსვარელი დასაჯეს დაბრძანებით, ისიც თამარისგან უნებრად. ბრძანება დავით სოსლანმა გასცა. როგორც ბასილი ეზოსმოდვარი წერს, თამარის დროს თვით მკვლელებსაც კი არ სჯიდნენ სიკედილით. გამოუსწორებელ დამნაშავეებს ბიზანტიას გადასცემდნენ, სადაც მათ საზღვრების დასაცავად ან ყოფაყების წინააღმდეგ ბრძოლაში იყენებდნენ. როგორც იმ პერიოდის მემკვიდრეები ირწმუნებიან ჰუმანური სადამსჯელო სისტემის მიუხედავად ქვეყანაში დანაშაული თითქმის აღარ ხდებოდა.

უნდა ითქვას, რომ საქართველოში მუდამ დიდი მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ადამიანის ღირსებას, მის სახელს. ამიტომ, თუ ადამიანი უღირს საქციელს ჩაიდენდა, მაგალითად იქურდებდა (საქართველოში კი ქურდობა მუდამ იყო მიჩნეული

უღირს საქციელად), მის მიმართ იყენებდნენ ე.წ. „გამაწბილებელ“ სასჯელს. ხშირი იყო დამნაშავის ორღობეში გაყვანა და მის თავზე ლაფის დასხმა. აქედანაა გამოთქმა – თავს ლაფი დაისხა. ხშირი იყო აგრეთვე, ქურდისათვის ნაქურდალის მხრებზე აკიდება და მისი აქეთ იქით ტარება მოთელი სოფლის დასანახად, ვირზე შესმა, გაპარსვა, გატიტვლება, თავზე ნაცრის დაყრა და ა.ს.

ბექა-აღბუღას სამართალი იცნობს ადამიანის პატივისა და ღირსების შემბლაღავი სასჯელის სხვადასხვა სახეს. ისინი დამამცირებელი ხასიათისა იყო. ასე მაგ: „ნათრევა“ – ქვედა საცვლის ამარა სანეხეზე ნათრევა. ცოლშვილიანი კაცის ქმარშვილიან ქალთან მრუშობისას „გაშიშვლება და გააუპატივება“.

გვიანი საშუალო საუკუნეების იმერეთის სამეფოში ხშირად იყენებდნენ სასჯელის უმაღლეს ზომას – სიკვდილით დასჯას. სოლომონ II-ის დროს „ვინც გულში განზრახვით მოჰკლავდა კაცსა, მას დასწავდნენ გროვა შეშაზე, ან ქუაბში ჩაკირამდენ, ან ცოცხალს დამარხავდნენ და ამის გარდა მკვდარის პატრონის სასარგებლოდ აზღვევინებდნენ ფულსა“⁸.

სასჯელის განსაკუთრებულ სახეს წარმოადგენდა „ხელთა მიცემა“, ანუ ბოროტმოქმედის დაზარალებული პირისათვის გადაცემა ადგილ-მამულით (ბექა-აღბუღას სამართალი, ვახტანგ VI სამართლის წიგნი).

ერეკლე მეფის დროინდელ კანონმდებლობაში ხშირად იხსენიება „ჯოხის დაკერა“, როგორც სასჯელის სახე. ტერმინი

⁸ გივი ლობჯანიძე, ქართული სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია, გვ. 406, თბ., 2001

„სასჯელიც“ ერეკლე მეორის დროინდელ ძეგლებში მკვიდრდება საბოლოოდ.

მიუხედავად ზოგიერთი ზემოთ მოყვანილი სასჯელის სისასტიკისა, მაინც უნდა ითქვას, რომ ქართული სისხლის სამართალი ევროპისა და რუსეთის იმდროინდელ სისხლის სამართალთან შედარებით გაცილებით ღმობიერი იყო. მისთვის უცხოა ბრალდებულის წამებით გამოტეხის ის საშინელი ხერხები და, აგრეთვე, სიკვდილით დასჯის შემზარავი სახეები, რომლებიც დაკანონებული იყო სხვა ქვეყნების სამართლის ძეგლებში. ჩამოვთვლით ზოგიერთი მათგანს – „ესპანური ჩექმა“, „იუდეების სავარძელი“, „კატის თათი ანუ ესპანური ღიტინი“, „მსხალი“, „ერეტიკოსის ჩანგალი“, წყლით, ცეცხლით, გაჭიმვით წამება, კოკონზე დაწვა, შებოღვა, კლდიდან გადმოგდება და ა.შ.

ეს მაგალითი კი ვახტანგ ბატონიშვილის სამართლიდან პიროვნების ხელშეუხებლობას ეხება – მუხლი 95:

„თუ კაცმა თავისი ყმა ან მოკლას, ან გაახეიბროს, თუ დანაშაულსედ უქნია, მით ბატონისაგან და კათალიკოზისაგან საწყენის არი, ამიტომ რომე უხელმწიფოს კაცს თავისის ყმის სიკუდილი და გახეიბრება არავის ხელეწიფების, რომელიც მაგვარი სასიკუდილო და გასახეიბრებელი დანაშაული ქონდეს, ხელმწიფეს მოახსენოს და მისის დასტურით უყოს“.

მართალია, ეს მუხლი არ კრძალავს სიკვდილით დასჯას, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ბატონის მიერ საკუთარი ყმის თვითნებური დასჯის წინააღმდეგ არის მიმართული. ვერ დასჯის ის, ვისაც არ ხელეწიფების, ანუ კომპეტენტური არ არის.

ბავშვის, ან მოზრდილის მოტაცება გამოსასყიდის, ან სხვა სარგებლის მიღების მიზნით ქართული სამართლის ძეგლებში უმძიმეს დარღვევადაა მიჩნეული.

აი, ციტატა ქართული სამართლის XVI საუკუნის საეკლესიო ძეგლიდან:

სამართალი კათალიკოსთა, მუხლი 1

„კაცის სყიდვისა ასე გავაჩინეთ:

რამანც კაცმან კაცი გაყიდოს, ანუ ღიდმან, ანუ მცირემან, ანუ თავადმან, ანუ აზნაურმან და ან გლეხმან, წმიდათა კრებულთაგან შეჩვენებული იყოს და განხდილი⁹.

რასაც კაცს მართლით განკითხვითა და გამოძიებითა კაცის სყიდვა გამოაჩნდეს, თუ ის კაცი დაიხსნას და მოიყუანოს, მისსა საყდარსა და ეპისკოპოსს დაუურვოს, რა ერთიც ძალედვას, დამკლებიცა უფალსაცა დაუურვოს.

და თუ ვერ მოიყუანოს, ვინ გინდა იყოს, თავადიშვილი უნდა აზნაურიშვილი, უნდა გლეხი, მაშინც ვერამ საქმემ ვერ იხსნას, უკანონოდცა არს, – ძელსა მიეცეს“¹⁰.

კათალიკოსთა სამართალი 1543-1549 წლებში შეიქმნა. აღნიშნული კანონმდებლობის მოქმედების ასპარეზი თვით ძეგლში მითითებული არ არის, თუმცა ბოლოში დართული მღვდელმთავართა ხელმოწერები ცხადყოფს, რომ მიწაწყალი და მოსახლეობა, რომლისთვისაც ეს სამართლის წიგნი იყო განკუთვნილი შემოფარგლული უნდა ყოფილიყო იმერეთის სამეფოთი და სამეგრელო-აფხაზეთის საზღვრებით. იმ პერიოდისათვის დასავლეთ საქართველო ოსმალეთის გავლენის

⁹ განხდილი (მოკვეთილი, გაყეუებული)

¹⁰ ძელსა მიეცემა – ნაშრომობა

სფეროში იყო მოქცეული. მეფე-მთავერები, რომლებმაც ვერ შესძლეს გართიანება ცდილობდნენ ცალ-ცალკე გარიგებოდნენ დამყრობლებს და საკუთარი უსაფრთხოების გარანტიები მიეღოთ. ამ ვითარებაში გახშირდა ადამიანის მოტაცება, ქურდობა და ყაჩაღობა. განსაკუთრებით მასობრივი ხასიათი მიიღო ტყვეების გაყიდვამ საზღვარგარეთის ბაზრებზე. ოსმალების გარდა, რომლებისთვისაც ეს სოლიდური შემოსავლების წყარო გახდა ამ საქმიანობაში აქტიურად იყვნენ ჩაბმული ადგილობრივი ქართველი ფეოდალებიც. ფაქტიურად კითხვის ქვეშ დადგა თვით ქართული ფეოდალური საზოგადოების არსებობის საკითხი. პროგრესულმა პოლიტიკურმა და საეკლესიო მოღვაწეებმა საეკლესიო კრება მოიწვიეს „კათალიკოსთა სამართალი“ შეიმუშავეს და, ამასთან ერთად, საერო საკითხებსაც შეეხნენ. ამგვარად, ეკლესიამ საკუთარ თავზე აიღო სასჯელის დაწესება კაცის გატაცებისათვის და, როგორც ზემოთ ვნახეთ, სასტიკი სასჯელიც დააწესა.

როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, „სამართალი კათალიკოსთა“ საერო საკითხებსაც შეეხებოდა. მათ შორის აუცილებლად უნდა მოვიხსენიოთ ამ ძეგლის 23-ე მუხლი, რომლის მიხედვითაც ვინც უმიზეზოდ გაეყრებოდა თავის კანონიერ ცოლს, იგი სიკედილით უნა დასჯილიყო, თუმიცა ისიც უნდა ეთქვათ, რომ ამ ნორმის გამოყენების არც ერთი შემთხვევა დაფიქსირებულია საქართველოში.

„რომელმან უბრალოდ ცოლი დააგდოს, შეწვენებულიმცა არის წმიდათა მოციქულთაგან და სიკუდილითა განიპატიოს“¹¹.

¹¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის გამოცემა, ტ. I, გვ. 397, თბ. 1963

არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ეს XVI საუკუნეშია დაწერილი, ისიც უნდა გვახსოვდეს, რომ ამ ეპოქაში ევროპასა და რუსეთში ძნელად მოსაპოვებელი იქნება იმგვარი სამართლის ძეგლი, რომელიც, მართალია, არ არის ზოგადი, ქალის ცხოვრების ერთ კონკრეტულ პერიოდში მის უფლებრივ მდგომარეობას ეხება (გათხოვების შემდგომს), მაგრამ, ამასთან ერთად, მეტი რომ არ ვთქვათ, ძალზედ მტკიცედ და ერთმნიშვნელოვნად იცავს მას. კანონმდებელი მამაკაცს სიკვდილსაც არ აკმარებს და შეწვევებს უთელის მას, რითაც მორწმუნეებს იმქვეყნადაც კი არ უტოვებს გადარჩენის შანსს.

არჩევნები 1918-21 წლების საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში

1918 წლის 26 მაისს დამოუკიდებლობის აქტით საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოდ (პარლამენტად) აღიარებულ იქნა საქართველოს ეროვნული საბჭო.

დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ ეროვნული საბჭოს თავმჯდომარედ ნოე ჟორდანიას ნაცვლად აირჩიეს ნიკოლოზ (კარლო) ნხეიძე.

1918 წლის 26 მაისს ეროვნულმა საბჭომ დაამტკიცა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის უმაღლესი აღმასრულებელი ხელისუფლების ორგანო - მთავრობა ნოე რამიშვილის თავმჯდომარეობით.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა პასუხისმგებელი იყო ეროვნული საბჭოს წინაშე.

1918 წლის ოქტომბერში საქართველოს ეროვნულ საბჭოს ეწოდა საქართველოს პარლამენტი.

1918 წლის ივნისში ცვლილებები მოხდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობაში.

მთავრობის თავჯდომარე ნოე რამიშვილის ნაცვლად გახდა ნოე ჟორდანიას, ხოლო საგარეო საქმეთა მინისტრის პოსტზე აკაკი ჩხენკელი შეცვალა ევგენი გეგეჭკორმა.

ეროვნულმა საბჭომ დამფუძნებელი კრების, ანუ პირველი პარლამენტის არჩევნებისთვის მზადება დაიწყო მიზნად. 1918 წლის 22 ნოემბერს ეროვნულმა საბჭომ და საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობამ მიიღო დამფუძნებელი კრების არჩევნების დებულება. ეს დებულება, რომელშიც შემდგომ მცირე შესწორებები შევიდა, დემოკრატიულობის თვალსაზრისით არათუ მხოლოდ პროგრესული ნაბიჯი იყო, არამედ დღემდე რჩება მისაბამ მაგალითად არა მარტო საქართველოსათვის. ხმის მიცემის უფლება მიენიჭა რესპუბლიკის ყველა 20 წლის და უფროს მოქალაქეს, განურჩევლად რასისა, ეროვნებისა, სქესისა და სოციალური მდგომარეობისა. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ქალებისათვის ხმის მიცემის უფლების დაშეება, რაც განსაკუთრებული და სრულიად უპრეცედენტო მოვლენა იყო XX საუკუნის ოციანი წლების მრავალი წამყვანი სახელმწიფოსთვისაც კი. დებულების მიხედვით დადგინდა არჩევნების საყოველთაო-სახალხო ხასიათი. კანონმა ასევე დაადგინა არჩევნების პირდაპირობა, თანასწორობა და ხმის მიცემის ფარულობა. არჩევნები გაიმართა 1919 წლის თებერვალში, პირდაპირი, თანასწორი,

საყოველთაო, ფარული და პროპორციული საარჩევნო სისტემის საფუძველზე – დემოკრატიის ყველა პრინციპის დაცვით.

არჩევნებში მონაწილეობა ამომრჩეველთა დაახლოებით 77% მიიღო, ზოგიერთ უბანში მათი რაოდენობა 80% შეადგენდა. არჩევნების შედეგად, დამფუძნებელი კრება შემდეგნაირად დაკომპლექტდა:

სოციალ-დემოკრატები – 103 ადგილი;

ეროვნულ-დემოკრატები – 11 ადგილი,

ფედერალისტები – 8 ადგილი;

სოციალური რევოლუციონერები – 5 ადგილი;

სომეხი „დაშნაკების“ პარტია – 3 ადგილი.

კომუნისტებმა ერთი ადგილიც კი ვერ მოიპოვეს, რადგან ხმათა ერთ პროცენტზე ნაკლები მიიღეს. კრების წევრები იყვნენ ორივე სქესის წარმომადგენლები. გარდა ქართველებისა 130 წევრიან კრებაში წარმოდგენილი იყვნენ უმცირესობებიც, რც განსაზღვრული იყო საქართველოს ეროვნული საბჭოს და საქართველოს რესპუბლიკის 1918 წლის 13 სექტემბრის კანონით „ეროვნულ უმცირესობათა წარმომადგენლობისა საქართველოს ეროვნულ საბჭოში“.

ამ კანონით საქართველოში მცხოვრებ ეროვნულ უმცირესობებს ეროვნულ საბჭოში 26 წარმომადგენლის არჩევის უფლება მიეცათ. მათგან:

სომხებს 10

თათრებს 4

აფხაზებს 3

რუსებს 2

ოსებს 2

ქართველ ისრაელებს 2

ებრაელებს 1

ბერძნებს 1

გერმანელებს 1

საქართველოს ხელისუფლება ტრადიციული ქართული ტოლერანტობით მოეკიდა უმცირესობების ენობრივ უფლებებს, რაც იმაშიც გამოიხატა, რომ სახელმწიფოს უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოში სხვა ეროვნების მოქალაქეებს თავიანთ ენაზე შეეძლოთ სიტყვით გამოსვლა, ხოლო 1918-21 წლების საქართველოს პარლამენტში არჩეულ დელაგატს უფლება ჰქონდა, თავის ენაზე წარმოეთქვა სიტყვა, თუ ეს ენა იცოდა პრეზიდიუმის ერთმა წევრმა მაინც.

საქართველოში მცხოვრები ეროვნული უმცირესობები თანასწორუფლებიანი იყვნენ. დამფუძნებელი კრების არჩევნები ახალქალაქსა და ახალციხეში 1919 წლის თებერვალში თურქი ოკუპანტების გამო ვერ ჩატარდა. ამიტომ არჩევნები მოგვიანებით მოეწყო. ამ მაზრებში აბსოლუტური უმრავლესობა სომხური და აზერბაიჯანული მოსახლეობა იყო. რადგან ეროვნული უმცირესობები საქართველოში თანასწორუფლებიანები იყვნენ, გამოცალკეების შესაძლებლობა და სურვილი არ ჰქონიათ, ამიტომ არჩევნებში დამაჯერებელი გამარჯვება მოიპოვა ერთიანმა საქართველომ: ახალციხის მაზრაში არჩევნებში მონაწილე 30 ათასი კაციდან 24 ათასი ხმა მიიღო საქართველოს სოციალ-დემოკრატიულმა პარტიამ, 3000 სომხურმა დაშნაკცუტუნის პარტიამ; ჯავახეთში 21687

ამომრჩეველიდან სოციალ-დემოკრატიაში მიიღო 13000 ხმა, დაშნაკცუტუნმა-8000, სხვა პარტიებმა კი ძალზე მცირე ხმები.

საქართველოს რესპუბლიკის ეროვნულ თანასწორუფლებიანობას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ მაშინ ქვეყანაში იყო 31 აზერბაიჯანული, 60 რუსული, 81 სომხური სკოლა; პირველად დაიწყო საფუძვლის ჩაყრა დაწყებითი განათლების ოსურ და აფხაზურ ენებზე მისაღებად.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის უმაღლესი ორგანო იყო პარლამენტი (ეროვნული საბჭო), ხოლო აღმასრულებელი ორგანო – მინისტრთა საბჭო, რომელიც ანგარიშვალდებული იყო პარლამენტის წინაშე. პარლამენტიც და მთავრობაც კოალიციური იყო, მაგრამ ჭარბობდნენ სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წარმომადგენლები.

დემოკრატიული პრინციპები საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის კონსტიტუციაში

ერთწლიანი მუშაობისა და რამდენიმე განხილვის შემდეგ, 1921 წლის 22 თებერვალს დამფუძნებელმა კრებამ საქართველოს კონსტიტუციის პროექტი დაამტკიცა. ამ დოკუმენტით საქართველო თავისუფალ, დამოუკიდებელ, განუყოფელ სახელმწიფოდ, რესპუბლიკად გამოცხადდა.

სრული პასუხისმგებლობით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ კონსტიტუციაში დაფიქსირებულმა დებულებებმა ხშირ შემთხვევაში გაუსწრო დროს და დემოკრატიული აზროვნების ნიმუშად იქცა. დღესაც სანიმუშოა დემოკრატიული დებულებები მოქალაქეთა უფლებების, წოდებრივ განსხვავებათა მოსპობის, კანონის წინაშე ყველას გათანასწოების შესახებ.

აღიარებულია მოქალაქის სინდისის და რწმენის თავისუფლება, შეკრების, კავშირების შექმნის, გაფიცვების უფლება. კონსტიტუციაში ისიცაა აღნიშნული, რომ კანონის დარღვევისა და დანაშაულებრივი ქმედების შემთხვევაში, პიროვნება პასუხს მხოლოდ სასამართლოს წინაშე აგებს.

1921 წლის კონსტიტუცია განსაზღვრავდა პარლამენტის, აღმასრულებელი ხელისუფლებისა და ადგილობრივი თვითმმართველობების უფლება-მოვალეობებს, აგრეთვე მათი კომპეტენციის საზღვრებს. კონსტიტუცია ითვალისწინებდა სოხუმის, ბათუმის ოლქისა და ზაქათალის ოკრუგისათვის ავტონომიის მინიჭებას.

კონსტიტუციამ სახელმწიფოს უპირველეს მოვალეობად გამოაცხადა ზრუნვა მოქალაქეთა ღირსეულ არსებობაზე. მოქალაქისათვის საკუთრების ჩამორთმევა მხოლოდ იმ შემთხვევებში იყო შესაძლებელი, თუკი ამას მოითხოვდა სახელმწიფოსა და საზოგადოების საერთო ინტერესები. ოღონდაც, ამ შემთხვევაში, საკუთრებაჩამორთმეული მოქალაქე სამართლიან კომპენსაციას (როგორც მაშინ ამბობდნენ – საზღაურს) იღებდა.

კონსტიტუციის ავტორები ამტკიცებდნენ რომ კონსტიტუციის უმთავრეს მიზანი იყო ქვეყანაში დემოკრატიის მაქსიმალური განვითარების უზრუნველყოფა.

კონსტიტუციის მე-4 თავისთვის დაწერილ კომენტარში აღნიშნული იყო: „დემოკრატიაში ხალხს უჭირავს უპირველესი ადგილი. ადგილობრივად ხალხი დემოკრატიაში არის უპირველესი წყარო ყოველგვარ ხელისუფლებისა. ხალხის ნება არის აბსოლუტი. არ არსებობს სახელმწიფოში ნება,

რომელიც იდგეს ხალხის ნებაზე მაღლა... ხალხი სუვერენია, როგორც მონარქი მონარქიულ სახელმწიფოში.“

ხალხი თავის სუვერენობას განახორციელებდა:

- წარმომადგენლების არჩევით;
- საკანონმდებლო ინიციატივით;
- რეფერენდუმის მეშვეობით.

დემოკრატიის ქართული მოდელის დამახასიათებელ ნიშნებს წარმოადგენდა უნიტარული დემოკრატიული რესპუბლიკა ფართო თვითმმართველობითა და განაპირა მხარეების ავტონომიური მმართველობით, ხელისუფლების თავმოყრა პარლამენტის ხელში უშუალო დემოკრატიის ინსტიტუტებთან შეხამებით, პრეზიდენტის ინსტიტუტზე უარის თქმა და მისი ზოგიერთი ფუნქციის შეთავსება მთავრობის თავმჯდომარესთან, ადამიანის ტრადიციულ უფლებათა დაცვასთან ერთად სოციალურ-ეკონომიკური უფლებების დაფიქსირება, ეროვნულ უმცირესობათა უფლებების მაქსიმალური დაცვა.

ერთ-ერთი უმთავრესი იდეალი, რომლის მიღწევასაც ცდილობდნენ 1921 წლის კონსტიტუციის ფუძემდებლები, სამართლებრივი სახელმწიფოს, ანუ იმდროინდელი ტერმინოლოგიით, „უფლებრივი სახელმწიფოს“ ჩამოყალიბება იყო.

უფლებრივი სახელმწიფო გაგებული იყო როგორც კანონის უზენაესობა, როგორც მოქალაქეთა უფლებების განუხრელი დაცვა. უფლებრივ სახელმწიფოს უწოდებდნენ ისეთ სისტემას, სადაც არც ერთი ხელისუფლება არ შეიძლება მდგარიყო კანონზე მაღლა.

უნდა აღინიშნოს ქვეყნის პოლიტიკური მოწყობის ერთი იმდროინდელი თავისებურება. საქმე იმაშია, რომ 1921 წლის კონსტიტუციის ფუძემდებლები უარყოფდნენ საკანონმდებლო, აღმასრულებელ და სასამართლო ხელისუფლებად ხელისუფლების დანაწილების აღიარებულ პრინციპს, რადგანაც ეს პარლამენტის როლის თავისებურ დაკნინებად მიაჩნდათ. მათი აზრით, აღმასრულებელი ხელისუფლების სრული გათიშვა საკანონმდებლო ხელისუფლებისაგან არც შესაძლებელი იყო და არც სასურველი. არა ხელისუფლებათა დაყოფა, არამედ „განცალკევება“. „განცალკევება“ პირიქით, თხოულობს, რომ აღმასრულებელი და სასამართლო ხელისუფლება ექვემდებარებოდეს საკანონმდებლოს – ფიქრობდნენ კონსტიტუციის ფუძემდებლები.

ჯერ კიდევ 1918 წლის 26 მაისის დამოუკიდებლობის აქტით საქართველოს სახელმწიფოებრივ ფორმად არჩეული იქნა დემოკრატიული რესპუბლიკა, როგორც სახალხო მმართველობის ერთადერთი ნამდვილი ფორმა.

კონსტიტუციის პროექტს საფუძველად დაედო დემოკრატიული რესპუბლიკის შერეული, კომპრომისული მოდელი: უცვლელად დატოვეს უკვე დამკვიდრებული სახელმწიფოებრივი პრაქტიკა – საპარლამენტო დემოკრატია, რაც გულისხმობდა პარლამენტის მიერ მთავრობის თავმჯდომარის არჩევას, რომელიც შემდგომში ადგენდა პარლამენტარულ მთავრობას. ხოლო „ხალხის თვითმპყრობელობის“ უზრუნველყოფის მიზნით მას შეუერთეს პირდაპირი დემოკრატიის ზოგიერთი ინსტიტუტი. კერძოდ, რეფერენდუმი და ე.წ. „სახალხო

ინიციატივა“ ამ თუ იმ კანონპროექტის სავალდებულო განხილვის შესახებ.

ამგვარად, ერთი მხრივ, მკვიდრდებოდა საპარლამენტო დემოკრატია, მეორე მხრივ, რეფერენდუმისა და „სახალხო ინიციატივის“ სისტემის შემოღებით, მთავრობის თავმჯდომარის ყოველწლიური არჩევით, მისთვის რესპუბლიკის წარმომადგენლის როლის მინიჭებით, ერთი და იგივე პირის მთავრობის თავმჯდომარის ადგილზე არჩევის შეზღუდვით და სხვა მახასიათებლებით კონსტიტუცია დემოკრატიის შვეიცარიულ მოდელს უახლოვდებოდა.

საქართველოს 1921 წლის კონსტიტუციის პირველივე მუხლში დემოკრატიული რესპუბლიკა გამოცხადებულია პოლიტიკური წყობილების „მუდმივ და უცვლელ ფორმად“

ამავე მუხლში აღნიშნული იყო, რომ საქართველო არის „განუყოფელი სახელმწიფო“. კონსტიტუციის ფუძემდებელთა აზრით, ამით ცხადდებოდა „ჩვენი სახელმწიფოს არსი უნიტარული რესპუბლიკა“. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დაარსდა სამი ავტონომიური ოლქი: სოხუმის ოლქი, ბათუმის მხარე და ზაქათალის ოლქი.

საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში, როგორც დამოუკიდებელ სახელმწიფოში, თვითმმართველობის ჩამოყალიბება კონსტიტუციის მიღებამდე დაიწყო. საქართველოს ხელისუფლების ადგილობრივ ორგანოებს წარმოადგენდნენ: სოფლებსა და მაზრებში - სოფლისა და მაზრის ერობები, ქალაქებში - ქალაქის თვითმმართველობები.

მთელ საქართველოში, მათ შორის ოსეთში და აფხაზეთში, პარლამენტის კანონით, 1918 წლის მეორე ნახევარში

ჩამოყალიბდნენ სამაზრო ერობები, ქალაქებში შეიქმნა თვითმმართველობები, რომლებსაც გადაეცათ ადგილობრივი მართველობის ფუნქციები. შეიქმნა სათემო ერობებიც. ერობებს და ქალაქის თვითმმართველობებს ეყრდნობოდა მმართველობის მთელი სახელმწიფოებრივი მანქანა. 1918 წლის ბოლოს შეიქმნა ერობათა და საქალაქო მართველობის რესპუბლიკური ცენტრები.

ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოები არჩევითი იყო. თვითმმართველობას ირჩევდა მოსახლეობა პროპორციული სისტემით. 1919 წელს ჩატარდა სამაზრო ერობებისა და ოთხი ქალაქის მუნიციპალიტეტის არჩევნები. თუმცა სერიოზულ ხარვეზად შეიძლება ჩაითვალოს ის, რომ არ მომხდარა თვითმმართველობისა და მმართველობის გამიჯვნა. მოქმედებდა დაქვემდებარების ვერტიკალი ცენტრალურ და ადგილობრივ ორგანოებს შორის. ადგილობრივი თვითმმართველობა მართვის საქმეში ცენტრალური ხელისუფლების ორგანოებს ემორჩილებოდა. მთავრობას თვითმმართველობის აქტების შეჩერების უფლება ჰქონდა.

საქართველოს პირველი კონსტიტუციის ძალით, ცენტრალური ხელისუფლება მთლიანად ემყარებოდა ხალხის მიერ არჩეულ თვითმმართველობებს, ანუ ადგილობრივ კომუნებს. აღინიშნებოდა, რომ იმ დროისათვის ეს პრინციპი არსად არ იყო გატარებული, შეეიცარიის რამდენიმე კანტონის გარდა. კონსტიტუციის შემქმნელთა აზრით, ეს იყო ერთადერთი და ამასთან საუკეთესო ფორმა ხალხის მმართველობისა აღმასრულებელი ხელისუფლების სფეროში. ხალხი ირჩევს არა მარტო პარლამენტარებს, არამედ კანონის აღმასრულებლებსაც ადმინისტრაციას. შესაბამისად, ხალხს გააჩნია

პარლამენტისგან დამოუკიდებელი საკუთარი მართვა-გამგეობის ორგანოები.

მაშასადამე, 1921 წლის კონსტიტუციის თანახმად, ადგილობრივი თვითმმართველობა თავისი ტერიტორიის ფარგლებში სახელმწიფოს ერთადერთი ადგილობრივი ორგანო იყო. ადგილობრივი თვითმმართველობა იმავე ადგილობრივ მმართველობას ნიშნავდა, რომელიც უძღვებოდა, ერთი მხრივ, მართვა-გამგეობას და, მეორე მხრივ, სამეურნეო და კულტურულ-საზოგადოებრივ საქმეებს. 1921 წლის კონსტიტუციის ფუძემდებლები ადგილობრივი თვითმმართველობისა და მმართველობის შეერთებაში დემოკრატიული წყობის დაცვის უდიდეს გარანტს ხედავდნენ, უნდა ითქვას, რომ 1921 წლის კონსტიტუციაში გატარებული ადგილობრივი თვითმმართველობისა და მმართველობის შეერთების იდეა საქართველოს იმდროინდელ პრაქტიკასაც ემყარებოდა. საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში ერობებს ადგილებზე გადაეცათ ადმინისტრაციული ფუნქციების ნაწილი.

1921 წლის კონსტიტუციის ავტორებისათვის უდავო იყო, რომ დემოკრატიზმი მართვა-გამგეობაში მოითხოვდა დეცენტრალიზაციას, ეს კი მათი აზრით, საქართველოს მაშინდელ პირობებში წარმოშობდა პარტიკულარიზმის საფრთხეს. ამიტომ ადგილობრივი ორგანოების მოქმედებას არ უნდა დაერღვია ცენტრალური ხელისუფლების უფლება, ერთ სახელმწიფოში არ უნდა შექმნილიყო მრავალი სახელმწიფო. დიდი ყურადღება ეთმობოდა ფუნქციების მკაფიო გამიჯვნას ცენტრალურ ხელისუფლებასა და ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოებს შორის. სახელმწიფოებრივი

თვალსაზრისით დაუშვებლად იყო მიჩნეული, რომ ადგილობრივი თვითმმართველობის დადგენილება და განკარგულება კანონსაწინააღმდეგო ყოფილიყო, ამიტომ ცენტრალურ ხელისუფლებას უნდა ქონოდა საწინააღმდეგო ზომების მიღების უფლება. ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოების საქმიანობა უნდა წარმართულიყო ცენტრალური ხელისუფლების კონტროლისა და ზედამხედველობის ქვეშ.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის კონსტიტუცია იმდროინდელი დემოკრატიული მსოფლიოს სამართლებრივი მეცნიერების დონეზე იდგა. საუბედუროდ, საბჭოთა რუსეთის აგრესიამ მისი ამოქმედება შეუძლებელი გახადა.

დასკვნის ნაცვლად

ვფიქრობთ, რომ ზემოთ მოყვანილი მასალა მკაფიოდ გვაჩვენებს, რომ დემოკრატიული ღირებულებები არ იყო უცხო ქართული კულტურისათვის და რომ ზოგიერთი ამ ღირებულებათაგანი საქართველოში უძველესი დროიდან ითვლებოდა წარუვალ ღირებულებად. სხვა საკითხია გახდა თუ არა ეს ღირებულებები ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრების ნაწილი, თუ მხოლოდ დეკლარაციული ხასიათი ჰქონდა. ამასთან დაკავშირებით მახსენდება ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ცნობილი წარმომადგენლის ვასილ წერეთლის 1920 წლის იანვარში გამოქვეყნებული წერილი, რომელშიც გაანალიზებულია 1919 წ. ბოლოს გაზეთ „საქართველოს რესპუბლიკაში“ გამოქვეყნებული კონსტიტუციის პროექტის მონახაზი. ე. წერეთლის მიერ გამოთქმული შენიშვნები საგულისხმოა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის

პერიოდის ქართული პოლიტიკური აზრისა და ქართული კონსტიტუციონალიზმის ისტორიის თვალსაზრისით. ამასთან ერთად, კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია ის, რომ ვ. წერეთელი სრულიად სამართლიანად მიიჩნევს, რომ ლიბერალურ-დემოკრატიული ღირებულებების დეკლარირება და მათი კონსტიტუციასა და საკანონმდებლო აქტებში ასახვა დიახაც მნიშვნელოვანია, მაგრამ მთავარი მაინც სხვაა, ამ ღირებულებების რეალური დამკვიდრება ჩვენს გონებაში, ჩვენს ყოველდღიურ ცხოვრებაში და არა მხოლოდ ქაღალდზე, თუნდაც ეს ქაღალდი უმაღლესი საკანონმდებლო აქტი – საქართველოს კონსტიტუცია იყოს. ვ. წერეთლის ამ წინასწარმეტყველური სიტყვებით გვსურს შევაჯამოთ ეს წერილიც:

„განხილული პროექტი ზოგიერთის აუცილებელი შესწორებით — მისაღებია.

მაგრამ დღევანდელი ჩვენი პოლიტიკური ცხოვრება, სინამდვილე, სრულიად არ შეესაბამება პროექტის მიერ აღსარებულ პრინციპებს.

და ვაითუ ამ პროექტსაც საფრანგეთის დიდი რევოლუციის კონვენტის მიერ 1793 წელს შემუშავებული საკონსტიტუციო პროექტის ბედი ხვდეს!

პროექტი შეიმუშავეს, შემდეგ შეასწორეს, დააკანონეს, მაგრამ ცხოვრებაში არ გატარდა.

მიზეზი ის იყო, რომ კონსტიტუციას უნდა მოესპო კონვენტისა და მისი კომიტეტების, რევოლუციონური ტრიბუნალებისა, მუნიციპალიტეტებისა და იაკობინური

კომიტეტების დიქტატურა, რომელსაც იაკობინელები ვერ შეეღივნენ.

ბოლოს ხომ იაკობინელების ბატონობასთან ერთად ხსენებულმა პროექტმაც სული განუტევა.

დიაღ, ჩვენში გაბატონებული პარტიის გულწრფელობა ლიბერალური კონსტიტუციის დამყარების საქმეში – საეჭვოა, ვინაიდან შემდეგ მას ხელიდან გამოეცლება შემაშინებელი იარაღი, რომლის საშუალებითაც არჩევნებში იმარჯვებს.

დიაღ! ვაი თუ გვიან მოხდეს კონსტიტუციის პროექტის დაკანონება, იმ დროს, როდესაც, შეიძლება, მნიშვნელობაც კი აღარ ექნება.

ეჭვი კი აი რაზეა დამყარებული.

გაბატონებულ პარტიას თუ მოქალაქეობრივი თავისუფლება სწამს, რატომ შებორკა თავისუფლება?! რატომ გაამეფა პარტიული დიქტატურა?! რატომ არ უზრუნველყო პიროვნების ხელშეუხებლობა, კრებისა, სიტყვისა, ბეჭდვისა და არჩევნების თავისუფლება?!

ცხადია, დაპირებასა და სინამდვილეს შორის დიდი განსხვავებაა.

თუ ეცდებით, მით უკეთესი.

ოღონდ ოდესმე სამოქალაქო თავისუფლება განხორციელდეს და წარსულ უკანონობასაც კი აღარ გაეხსენებთ.¹²

ჩვენც ამ იმედით და ამავე პირობით ვასრულებთ ამ წერილს.

¹² გაზეთი „საქართველო“, 1920 წ. 31 იანვარი

სარჩევი

შესავალი.....1

თავი I.....3

დემოკრატიული ღირებულებები
საქართველოს ისტორიაში
ზურაბ ბრატვასძე

თავი II.....67

ქართული ლიტერატურის ლიბერალური და
დემოკრატიული საფუძვლები
ლევან ბერძენიშვილი

თავი III.....115

დემოკრატიული ღირებულებები ქართული სამართლის
ძეგლებში, საქართველოს პირველი რესპუბლიკის
კონსტიტუციასა და სხვა საკანონმდებლო აქტებში
შრიდონ საყვარელიძე